

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2021

9

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Stasys EDRIGEVIČIUS su savo kūriniais ir jo padirbiniais

„Ši nesmagų nuotykių jau esu aprašęs („Detektyvas su Ultra Violet, arba Vienos fotografijos istorija“. Kultūros barai. 2021, nr. 1). Tekste „Kodėl nedėga vagies kepurė“ aptariau daugiau plagijavimo atvejų.“

Dailininko esė skaitykite p. 33

Projektą „Vagiliavimas kaip legali veikla“ remia Lietuvos kultūros taryba

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 8 652 32034

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Ramunė MARCINKAUSKAITĖ
(teatras) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS
(dizaineris) 2 61 05 38
Romona RAČKAITYTĖ-ČEPAITIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Asta DEKSNYTĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Stasys EIDRIGEVIČIUS
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS (JAV)
Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURAŠIENĖ
Giedrius SUBAČIUS (JAV)
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: info@kulturosbarai.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

KULTŪROS BARAI

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Almantas SAMALAVIČIUS. Užsitęsusi diletantų epocha / 2

Problemos ir idėjos

Peter DRAHOS. Intelektinių teisių universalumas: ištakos bei raida / 7

Gergely SIMON. Ar teršėjai kada nors gaus atpildą? / 16

Nuomonės apie nuomones

Laisvūnas ŠOPAUSKAS. Geriau būti okupuotam negu paskiepytam? / 20

Kūryba ir kūrėjai

Eilėraščiai iš rengiamo rinkinio apie metų laikus / 27

Meilė, viltis ir tikėjimas. *Su dailininke, knygų vaikams iliustruotoja Sigute VALIUVIENE kalbasi dailėtyrininkė Ingrida KORSAKAITĖ* / 29

Stasys EIDRIGEVIČIUS. Kodėl nedega vagies kepurė / 33

Kamilė GUDMONAITĖ. Akloji zona, arba Skirtingumo pranašumas. *Spektaklio „Šventė“ repeticijų pamokos ir įspūdžiai* / 41

Rasa GEČAITĖ. Nuodėmės anatomija. *Giedriaus Kazimierėno „Pragaro giesmės“, minint „Dieviškosios komedijos“ jubiliejų* / 46

Andrius JEVSEJEVAS. Kvėpuojantis lėlių festivalis Klaipėdoje / 50

Astrida PETRAITYTĖ. Lietuvos balsai: Dovas ir Vincė / 54

Praeities dabartis

Kuo mokslo legendos skiriasi nuo istorijos klastočių. *Su archeologu Eugenijum JOVAIŠA kalbasi Mindaugas PELECKIS* / 64

Laikai ir žmonės

Irena BALČIŪNIENĖ. Apie baugščią ir drąsą Vinco Mykolaičio-Putino širdį / 68

Dalija EPŠTEINAITĖ. *Zhager. Žydų išminties centro magija ir likimas* / 80

Apie knygas

Ar atsiras nauja architektūros teorija, o gal ir praktikos perspektyva? *Architektė Dalia TRĄŠKINAITĖ kalbasi su Almantu SAMALAVIČIUM* / 89

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Politinė hemianopsija / 94

Viršelio 1 p.: Sigutė VALIUVIENĖ. Gulbė karalienė. 1989. Kartonas, gvašas. Tokijas, *Holp Shuppan* leidykla

4 p.: Aleksandras ŠEPKUS. Kaklo papuošalas. 1978. Sidabras, mamuto kaulas. Lietuvos nacionalinis dailės muziejus

UŽSITĖSUSI DILETANTŲ EPOCHA

Lietuvoje ne tik neslopsta, bet vis didėja nepasitenkinimas valdžios, sprendimais įvairiose viešojo gyvenimo srityse. Nuslėpti grėsmingai augančio irzlaus visuomenės nepasitikėjimo, nusivylimo, priešiško jausmo jau nebeįmanoma, net ir pasitelkus šiais laikais klestinčius viešuosius ryšius ar kitas „pažangias“ manipuliavimo masėmis technologijas. Nauja yra nebent tai, kad nuosaikiame vietiniame kontekste žmonių nepasitenkinimas išsilieja senokai neregėtomis formomis, o atskirais atvejais (veikiau atveju) įgavo net smurtinį pavidalą, t. y. pasireiškė masinėmis riaušėmis, galbūt ir specialiai tam tikrų jėgų (nebūtinai demonstracijos organizatorių) išprovokuotomis... Spontaniški arba kažkieno slapčiomis apskriai pakurstyti smurto proveržiai, suprantama, diskredituoja mitinguotojus, tačiau nereikėtų visko suplakti į vieną sprogtamąjį kokteilį. Aktyvumas tų, kuriems nepriimtinas Seimo ir Vyriausybės požiūris į šeimą, kurie piktinasi socialine politika ir / ar pandemijos vadyba, regis, neturėtų nei stebinti, nei gąsdinti. Lietuvos viešojo saugumo pajėgos geba atremti viešajai tvarkai metamus iššūkius. O Vakarų šalių (ypač Prancūzijos) patirtis rodo, kad demonstracijos, pasibaigiančios smurto bangomis, nėra didelė naujiena šiuolaikinėms demokratinėms visuomenėms, greičiau nuolatinė prieštaringo politinio nūdienos gyvenimo (kai žodžiai vis labiau skiriasi nuo veiksmų) palydovė.

Tokie masinio smurto proveržiai liudija, kad valdžia yra padariusi ir toliau beatodairiškai daro šiurkščias klaidas, iš kurių pasimokyti ne visuomet sugeba, o dar dažniau net nenori. Kita vertus, su nemenku entuziazmu pati provokuoja visuomenės nepasitenkinimą, kuris perauga į masinius neramumus. Regis, pastaruoju metu tokia situacija klostosi ir Lietuvoje. Valdžia su visuomene elgiasi taip, tarsi prašyte prašytų, kad vieši neramumai su smurto priemonėmis įgautų vis didesnę pagreitį. Pirmiausia turiu galvoje oficialių valdžios atstovų neadekvačias, net absurdiškas reakcijas į mitingus bei per juos (ar po jų) įvykusius ekscesus. Nekeista, kad planuojama ir toliau protestuoti, o tų demonstracijų niekas nesusitardys, kaip ir „*upės bėgimo*“, anot klasiko...

Koks buvo valdžios (ir jos viešųjų ryšių agentūrų) atsakas tiek į rugpjūtį nuvilnijusią, riaušėmis pasibaigusią protesto akciją, tiek į rugsėjinę demonstraciją, kurios laukta su dideliu nerimu, todėl leista ją rengti nebent atokiau nuo Seimo – Katedros aikštėje? Sakyčiau, gana keistas ir visiškai neadekvatus. Užuoat išklausi, išsigilinsi į „minios“, beje, per mėnesį gerokai „aptirpusios“, reikalavimus, pradėjusi kantrų, nuoseklų, atvirą dialogą su nepasitenkinimą ar pasipiktinimą viešai liejančia visuomenės dalimi, valdžia pasirinko kitokią, mano įsitikinimu, visiškai neperspektyvią strategiją – ne tik ignoruoti, bet ir menkinti, niekinti, primygtinai marginali-

zuoti žmones, kurie viešai reiškia nepasitenkinimą. Šiaip ar taip, visi protestuotojai, regis, yra Lietuvos piliečiai, įskaitant ir tuos kelis atsitiktinius, teistumą turinčius ar teisiamus mitingo dalyvius, apie kuriuos tiek daug ir taip piktdžiugiškai rašė oficialioji žiniasklaida. Tam reikalui pasitelkiami visi prieinami propagandos kanalai, kurių mūsų valdžia turi užtekčiai, įtariu, daugiau negu kitų demokratinių šalių valstybinės institucijos. Tačiau ši iš „viršaus“ nuleista propaganda nedaro trokštamo poveikio. Bent jau čia ir dabar. Tuo tarpu atotrūkis tarp „minios“ ir valdžios, tiksliau tariant, tarp nemažos visuomenės dalies ir svarbiausių valdžios institucijų pavojingai didėja. Apie tai ne viena proga viešojoje erdvėje yra kalbėję socialinio ir politinio gyvenimo komentatoriai, pavyzdžiui, filosofai Krescencijus Stoškus, Alvydas Jokubaitis.

Valdžios struktūrų įvairaus rango atstovai, užuot įsiklausę į perspėjimus, nuolat svaidosi kategoriškais pareiškimais, esą su *tokia minia* joks dialogas iš principo neįmanomas. Po riaušių nužengta dar toliau – imta drabstyti užgauliojimais, esą protestuojantys prieš valdžios politiką tiek šeimos, tiek ir kitais socialiniais klausimais yra ne kas kita, o penktosios kolonos, atsiradusios sovietmečio pabaiškoje ir liūdnei pagarsėjusios *Jedinstvo* vardu, avatarai. Koks kelias lieka valdžiai, atsisakiusiai dialogo su kuria nors visuomenės dalimi? Nebent pasitelkti prievartą, pradedant griežtais (ir jau nedemokratiškais) draudimais susirinkti draugėn, reikšti valdžiai nepatogią ir nepageidautiną „atskalūnų“ nuomonę. Arba tiek teisėtai, tiek nesankcionuotas akcijas slopinti, pasitelkiant fizinę jėgą. Tačiau kuo visa tai galėtų baigtis? Ar mažai esama pamokomų pavyzdžių? O gal tie, kurie dabar taip isteriškai kursto visuomenės tarpusavio susipriešinimą, ragindami, kad valdžia vienus laikytų angelais, o kitus skeltanagiais, siekia visai ne to, ką viešai deklaruoja?

Kurį laiką valdžia rėmėsi kitokia strategija – išankstiniu galimų masinių neramumų užkardymu. Antai pasinaudojusi pandemijos keliamomis grėsmėmis atkakliai ir įkyriai piršo mintį, kad bet kokio

pobūdžio masinius renginius derėtų nukelti į tolimesnę ateitį, nes dabar svarbiausia rūpintis žmonių sveikata. Įvairaus rango pandemijos vadybininkai įvairiomis progomis ragino vengti bet kokių viešų susibūrimų. NVSC epidemiologė Daiva Razmuvienė šių metų kovo mėnesį gąsdino: „*Reikia suprasti, kad vyksta karas, o čia dar biologinis karas, tai, mano manymu, tokie egoistiniai reikalavimai [teisė į susibūrimus – A. S.] turėtų būti pamiršti. Jau antri metai gyvename su virusu. Jau laikas suvokti, kad ne laikas būriuotis, nes virusas to laukia.*“ (*www.lrytas.lt*, 2021-03-23). Kita vertus, puikiai žinome, kad gyvenimas nesustodavo net maro laikais...

Pandemija nesukludė nemažai amerikiečių daliai išeiti į gatves – protestuota prieš rasistines nuotaikas ir policijos brutalumą po to, kai dėl jos veiksmų per sulaikymą žuvo George'as Floydas. Viešas akcijas rengė ir kontroversiškai vertinama kraštutinės kairės organizacija *Antifa* dar gerokai iki tol, kol JAV Kapitolijų šturmo kraštutinei dešinei priskiriami eksprezidento Trumpo gerbėjai. Masinių susibūrimų užsitęsusių pandemijos laikais netrūko ir kitose šalyse – valdžiai nešovė į galvą mintis užginti žmonėms tokią teisę arba riboti kurias nors kitas tiek prigimtines, tiek konstitucines teises. Vis dėlto Lietuvos valdžia labiau pasikloviė besąlygiškais (nors su sveika nuovoka prasilenkiančiais) draudimais ir apribojimais. Nejaugi vis dar sunku įsisąmoninti, kad įvairaus pobūdžio kataklizmai dažniausiai tik dar labiau sužadina socialinį aktyvumą? Kita vertus, ir pastarieji rinkimai Lietuvoje vyko pandemijos sąlygomis. Neteko girdėti, kad piliečių apgultos rinkimų apylinkės būtų tapusios kokiais nors išskirtiniais viruso sklaidos židiniiais... Be to, ignoruoti rinkimus sveikatos labui neraginta, nors bet kokią protesto akciją, rengiamą pandemijos laikais, užgrūva gąsdinimų lavina apie galimus ligos protrūkius...

Tačiau grįžkime prie aiškinimų, kad gyvename nesibaigiančios, jau kone totalios „karo padėties“ sąlygomis. Uginga militarinė retorika nusistebėtinai lengvai užvaldė Lietuvos žiniasklaidą, kai ku-

riuos mokslininkus, o ypač valdžią, sumaištingai besiblaškančią, kaip išspręsti užsitęsusią krizę. Pastaruoju metu šios retorikos aprėptis tapo dar įspūdingesnė – visuomenę imta įtikinėti, kad Lietuva atsidūrė ne tik „biologinio“, pasak ponios Razmuvienės, bet ir hibridinio karo fronte... Ar šis gąsdinimas turi realų pagrindą, čia jau kitas klausimas, tačiau akivaizdu, kad be saiko dėstant aptakius tokio pobūdžio argumentus, tiesiog tikimasi suvaldyti piliečių nepasitenkinimą. Esą protestai naudingi priešiškomis, Lietuvai nieko gero nelinkinčioms užsienio jėgoms. Aišku, tokių kaimynų turime, tačiau jie dar labiau negu „marginalų“ protestais džiaugiasi tuo, kad šalyje klostosi grėsmingai keista nepriimtinių nuomonių slopinimo taktika, todėl dialogo galimybė darosi vis labiau abejotina. Veikiausiai todėl Alvydas Jokubaitis neseniai užsiminė apie gresiančią (pačiu geriausiu atveju) priešlaikinių rinkimų tikimybę. Nenuostabu, kad profesorius imta viešai smerkti, gėdinti, užgaulioti. Klouno išsilavinimą kadaise įgijęs, tačiau, mimo karjerai ne itin nusisekęs, griebęsis žurnalistikos, Arkadijus Vinokuras įrodinėja: „Faktų atmetimas – rimtas biznesis. Į jį persimetė buvusi kraštutinė kairė, šiandien jau radikali dešinė filosofė Nida Vasiliauskaitė, sušukusi, jog Lietuvoje žudoma demokratija. Tikra tiesa, tik jos pačios žodžiais ir jos pačios pasaulėlyje. Iš jos paėmęs pavyzdį, ant bačkos užšoko kitas filosofas Alvydas Jokubaitis, įsikinkęs mantrą apie nieko negirdinčią valdžią. [...] Pone A. Jokubaiti, ar tikrai norite demokratiją išleisti atostogų, ar tik laikinai pasodinti ant nusikaltusių suoliuko, kol skiepy priešininkai valdys valstybę? Tapęs jų rupu, be jokio rimto pagrindo jau reikalaujate pirmalaikių rinkimų“ (www.lrt.lt).

Į filosofo „įžūlumą“ sureagavo ir valdančiosios daugumos atstovai. Buvusį kolegą „tėviškai“ paauklėjo Kęstutis Masiulis, priminęs, kad ir jis kadaise su dabartiniu valdžios kritiku yra dėstęs TSPMI. Seimo narys pareiškė: „Alvydo Jokubaičio pamąstymai yra vieši filosofavimai. Ne daugiau. Koks kitas Vyriausybę remiantis filosofas gali filosofuoti diametraliai priešingai. Abiejų pusių samprotavi-

mai yra lygiaverčiai tol, kol vieną kurią nors pusę patvirtina tyrimai. A. Jokubaitis tokių tyrimų nėra atlikęs. Tokių tyrimų apskritai nėra, o ko nėra, tu nepasiremsi. Tad jo fatališkos prognozės yra labiau nei abejotinos. O pagal kitų šalių analogijas ir patirtis nėra prielaidų daryti prognozes apie gresiančius pirmalaikius rinkimus ar dar kokius radikalesnius scenarijus. Neturint jokių empirinių atramų imti ir pradėti viešai reikšti apokaliptines prognozes yra neatsakinga. Tokie veiksmai yra tik minios ideologinis indokrinavimas, jos radikalumo pateisinimas ir skatinimas“ (www.delfi.lt).

Įdomu būtų iš buvusio politologo sužinoti, kokiais gi empiriniais tyrimais rėmėsi tie, kurie kadaise perspėjo, kad artėja Pirmasis, o netrukus, Europai dar neatsigavus po Didžiojo, ir Antrasis pasaulinis karas, arba tie, kurie, įpusėjęs Gorbačiovo *perestroiką*, numatė neišvengiamą Sovietų Sąjungos griūtį? Tačiau nevalginkime Seimo nario klausimais, į kuriuos jis, akivaizdu, nėra pajėgus atsakyti, net ir turėdamas šiokią tokią (akivaizdžiai senstelėjusią) dėstymo TSPMI patirtį. Verčiau pasvarstykime, kaip smarkiai tokie apsidraudėliški valdžios atstovų pasisakymai eskaluoja tolesnį valdžios ir tam tikros visuomenės dalies konfliktą. Šiame kontekste pacituosiu dar vieną valdžios atstovę, kurios retorika (beje, gerokai iškalbingesnė) kuo puikiau papildo Kęstučio Masiulio išvedžiojimus. Žinoma žurnalistė Liudvika Pociūnienė, dabar Seimo narė, reaguodama į aukščiau aptartą situaciją, rašo: „Kaip tokioje [t. y. mitinguotojų-protestuotojų – A. S.] kompanijoje galėjo atsidurti filosofai, sveiku protu nepaaiškinama. Atrodo, nuo kvailumo nesaugo net palyginti padorus universitetinis išsilavinimas. Kalbu ne tik apie Nidą Vasiliauskaitę, kurios man nuoširdžiai gaila, nes teko skaityti jos įdomių ir netgi įkvepiančių minčių. Atvirai sakau – nesuprantu, kaip advokatas Vėgėlė, būdamas teisininku, įsigudrina su elementaria logika prasilenkti. O pastarieji profesoriaus Jokubaičio vieši pasisakymai... Tiek to. Necituosiu, bet tokia me kontekste nublinksta ir Gražulio, ir Puidoko, net Uspaskicho nusišnekėjimai. Matyt, pažeidžiamumas

priklauso ne nuo išsilavinimo, o nuo to, ar žmogaus laisva valia nesužalota. Maža ko, vaikystės traumų, kompromisų su sąžine ar teisuoliškumo kompleksu“ (www.delfi.lt).

Abu tekstai byloja, kad mūsų politikų kalbėjimo strategijos ir gebėjimas plėtoti diskusiją tebesisuka panašioje orbitoje kaip iki *perestroikos*. Turiu galvoje liūdnai pagarsėjusią LKP CK pirmojo sekretoriaus Petro Griškevičiaus „polemiką“ su literatūros kritiku Albertu Zalatoriumi ir kitais drąsesniais vėlyvojo sovietmečio publicistais (kiek pamenu, 1987 m. ją paskelbė savaitraštis *Literatūra ir menas*). Nors temos ir problemos visiškai skirtingos, tačiau „diskusijos“ konstravimo būdas ir atkirčio valdžios „šmeižikams“ tonas nusistebėtinais panašūs...

Visiškai neperspektyvus, į aklavietę vedantis kelias buvo pasirinktas daug anksčiau, negu profesorius Jokubaitis suabejojo valdžios tvarumu. Radikaliausi valdančiųjų kritikai, ko gero, būtų visiškai žiopli, jei nepasinaudotų pačių valdančiųjų suteikta puikia proga ne tik aršiai protestuoti prieš dabartinę politiką, bet ir virsti nauja populistine jėga, kaupiančia dividendus ateinantiems rinkimams. Juk ne kas nors kitas, o pati premjerė Ingrida Šimonytė arogantiškai pareiškė, kad tie, kurie nepatenkinti dabartinės Vyriausybės darbu, po keleto metų galės išsirinkti naują valdžią... Na štai, tokios valdžios jau ir ima iš anksto siekti tie, kuriuos dabartinė ministrė pirmininkė laiko viso labo piktavaliais marginalais, nemandagiai kalbant, padugnėmis, kurių keliamas tuščias erzelis nevertas jos dėmesio. Apmaudu, kad viena iš valstybės vadovių, politiniam skliaute anaip tol ne naujokė, per netrumpą savo karjerą igijo tik tiek politinės išminties.

Tikrai nemenką (ir gerokai sudėtingesnę) ilgamečių politinės veiklos patirtį turintis Jo Šventenybė Dalai Lama ne viena proga yra pabrėžęs: be atviro dialogo, kad ir koks sunkus, sudėtingas jis būtų, be kantraus bandymo išsiaiškinti, ko *jie*, net patys įnirtingiausi, žiauriausi, t. y. nesutaikomi, priešininkai nori, neįmanoma išspręsti jokio konflikto. Lietuvos valdžia tokios mąstymo perspektyvos,

regis, nepripažįsta. Tiesiog atkerta, kad su *tokiais* protestuotojais joks dialogas neįmanomas, bendradarbiavimas neįsivaizduojamas. Sakyčiau, skurdoka politinė vaizduotė! Beje, prieš daugiau negu tris dešimtmečius panašiai tvirtino ir liūdnai pagarsėjusi *Jedinstvos* ideologė Stanislava Juonienė, paleidusi į apyvartą anuomet sparnuotą frazę „su šmeižtu *nediskutuojama*“. Nejaugi dabartinė Lietuvos valdžia tam tikrą, gal ir negausią šalies visuomenės dalį prasčiausiai išmetė už borto, visiškai nuo jos atsiri bodama?

O kaip valdžios reakcijų į socialinius konfliktus kakofoniją, kurios spektras gana išpūdingas – nuo isterijos iki arogancijos, – vertina didžioji Lietuvos žiniasklaida? Kokias komentavimo, interpretavimo ir analizės strategijas renkasi?

Kadaise buvo (gana adekvačiai) įsivaizduojama, kad valdžia ir žiniasklaida – tai du skirtingi fenomenai, neretai atsiduriantys priešingose barikadų pusėse. Jeigu valdantieji sako viena, žiniasklaida, pasitelkusi visus jai prieinamus įrankius ir priemones, kvestionuoja valdžios sprendimus, dėsto pagrįstas abejones jos veiksmams. Deja, panašu, kad tokie protingos pusiausvyros laikai (jeigu jie išvis kada nors egzistavo) senų seniausiai baigėsi. Ilgalaikę, tačiau ne visuomet akivaizdžiai regimą socialinę eroziją dažniausiai tarsi kokios smegduobės apnuogina įvairių sukrėtimų akimirkos, kai žlunga iliuzijos ir optimistinis įsivaizdavimas, neva gyvename nepaliaujamos pažangos laikais.

Prisiminkime, kaip po karo Persijos įlankoje demokratiška save laikanti Vakarų žiniasklaida, nors disponavo pasibaisėtinomis nuotraukomis, padarytomis Abu Graibo kalėjime, slėpė jas nuo visuomenės tol, kol kilo viešas skandalas. Čia ne pirmas ir ne paskutinis kartas, kai didžioji Vakarų žiniasklaida nusižengė profesinei etikai. Kasdienybė tapo pataikūniškai ir, žinoma, apskaičiuotai mezgami draugiški ryšiai, net rezgami sąmokslai su Vakarų galingaisiais. Dar visai neseniai atrodė, kad čia tik pavieniai nesusipratimai, apmaudūs atsitiktinumai. Žiniasklaida, apmąsčiusi tokio nesąžiningo elgesio

pasekmės, neabejotinai pasikeis, netgi pakils į kokybiškai aukštesnį lygį. Panašu, kad naivokos viltys neišsipildė. „Sarginis demokratijos šuo“, koku žiniasklaida nuoširdžiai laikė save kadaise, pastaraisiais dešimtmečiais dėl įvairiausių priežasčių virto kambariniu valdžios rūmų šunėku, urzgiančiu ant visų, drumsčiančiu „šeimininkės“ ramybę ir, žinoma, vizginančiu uodegą, kad įtiktų globaliam verslui... Tokios tendencijos įsitvirtino ir Lietuvoje, žiniasklaida jau seniai tapo ir valdžios ruporu, ir galingų verslo grupių tarnu.

Lietuva, tris dešimtmečius bandžiusi įgyti, iš dalies lyg ir įgijusi demokratijos patirtį, turėtų ir toliau ją kaupti, plėsdama laisvės ribas. Tačiau ne tik valdžia, bet ir žiniasklaida niekaip neatsispiria pagundai it susitarusios stebėtis ir nuolatos piktintis tariamu visuomenės tamsumu, nebrandumu. Tiek valstybės išlaikoma visuomeninė, tiek ir privataus kapitalo valdoma žiniasklaida pastaruoju metu kimšte užkimšta įvairiais svarstymais apie demonstracijų, protesto mitingų žalą, galimai nedorus jų rengėjų ketinimus. Esą tai pretekstas ne tiek išreikšti pilietinę valią, kiek sukelti riaušes. Ypač plačiai reiškiasi įvairūs *influenceriai*, įsislaptinę

valdžios rėmėjai, atstovaujantys jos, bet pirmiausia savo pačių interesams. Priminsiu, kad demokratijai išipareigojusi žiniasklaida iš principo nėra ir neturėtų būti valdžiai parankių nuomonių tribūna. Antraip įsigalės „stovinio vandens“ būseną, nes pataikūniškas lojalumas primena klampų dumblą, nugramzdinantį šviesiausias idėjas, o grobuoniškas servilizmas (puikus oksimoronas!) ardo demokratijos pamatus, neleidžia valstybei tobulėti. Tačiau Lietuvoje (o ir visame Vakarų areale) reikalai krypta būtent tokia linkme. Su valstybės institucijomis neva nesusijusiose žiniasklaidos priemonėse kaip reta gausu nuomonių ir komentarų, kurie tiesiog „atrajoja“ valdžios poziciją tam tikrais klausimais. Savo ruožtu valdžios institucijos meta nemenkas biudžeto lėšas, kad žiniasklaidos malūnas sukėtųsi reikiama linkme. Pagal oficialiai įteisintą schemą valstybės institucijos viešina informaciją apie save, „nepriklausomos“ žiniasklaidos priemonėse pateikdamos savireklaminę turinį. Veikiausiai todėl valdžios pareigūnai įsivaizduoja, kad oficialios žinios visuomet nurungs bet kokią kritiką, transliuojamą neoficialiais kanalais. Tokia mažų mažiausiai keista, abejotina, gal net nusikalstama valstybės lėšų švaistymo sistema, kai

valstybė mokesčių mokėtojų lėšas perduoda visuomeninėms ir privačioms žiniasklaidos priemonėms, kad jos viešintų valstybinėms institucijoms primtiną ir palankią informaciją, yra įslaptinta – lėšų kiekis, kuriuo kasmet disponuoja visų lygių valdžia savo įvaizdžiui papudruoti, neskelbiamas. Tačiau nė kiek neabejoju, kad tos lėšos dešimtis kartų pranoksta apgailėtinus, išmaldą primenančius trupinius, kasmet per SRTR fondą padalijamus Lietuvos kultūros leidiniams.

Nepaisant finansinių injekcijų, oficiali informacija ne-

Mitingas prie Seimo peraugo į pareigūnų ir protestuotojų susirėmimą J. Stacevičiaus / LRT nuotr.

retai pateikiama paviršutiniškai, atmestina, netgi užgauliai. Tai rodo, kad valdžios institucijos piktybiškai nenori mokytis iš savo daromų elementariausių komunikacijos klaidų.

...Šiuolaikinis indų mąstytojas, jogų tradicijai priskiriamas mistikas *Sadhguru* (Jagadish Vasudev), kuris nuolatos kviečiamas daryti pranešimų tarptautiniuose renginiuose, tokiuose kaip Pasaulio ekonomikos forumas, Jungtinių Tautų viršūnių Taikos susitikimas, skaityti paskaitų tokiose institucijose kaip Jungtinės Karalystės Lordų rūmai, Masačusetso technologijos institutas, tvirtina, kad didžiumą šiuolaikinio pasaulio problemų lemia visiškai paprasta priežastis – įprotis skirstyti žmones į gerus ir blogus. Toks rūšiavimas iš anksto atmeta bet kokią dialogo galimybę, o iš to kylantis su(su)priešinimas didina nesantaiką, įžiebiančią globalius konfliktus...

Deja, ši paprasta, lyg ir akivaizdi išmintis Lietuvos (ir ne tik jos) valdančiajam elitui neatrodo svarbi.

Bandant apmąstyti ir suprasti šiandieninio nesuskalbėjimo priežastis, žvilgsnis krypsta į rašytojo Ričardo Gavelio skvarbias mintis, išsakytas pirmaisiais posovietiniais metais. Aišku, jis negalėjo nujauti, kad jo nustatyta diagnozė tiks, o ir nebūtų norėjęs, kad ji tiktų, net ir 2021-iesiems: „*Gyvename diletantų epochoje. Mūsų metų ženklina beribis diletantų viešpatavimas. Tai yra mūsų tragedija, tai yra didžioji mūsų lemtis. Tarp mūsų beliko maža saujelė tikrų profesionalų – žmonių, kurie išmano savo darbą, sugeba gerai jį atlikti ir nuoširdžiai trokšta jį dirbti. Visi likusieji tėra diletantai – mūsų gyvenimiškąją veiklą niokoja visiškas mėgėjiškumas bei tragikomiškas neišmanymas.*

Mus dešimtmečiais tvarkė diletantai, valdymo diletantai. Valdymo menas – sudėtingas dalykas, jo būtina mokytis metų metus, reikia stengtis, kad perprastum jo paslaptis. Tai sudėtinga profesija. Dera mai joje reikštis gali vien tikri profesionalai. Deja, mus valdė daugiausia diletantai, neišmanantys nei valdomų žmonių poreikių, nei valdymo meno dėsnių.“ ■

Peter DRAHOS*

INTELEKTINIŲ TEISIŲ UNIVERSALUMAS: IŠTAKOS BEI RAIDA

Pastabos apie terminus

„Intelektinę nuosavybę“ kaip bendrą sąvoką vartoti reguliariai pradėta veikiausiai XX a. Anksčiau buvo įprasta industrinės ir intelektinės nuosavybės teises nurodyti atskirai. Sąvoka „industrinė“ apėmė su technologijomis susijusias sritis, tokias kaip patentai, projektai, prekių ženklai. Intelektinė nuosavybė buvo susijusi su autoriaus teisėmis. Modernioji nuostata įpareigoja „intelektinės nuosavybės“ sąvoką vartoti, kalbant tiek apie industrinę, tiek apie intelektinę nuosavybę. Šis terminas pasitelkiamas, nurodant įvairius teisinius režimus, iš kurių kiekvienas skirtingu mastu, specifiniu būdu suteikia nuosavybės teisę. Ankstyvųjų intelektinės nuosavybės formų turinį suformavo autoriaus teisės patentams, dizainui, prekių ženkams. Ypatingas intelektinės nuosavybės bruožas yra tai, kad, nepaisant istorinių sąsajų su monopoliumi ir privilegijomis, jos turinio apimtis nuolat plečiasi. XX a. prasipletė ankstesnės arba atsirado naujų

* Straipsnio autorius – Europos universiteto Florencijoje profesorius, žinomas intelektinės nuosavybės, autoriaus teisių problematikos bei teisės ir technologijos klausimų tyrinėtojas. Vertimas spausdinamas autoriui maloniai sutikus.

Projektą remia Lietuvos kultūros taryba.

intelektinės nuosavybės sistemų (antai kompiuterių minkštoji įranga tapo autoriaus teisių, o mikroorganizmų atradimai – patentų įstatymo dalimi). Jos gina atsirandantį naują turinį (pavyzdžiui, susijusį su augalų įvairovės apsauga). Itin ekspansyvi intelektinės nuosavybės sistemų prigimtis, regis, nė kiek nesikeičia. Tarkime, duomenų bazių speciali teisinė apsauga tarptautiniu mastu tebėra Pasaulio intelektinės nuosavybės (WIPO) programos dalis.

Apibrėžti intelektinės nuosavybės esmę nėra paprasta. Dauguma apibrėžimų pateikia tik intelektinės nuosavybės teisių pavyzdžius, aptaria tų teisių turinį (dažnai inkliuzyvia forma), užuot bandę nustatyti esminius intelektinės nuosavybės požymius. Tokio požiūrio pavyzdys – sutartis dėl Pasaulio intelektinės nuosavybės organizacijos įsteigimo, pasirašyta 1967 m. liepos 14 d. Stokholme. Įvairių intelektinės nuosavybės sričių apsaugos srandartus apibrėžia jos taikymo įstatatai. Pavyzdžiui, kai kalbama apie „literatūros kūrinių“, išskirtinėmis paprastai laikomos veikalo autoriaus teisės. Sąvoka „patentas“ įvertina objektą išradimo požiūriu ir nurodo patentavimo kriterijus. Apibrėžti intelektinės nuosavybės turinį ypač trukdo tai, kad jai taikomą apsaugos režimą lemia skirtingos filosofinės ir teisinės tradicijos. Pavyzdžiui, bendrieji įstatymai „autoriaus teisės“ išskirtinumą apibūdina ekonominėmis kategorijomis (teisė reprodukuoti veikalą, jį paskelbti arba pritaikyti). Civilinė teisė autoriaus teises suvokia iš esmės kaip autoriaus asmenybės apsaugą (teisė būti pripažintam kūriniu autoriumi, teisė kontroliuoti kūrinio pakeitimus ir pan.). Tai apibūdinama ne kaip „moralinė teisė“ į išraiškos nuosavybę (*copyright*), bet kaip autoriaus teisių apsauga.¹

Atitrūkstant nuo pavyzdžių vardijimo ir mėginant apibrėžti esminius intelektinės nuosavybės požymius, reikėtų remtis dviem dalykais – tai nuosavybė ir objektas, su kuriuo toji nuosavybė susijusi. Intelektinės nuosavybės teisė dažnai apibūdinama kaip neginčytina. Visos nuosavybės teisės nustato juridinių teisių turėtojo santykį su kitais asmenimis. Esminis skirtumas tarp materialios ir intelektinės nuosavybės

yra tas, kad pastaroji neturi fizinių požymių, taigi ir teisių objektas laikytinas abstrakčiu. Tarkime, draugui parašytas laiškas irgi yra kitam perleista intelektinė nuosavybė, tačiau autoriaus teisės jai netaikomos.

Šio svarstymo kontekste svarbu pabrėžti, kad intelektinės nuosavybės teisė glaudžiai susijusi su teise disponuoti ta nuosavybe. Net iš pažiūros „neintelektinėms“ industrijoms, tokioms kaip žemės ūkis, lemiamu veiksniu tapo genetinės informacijos apsauga ir kontrolė.² Būtent todėl, kad esminis resursas dabar yra informacija, disponavimas ja, pasitelkiant intelektinės nuosavybės teisę, kertasi su interesais tų, kurie yra žmogaus teisių objektas. Pagal savo prigimtį intelektinės nuosavybės teisė išskiria jos turėtoją iš kitų, kuriems neleidžiama naudotis šiuo esminiu resursu, tad panašu, kad gali kilti teisinis konfliktas. Glaustai tariant, išraiškos nuosavybė (*copyright*) apriboja išraiškos laisvę.³

Trumpai aptarsiu intelektinės nuosavybės apsaugos evoliuciją istoriniu požiūriu, sutelkdamas dėmesį, kaip visa tai tapo pozityvia valstybių teisinės sistemos dalimi. Visos visuomenės bandė nustatyti normas, reguliuojančias įvairių rūšių nuosavybės, tarp jų ir informacijos, apsaugą. Istorikai tai ypač glaudžiai susiję su religine informacija.⁴ Vakarų intelektinės nuosavybės apsaugos tradicija remiasi idėja, kad intelektinės nuosavybės teisė yra pozityvi, nes ji įdiegta bendrojo gėrio labui. Tomistinė politikos teorija įstatymo pozityvumą vertino pagal gamtos įstatymo aksiomas.⁵ Pozityvaus įstatymo normos turėjo susilieti su dieviškuoju planu, kurį žmonėms perteikė gamtos įstatymas. Pozityvaus įstatymo taisyklės anuomet išlaikė teisėtumo išbandymą. Tačiau ne todėl, kad buvo veidrodinis tam tikro metafizinio atitikmens atspindys, veikiau todėl, kad prisidėjo prie bendro dieviškojo plano. Kalbant konceptualiai, tai skatino, kad asmenys, paisantys gamtos įstatymo tradicijos, pripažintų valstybės teisę modifikuoti nuosavybės teisę pagal pozityvius įstatymus.

Intelektinės nuosavybės apsaugą tarptautiniu mastu galima apytiksliai suskirstyti į tris laikotarpius. Pirmuoju – teritoriniu – tarpsniu tarptautinės apsau-

gos iš esmės nebuvo. Antrasis – tarptautinis – tarpsnis Europoje prasidėjo XIX a. pabaigoje, kai kelios šalys pritarė Paryžiaus konvencijai (1883) dėl industrinės nuosavybės apsaugos, o kiek vėliau (1886) panaši jų grupė pasirašė Berno konvenciją dėl literatūros ir kitų meno kūrinių apsaugos. Trečiojo – globaliojo – tarpsnio pradžia ženklinama Jungtinių Amerikos Valstijų pastangos XX a. 9-ajame dešimtmetyje tam tikrus prekybos aspektus susieti su intelektinės nuosavybės apsauga. Tarptautiniu lygmeniu šią sąsają 1994 m. įtvirtino sutartis dėl intelektinės nuosavybės teisių, taikomų prekybai (*TRIPS*).⁶ Įvairių susitarimų datos neatspindi gilios epochinės prarajos tarp skirtingų nuostatų, bet atskleidžia esminius pokyčius, kur link krypta intelektinės nuosavybės apsauga.

Intelektinės nuosavybės istorija

Teritorinis laikotarpis

Įvairias intelektinės nuosavybės sritis skirtingos šalys ėmė saugoti skirtingu metu. Veikiausiai visi šie įstatymai siekia karališkųjų privilegijų teikimo sistemą, kuri viduramžiais egzistavo didžiojoje Europos dalyje. Manoma, kad pirmieji pakankamai brandų patentų įstatymą 1474 m. sukūrė venecijiečiai. Anglijoje 1623 m. priimtas Monopolių statusas sugriovė visas monopolijas, išskyrus tas, kurias sukūrė „*pirmasis ir tikrasis išradėjas*“, pasitelkęs „*manufaktūrinį metodą*“. Revoliucinė Prancūzija 1791 m. pripažino išradėjų teises, o už Europos ribų kiek anksčiau – 1790 m. – patentų įstatymą priėmė JAV. Šie dokumentai nė kiek nepanašūs į šiuolaikines sudėtingas sistemas. Jie trumpučiai, paprasčiausiai pripažįstantys išradėjo teises. Po pradinių žingsnių tokie patentų įstatymai XIX a. pirmojoje pusėje paplito po visą Europą.⁷ Prekių ženklams apsauga pritaikyta tik antrojoje XIX a. pusėje, nors jie atsirado gerokai anksčiau.⁸ Anglijoje prekių ženklų apsaugos imtasi todėl, kad jie pradėjo nykti.⁹ Dėl įvairių priežasčių tai kėlė nepatsitenkinamą, tad Europoje prekių ženklus imta registruoti – Anglijoje 1862 m., Prancūzijoje nuo 1857 m.,

Vokietijoje – 1874 m., JAV 1870 m. ir 1876 m.¹⁰ Autoriaus teisių reikalai klostėsi panašiai, nors modernus autoriaus teisių įstatymas atsirado dar 1709 m. kartu su vadinamuoju Anos statutu, Didžiosios Britanijos parlamento priimtu 1710 m. Tai buvo pirmasis įstatymas, leidęs autoriaus teisių klausimus reguliuoti ne privačioms organizacijoms, o vyriausybei ir teisrams.

Europos šalys nuo XIX a. antrosios pusės pradėjo taikyti nacionalinius intelektinės nuosavybės apsaugos režimus. Toji plėtra buvo kiek chaotiška, įvairių valstybių įstatymai, skirti intelektinei nuosavybei apsaugoti, nevengė skolinių ir priešpriešų. Anglijos Monopolių statute apibrėžtus patentų apsaugos principus palaipsniui pripažino ir kitos šalys. Pirmąjį kūrybos apsaugos įstatymą 1787 m. priėmė anglai, tačiau prancūzų tokio pobūdžio įstatymas, priimtas 1806 m., atrodė daug tinkamesnis ir paskatino reformuluoti angliškąjį, tai padaryta 1839 m. Už Europos ribų intelektinės nuosavybės apsaugos ėmėsi ir kolonijos. Nors kai kurios iš jų turėjo savivaldą, tarkime, Australijoje, vis tiek paraižiu kopijavo angliškus autoriaus teisių ir patentų įstatymus.

Teritoriniu laikotarpiu remtasi principu, skelbiančiu, kad intelektinės nuosavybės teisė negalioja už ją suteikusio suvereno teritorijos. Šį principą lėmė intymios sąsajos tarp suverenumo, nuosavybės teisių ir teritorijos. Tai buvo principas, kurį teismai pripažino tarptautinės pusiausvyros labui.¹¹ Valstybėms nuolatos siekiant užsitikrinti pranašumą prieš kitose šalyse galiojančias intelektinės nuosavybės teises, negatyvus susipriešinimas pats savaime veikiausiai nebūtų išnykęs. Teritorinis principas reikė, kad intelektinės nuosavybės apsaugos įstatymas, paskelbtas vienoje šalyje, negalioja kitose. Intelektinės nuosavybės turėtojai susidūrė su klasikine „nemokamo pasivažinėjimo“ problema, kitaip tariant, kai kurios šalys pelnydavosi iš nebaudžiamumo, esą tai „teigiamas išorinis veiksnys“. Susidūrusios su „nemokamu pasivažinėjimu“, akiplėšiškai spekuliuojant „teigiamu išorės veiksmu“, šiuo atžvilgiu išnaudojamos valstybės ėmė ieškoti

išeičių. Pereita į tarptautinį intelektinės nuosavybės apsaugos tarpsnį.

Tarptautinis laikotarpis

XIX a. valstybės ėmė vis labiau domėtis tarptautiniu bendradarbiavimu, kuris leistų apsaugoti intelektinę nuosavybę. Iš pradžių ėmė rasti dvišaliai susitarimai.¹² Prancūzija 1852 m. dekretu autoriaus teisių apsaugą suteikė užsienio kūrėjams ir jų kūriniams, šiuo atžvilgiu nereikalaujama abipusiškumo. Tai labai paskatino rasti susitarimus tarp šalių.¹³ Tos, kurioms rūpėjo išspręsti „nemokamo pasivažinėjimo“ problemą, ėmė rengti dvišales sutartis su kitomis valstybėmis. O šalys, kurios tikėjosi, kad galės ir toliau pelnytis, išnaudodamos „teigiamą išorinį veiksni“, atsidūrė izoliacijoje. Jungtinė Karalystė XVIII a. susizgribo, kad didžiosios šalies autorių veikalai reprodukuojami užsienyje be leidimo ir be autorinio mokesčio. Įžūliausiai „piratauta“ Amerikoje, kur tokie autoriai kaip Dickensas buvo populiariūs tiek tarp skaitytojų, tiek tarp leidėjų.

Amerikiečiai nebuvo vieninteliai vagiliautojai, tą rodo ir pastraipa iš *Hansard* puslapių (1837): „*Kiekvienas populiaraus autoriaus parašytas veikalas yra beveik tuo pat metu dideliais kiekiais perspausdinamas Prancūzijoje, Vokietijoje ir Amerikoje, tai daroma paskubomis ir su kuo mažesnėmis išlaidomis... Visi sero Walterio Scotto, Lordo Byrono, ponų Roberto Southey'o, Thomas'o Moore'o, kitų ištis populiariausių autorių veikalai yra tuoj pat perleidžiami Paryžiuje.*“¹⁴

Išspręsti šią problemą Jungtinė Karalystė bandė 1838 ir 1844 m., priimdama įstatymus, kurie gynė veikalus, pirmąkart spausdinamus už šalies ribų. Taikytas abipusiškumo principas. Jungtinė Karalystė ginti užsienio autorių veikalus apsiėmė tik tuo atveju, jei atitinkama šalis gins Jungtinės Karalystės kūrėjus. 1844 m. įstatymas numatė abipusius Jungtinės Karalystės susitarimus su daugeliu Europos šalių.¹⁵ JAV pasuko kitu keliu negu britai. Įstatymas, priimtas 1790 m., autoriaus teisių apsau-

gą suteikė tik JAV gyventojams. Toks nacionalinis protekcionizmas, taikomas autoriaus teisių apsaugai, Jungtinėse Amerikos Valstijose išliko gajus ilgą laiką. „*Daugiau kaip šimtą metų amerikiečiai ne tik neigė užsienio autorių teisių apsaugą, gindami „autoriaus nacionalinės priklausomybės“ prioritetą, bet ir piratavo, nugvelbdami populiarius veikalus.*“¹⁶ Tik po Antrojo pasaulinio karo Jungtinės Valstijos staiga susirūpino tarptautine autoriaus teisių apsauga ir net perėmė lyderystę,¹⁷ demonstruodamos tokią drąsą, kokia daugelį nustebino.

Europoje dvišalių susitarimų objektu tapo ne tik autoriaus teisės, bet ir įvairios industrinės nuosavybės apsauga. Iki 1883 m. veikė 63 tarptautiniai susitarimai, daugiausia susiję su prekių ženklais.¹⁸ Jų pagrindas buvo nacionalinis principas, išlaikant abipusius įsipareigojimus tarp šalių. Kiekviena iš jų suprato – jeigu nedarys skirtumo tarp saviškių ir užsieniečių, tada taip elgsis ir kitos valstybės, reguliuodamos intelektinės nuosavybės teises. O tai leis apsaugoti autorių, priklausančių užsienio jurisdikcijai, veikalus.

Abipusiškumas, taikant intelektinės nuosavybės apsaugą, XIX a. buvo ypač svarbus, nes prisidėjo, kad atsirastų tarptautinė autoriaus teisių reguliavimo darbotvarkė, suformulavo esminius jos principus. Tačiau šis abipusiškumas – tik preliudija. Apsauga, kurią jis teikė autoriams, toli gražu nebuvo pakankama.¹⁹ Esminis posūkis rimto tarptautinio bendradarbiavimo link susijęs su dviem kertiniais stulpais – 1883 m. Paryžiaus konvencija, skirta industrinės nuosavybės apsaugai, ir 1886 m. Berno konvencija, užtikrinančia literatūros ir kitų meno kūrinių apsaugą.

1873 m. Vienoje turėjo vykti pasaulinė išradėjų mugė, kuri buvo svarbi susitikimų vieta kaip kadaise prekybos mugės viduramžių Europoje. JAV, atkartodamos kai kurių kitų šalių nuogaštavimus, piktinosi, kad didžiuma mugėje pristatomų išradimų duoda naudos vien Austrijos publikai be jokio atlygio užsienio išradėjams. Idėja sukurti unifikuotą tarptautinę patentų sistemą sklandė jau kurį

laiką. Pasaulinėje Londono parodoje 1851 m. princas Albertas siūlė suderinti patentų apsaugą.²⁰ Vokiečių inžinierius Karlas Pieperis įkalbėjo austrus, kad jie 1873 m. surengtų kongresą, skirtą patentų reformai. Po dar vieno kongreso, įvykusio 1880 m., nutarta parengti konvenciją, kuri priimta 1883 m. Paryžiuje. Per dvidešimt penkerius metus prie šios konvencijos prisijungė dauguma didžiausių prekybos valstybių.

Berno konvencija irgi atsirado po daugybės europinių susitikimų. Autoriaus teisių atžvilgiu esminiu tarptautiniu susitikimu laikytinas Literatūros ir kitų meno rūšių nuosavybės kongresas, surengtas Briuselyje 1858 m.²¹ Abipusiai susitarimai dėl autoriaus teisių apsaugos dažniausiai likdavo tik popieriuje, nes keldavo daugybę keblumų. Autoriui, panorusiam sužinoti, kiek jo teisės ginamos kitoje šalyje, būtų tekę susipažinti su šūsnimis susitarimų ir vietos įstatymų.

Kad viskas taptų paprasčiau, tokie įtakingi autoriai kaip Victoras Hugo, kurio reputacija ir veikalai buvo žinomi įvairiose šalyse, 1878 m. Paryžiuje įkūrė Tarptautinę literatūros asociaciją,²² kuri rengė nuolatinius susitikimus Europoje kebliams tokio pobūdžio klausimams aptarti. 1883 m. Berne buvo parengtas tarptautinio susitarimo dėl autoriaus teisių apsaugos projektas, kuriuo remdamasi Šveicarijos valdžia surengė tarptautinę konferenciją, aptarusią, kodėl daugiašaliai susitarimai prastai saugo autoriaus teises. Bernas tapo tarpvalstybinių konferencijų vieta 1884 ir 1885 m., o 1886-aisiais ten priimta konvencija, kurią pasirašyti buvo siūloma visam pasauliui. Tiek Paryžiaus, tiek Berno konvencijų ašis – nacionalinis režimas su minimaliais reikalavimais, kuriuos pripažinti turėjo visos valstybės, pasirašysiančios konvenciją.

Prasidėjo daugiašalio tarptautinio bendradarbiavimo, ginant autoriaus teises, era. XX a. atsirado įvairūs tarptautiniai intelektinės nuosavybės apsaugos režimai. Sričių, kurios tapo tarptautinių susitarimų objektu, pavyzdys galėtų būti du Madrido susitarimai, pasirašyti 1891-aisiais, – vienas susijęs

su prekių ženklais (*Marks*), kitas – su šaltinio nuoroda. Hagos sutartis (1925) apėmė projektavimą, Romos konvencija (1961) – atlikimo meną. Tarptautinė konvencija dėl augalų įvairovės ir naujų augalų rūšių apsaugos pasirašyta 1961 m., papildyta 1991 m. Bendradarbiavimo patentų srityje sutartis atsirado 1970 m. Puslaidininkių lustus saugo tarptautinė intelektinės nuosavybės apsaugos sutartis dėl integrinių grandynų (1989). Paryžiaus ir Berno konvencijos jau daug kartų buvo koreguojamos.

Sutarčių dėl intelektinės nuosavybės apsaugos vykdymą turėjo prižiūrėti tarptautinės organizacijos. Paryžiaus ir Berno konvencijomis rūpinosi tarptautiniai biurai (sekretoriatai), kurie 1893 m. susiliejo į Jungtinių tarptautinių intelektinės nuosavybės apsaugos biurą, žinomą prancūzišku akronimu *BIRPI*.²³ Jį pakeitė 1967 m. įkurta nauja organizacija *WIPO*, kuri 1974 m. tapo specializuota Jungtinių Tautų agentūra.

Tarptautinis susitarimas dėl intelektinės nuosavybės apsaugos reiškė, kad suverenios valstybės remsis tam tikrais esminiais principais, tarp kurių svarbiausias – kad nacionalinis režimas irgi remtųsi sutartais kriterijais. Tačiau bendrų techninių taisyklių nebuvo. Nemažai intelektinės nuosavybės apsaugos standartų kiekviena valstybė taikė savo nuožiūra. JAV patentų sistema toliau rėmėsi principu, kas „pirmas išrado“, kitos šalys labiau pasiklojė nuostata, kas „pirmas pateikė“. Civilinį kodeksą priėmusios šalys pripažino *moralines* autoriaus teises, o tos šalys, kurios rėmėsi bendrąja teisės doktrina, jų nepripažino. Besivystančios šalys (o ilgą laiką ir dauguma išsivysčiusių šalių) nepatentavo cheminių komponentų. Prekės ženklų registracija labai skyrėsi net ir tose šalyse, kurios remiasi tokia pačia teisine sistema. Vietiniai įstatymai, užkertantys kelią nesąžiningai konkurencijai, buvo priimti dar iki to, kol Paryžiaus konvencija iškėlė tokį reikalavimą visoms ją pasirašiusioms valstybėms.

Nors 1992 m. *WIPO* administravo 24 daugiašales sutartis, intelektinės nuosavybės apsauga buvo chaotiška. Ši reguliavimo sritis šaukte šaukėsi po-

kyčių, kuriais pasirūpinti pasišovė priešais *WIPO* būstinę Ženevoje, kitoje gatvės pusėje, įsikūręs *GATT* – Bendras susitarimas dėl tarifų ir prekybos. Būtent prekybos sritį administruojantys teisininkai intelektinės nuosavybės apsaugai nustatė globalų režimą.

Globalusis laikotarpis

Tarptautiniu laikotarpiu intelektinės nuosavybės apsaugos harmonizavimas vyko labai lėtai. Po Antrojo pasaulinio karo prie Paryžiaus ir Berno konvencijų nusprendė prisijungti vis daugiau besivystančių šalių. Tai jau nebebuvo elitinis Vakarų klubas. Taikant principą *viena šalis – vienas balsas*, besivystančių šalių koalicija galėjo per balsavimus nurungti Vakarų valstybes. Vien „koalicinio“ veto vaidmeniu nesitenkinta – besivystančios šalys norėjo, kad tarptautinė sistema būtų pritaikyta prie ekonominio jų lygio. Koalicija ėmė įgauti svorį bent jau Vakarų akyse. Vadovaujant Indijai, 1967 m. pavyko aprobuoti Stokholmo protokolą, kurio tikslas – suteikti besivystančioms šalims didesnę prieigą prie tos medžiagos, kurią saugo autoriaus teisės. Protokolo priėmimas sukėlė kažką panašaus į tarptautinę autoriaus teisių apsaugos krizę.²⁴ Diplomatinė revizijos konferencijų 1980, 1981, 1982 ir 1984 m. objektu tapo Paryžiaus konvencija. Besivystančioms šalims tada pavyko prastumti liberalias pataisas dėl privalomo licencijavimo.

Indija, 7-ajame dešimtmetyje susidūrusi su didžiausiu vaistų kainų kilimu pasaulyje, priėmė Patentų įstatymą, pagal kurį patentai suteikiami ne cheminiams elementams, o tik procesams, susijusiems su farmacijos produktų gamyba. Kai buvo peržiūrima Paryžiaus konvencija, besivystančios šalys reikalavo suteikti joms daugiau galimybių naudotis technologijomis, kurios neprieinamos dėl patentavimo. Indija tai laikė racionalia socialine politika edukaciniams ir sveikatos apsaugos poreikiams užtikrinti. JAV požiūriu – tai įžūlus noras „nemokamai pasivažinėti“. Susitikimuose, skirtuose Paryžiaus konvencijai, Jungti-

nes Valstijas imta vis labiau izoliuoti.²⁵

Tarptautiniu laikotarpiu „nemokamas pasivažinėjimas“ dažnai būdavo toleruojamas. Vienintelė galimybė priversti, kad būtų laikomasi įvairių intelektinės nuosavybės apsaugos sutarčių, – teikti apeliacijas tarptautiniam arbitražui, bet daugelis valstybių į tai žvelgė rezervuotai. Prabilus apie „nemokamą pasivažinėjimą“, nė viena šalis nenorėjo į tokius „keleivius“ pirmoji mesti akmenį. JAV nepriklausė Berno konvencijai, tačiau amerikiečių leidėjai aukštesniais jos apsaugos standartais naudojosi, patekdami „per užpakalines duris“, pavyzdžiui, tuo pat metu paskelbdavo kūrinius ne tik Amerikoje, bet ir Berno konvenciją pasirašiusiose šalyse, pavyzdžiui, Kanadoje.²⁶

Jungtinėse Valstijose ne visi buvo patenkinti tokiu *laissez faire* požiūriu į intelektinės nuosavybės apsaugą. JAV filmų industrijos nugarkaulį sudarė autoriaus teisės, o farmacijos bendrovių, tokių kaip *Pfizer*, – patentai. Intelektinė nuosavybė tiesiogiai susijusi su investicijomis. Kompanijos norėjo, kad ji būtų apsaugota visur pasaulyje, kur pateikiama jų produkcija. Globalaus verslo subjektai mezgė lobistų tinklus, idėją, kad intelektinė nuosavybė būtų susieta su verslu, ėmėsi plėtoti konsultantai, lobistai ir teisininkų grupelės.²⁷ Toks žingsnis turėjo du akivaizdžius privalumus. Pirma, kadangi intelektinės nuosavybės apsaugos standartai tapo daugiašalių verslo sutarčių dalimi, jie galėtų būti taikomi ir globaliu mastu. Antra, nemažai naudos galima išpešti iš jų laikymąsi užtikrinančių mechanizmų, dėl kurių šalys susitarė per verslo disputus.

JAV 9-ajame dešimtmetyje pataisė savąjį verslo įstatymą, apibrėždamos dvišalių sutarčių laikymosi strategiją, nukreiptą prieš tas šalis, kurios, amerikiečių manymu, nepakankamai užtikrina intelektinės nuosavybės apsaugą arba yra apskritai nepajėgios ją užtikrinti.²⁸ 1984 m. Jungtinėms Valstijoms pakeitus 1974 m. priimtą Prekybos paktą, į jo „*301 skirsnį*“ įtraukta intelektinės nuosavybės apsauga. Vėliau atsirado „*patikrintas 301*“, „*specialusis 301*“ ir „*aukščiausio laipsnio 301*“.²⁹ Šie pakeitimai

reikalavo, kad JAV Prekybos atstovybės nustatytų problemiškas valstybes, įvertintų, koku mastu pažeidžiama amerikiečių intelektinės nuosavybės apsauga, ir derėtusi su šalimis-pažeidėjomis, kad problemos būtų išspręstos. Galiausiai visiems tapo aišku, kad priešintis beprasmiška, nes Jungtinės Valstijos pritaikys prekybos sankcijas. Šalys, kurias palietė procesas, susijęs su 301 skirsniu, suprato paprastą tiesą – jeigu jos neužtikrins intelektinės nuosavybės apsaugos, anksčiau ar vėliau JAV imsis atsakomųjų veiksmų.

1986 m. ministrams susitikus Puenta del Este, kur prasidėjo vadinamasis Urugvajaus turas, intelektinės nuosavybės apsauga vėl tapo derybų objektu. Iš esmės tai buvo Jungtinių Valstijų, užsitikrinusių Europos, Kanados ir Japonijos paramą, iniciatyva. Intelektinės nuosavybės klausimus svarstyti iš naujo pareikalavo JAV verslo bendruomenė.

Urugvajaus turas 1994 m. balandžio 15 d. baigėsi Marakeše, daugiau kaip šimtui šalių pasirašius galutinį aktą dėl daugiašalių verslo sutarčių. Susitar-ta įsteigti Pasaulio prekybos organizaciją (*WTO*) ir sudaryti *TRIPS* sutartį, kurią pasirašyti teko visoms Pasaulio prekybos organizacijos narėms. Šalis, norinti tapti ar likti daugiašalio prekybos susitarimo nare, neturėjo jokių galimybių išvengti *TRIPS* sutarties.

Post-TRIPS

TRIPS sutartis yra pagrįsta tiek teritorijos, tiek nacionalinio režimo principais, tačiau ženklina naują erą, nes prasidėjo intelektinės nuosavybės apsaugos globalizacija. Dėl sąsajų su prekyba, *TRIPS* sutartis daro poveikį visoms toms šalims, kurios yra daugiašalės prekybos sistemos narės arba siekia, pavyzdžiui, Kinija, tokios narystės. Regionų komercinės sąjungos, atsiradusios po susitarimo Marakeše, vienu iš kertinių savo tikslų nurodo *TRIPS* sutarties įgyvendinimą.³⁰ Kalbant bendresnėmis kategorijomis, intelektinės nuosavybės apsauga dominuoti susitarimuose pradėjo nuo ano amžiaus 10-ojo dešim-

tmečio, ypač prekybos srityje.³¹ Šiaurės Amerikos Laisvosios prekybos sutartis (*NAFTA*) išsamiai reglamentuoja intelektinės nuosavybės apsaugą. Blakeney's, aptardamas, kaip intelektinės nuosavybės apsaugą įteisina regioninės prekybos sutartys, nurodo skirtingas kooperacijos formas, dėmesį sutelkdamas į intelektinės nuosavybės apsaugos įstatymus, kuriuos laisvosios prekybos sutartyse įtvirtino Vidurio Europa, Pietų Azijos tautų asociacija, Mekongo upės baseino šalys bei Azijos Ramiojo vandenyno bendradarbiavimo forumas.³²

Praeityje valstybės galėjo eiti savais keliais, pripažindamos tarptautinę intelektinės nuosavybės apsaugos sistemą, tačiau nepalaikydamos kai kurių nutarimų arba nepasirašydamos tam tikrų protokolų bei sutarčių. Pasaulio prekybos organizacijos (*WTO*) narėms privaloma visa *TRIPS* sutartis be jokių išimčių. *TRIPS* sutartis apima ir įvairias kitas intelektinės nuosavybės apsaugos konvencijas, į kurias ji pateikia nuorodas. Tad kiekvienai valstybei tenka įgyvendinti plačiai aprėpiančius intelektinės nuosavybės apsaugos standartus, kurie taikomi ir toms šalims, kurios pasirašė regioninius ar daugiašalius prekybos susitarimus. Vis daugiau standartų valstybėms yra privalomi, o ne pasirenkami savo nuožiūra. Pavyzdžiui, jos turi vis mažiau galios pačios nuspręsti, ką galima, o ko negalima patentuoti.

Post-TRIPS era – tai laikotarpis, kai šalys ėmė nacionaliniu lygmeniu įgyvendinti pokyčius, kuriems jas įpareigoja *TRIPS* sutartis. Pagal sutartį mažiau išsivysčiusioms šalims duotas pereinamasis dešimties metų laikotarpis, tačiau lyderės spaudžia jas atlikti viską kuo greičiau. Institucinė *TRIPS* sutarties aplinka griežtai reikalauja paklusti. Įsteigta *TRIPS* taryba, prižiūrinti, kaip šalys-narės vykdo savo įsipareigojimus. Regis, klostosi praktika, pagal kurią JAV ir Europos Sąjunga gali reikalauti, kad kitos valstybės priimtų tokius intelektinės nuosavybės apsaugos įstatymus, kurie atitinka *TRIPS* sutartį. *TRIPS* tarybos priežiūra, aktyvus JAV ir Europos Sąjungos dalyvavimas, įpareigojant saugoti intelektinę nuosavybę, įsteigtas mechaniz-

mas ginčams, nesutarimams likviduoti reiškia, kad *TRIPS* sutartis, laikui bėgant, taps daugelio valstybių teisine realybe ir išvengs tų konvencijų, kurios egzistavo tik popieriuje, likimo.

Post-TRIPS laikotarpis susijęs ir su daugiašalių intelektinės nuosavybės apsaugos sutarčių tęstinumu. 1996 m. gruodžio 20 d. po *WIPO* skėčiu buvo sudaryta sutartis, skirta atlikėjų menui ir fonogramoms. Už naują tarptautinį instrumentą, skirtą užtikrinti autoriaus teises skaitmeniniame amžiuje, ypač karštai agitavo Jungtinės Valstijos. Jau 1993 m. JAV išklėlė iniciatyvą įsteigti Nacionalinę infrastruktūrą intelektinei nuosavybei saugoti. Darbo grupės parengtame pranešime 1995 m. rekomenduota, kad apibrėžiant platintojų teises būtų įtraukta transliacija, įstatymu uždraudžiant apeiti autoriaus teises.³³ Jungtinės Valstijos siekė globalizuoti darbotvarkę, susijusią su autoriaus teisių turėtojais, tarptautiniu lygmeniu prastumdamos tam tikras naujas komunikacijos teises. Derybos dėl šių dviejų autoriaus teisių apsaugos sričių reikšmingos tuo atžvilgiu, kad autoriaus teisių turėtojai susidūrė su vartotojų pasipriešinimu. Pavyzdžiui, JAV vartotojų sąjūdžiu šios derybos reikė ir pergalę, ir pralaimėjimą. Sutartis dėl autoriaus teisių suteikia jų turėtojams teisę komunikuoti su publika, tačiau valstybei suteikia prerogatyvą apibrėžti, koks bus to komunikavimo ir platinimo mastas.

Visa tai rodo, kad ateityje daugiašalės sutartys dėl intelektinės nuosavybės apsaugos taps kompleksišku žaidimu tarp vartotojų ir savininkų, nes tiek vienu, tiek ir kitų interesai peržengia valstybių ribas. Bibliotekų grupės, švietimo institucijos, interneto paslaugų tiekėjai ir kompiuterininkai veikiausiai susivienys, kad galėtų oponuoti didelėms kompiuterinės įrangos kompanijoms ir leidėjams, siekdami autoriaus teisių reformos. Nevyriausybines autochtonų ir aplinkosaugos organizacijos veikiausiai susivienys, kad galėtų efektyviau kovoti dėl patentų sistemos išplėtimo ir taikymo aukštesnėms gyvybės formoms. Intelektinės nuosavybės apsauga tapo itin politizuota teritorija, kurioje valstybinės institucijos

ir nevyriausybines organizacijos toliau įnirtingai varžosi ne tik dėl intelektinės nuosavybės apsaugos taisyklių, bet ir dėl rinkų, ir dėl vyriausybių vaidmens. Ateityje užsitikrinti tokio masto laimėjimus kaip *TRIPS* sutartis bus gerokai sunkiau.

Vis dėlto *TRIPS* yra tik dalis gilesnio reiškinio, esmingai susijusio su intelektine nuosavybe, – tai reguliacinė kontraktų ir nuosavybės formų globalizacija. Intelektinės nuosavybės įstatymas apibrėžia, kas laikytina jos objektais, o kontraktai leidžia jais keistis. Būtent dėl kontraktų intelektinė nuosavybė tapo kapitalu, t. y. objektu, kuriuo prekiaujama.

Šį reiškinį iliustruoja jungtis tarp intelektinės nuosavybės ir investicijų. Didžiąją istorijos dalį tarptautinis investicijų reguliavimas buvo abipusis. Per daugybę metų valstybės sukūrė abipusių investicijų tinklą. Intelektinė nuosavybė, kaip ir bet kuris kitas subjektas, gali tapti sutarties objektu. Per Urugvajaus prekybos turą tarptautiniam verslui pavyko pasiekti išsamios daugiašalės sutarties, grindžiamos dvišaliais susitarimais. Gerokai kuklesnė sutartis dėl investavimo priemonių, susijusių su prekyba (*TRIMS*), nebuvo pasirašyta, ji apima tik prekybą daiktais. Įsisteisėjus *TRIPS* sutarčiai, derybose tarp šalių, *OECD* narių, atsirado Daugiašalės sutarties dėl investicijų (*MAI*) juodraštis. Nors derybinis *MAI* tekstas buvo daug kartų keičiamas, tačiau visose versijose į investicijas apibrėžimą įtrauktas tam tikras paketas, susijęs su intelektine nuosavybe.³⁴

Intelektinės nuosavybės apsauga tampa naujai atsirandančių *lex cybertoria* – prekybos kibererdvėje įstatymų – dalimi. Tarptautiniai prekybos rūmai (*ICC*) vienoje diskusijoje pabrėžė: „*Kibererdvėje visos lėšos yra nematerialios, tad gali būti laikomos intelektine nuosavybe.*“³⁵ Kalbant bendresnėmis kategorijomis, tiek daugelis valstybių, tiek verslo, tiek nevyriausybines organizacijos pripažįsta, kad iššūkiai, kuriuos intelektinės nuosavybės apsaugai kelia elektroninė prekyba, turi būti sprendžiami kuo skubiau. Iki šiol intelektinės nuosavybės apsauga daugiausia rėmėsi normomis, nustatytomis tarptautiniu mastu (tarkime, pavyzdinis elektroninės prekybos

įstatymas *UNCITRAL*) arba siekiant nacionalinių reformų (pavyzdžiui, Jungtinių Valstijų nacionalinė konferencija nustatė intelektinės nuosavybės licencijavimą), didelę įtaką tam daro nevyriausybines verslo organizacijos (pavyzdžiui, ICC). Koku keliu bus einama toliau? ■

Tęsinys kitame numeryje

- ¹ Žr. Z. Radojokovic, "The Historical development of "Moral Right", (1966), *Copyright*, p. 203.
- ² T. Mandeville, *Understanding Novelty: Information, Technological Change, And The Patent System*, (Aflex Publishing Corporation, Norwood, New Jersey, 1996) p. 3.
- ³ Kaip galima išvengti tokio konflikto, žr. Melville B. Nimmer, "Does Copyright Abridge the First Amendment Guarantees of Free Speech and Press?", 17 (1970) *UCLA L. Rev.* p. 1180.
- ⁴ Žr. R. H. Lowie, *Primitive Society* (New York, 1920) pp. 235–243.
- ⁵ Q. Skinner, *The Foundations of Modern Political Thought*, Vol. 2, (Cambridge University Press, Cambridge, 1978) pp. 148–149.
- ⁶ *TRIPS* sutartis galioja visoms Pasaulio prekybos organizacijos (WTO) šalims. Tiek *TRIPS*, tiek *WTO* sutartis yra baigiamieji Urugvajaus daugiašalių prekybos susitarimų turo dokumentai. Marakešas, 1994 m. balandžio 15 d.
- ⁷ F. Machlup ir E. Penrose, "The Patent Controversy in the Nineteenth Century", 10 (1950) *Journal of Economic History*, pp. 1, 3.
- ⁸ F. Schechter, "The Rational Basis Of Trademark Protection", 40 (1927), *Harvard Law Review*, pp. 813–833.
- ⁹ S. Ricketson, *The Law of Intellectual Property* (Law Book, Sydney, 1984) p. 599.
- ¹⁰ S. Ladas, *Patents, Trademarks and Related Rights: National and International Protection*, Vol. I (Harvard University Press, Cambridge, 1975) p. 8.
- ¹¹ *British South Africa Co. v Companhia de Moçambique* [1893] A.C. 602, 622–24.
- ¹² Šių sutarčių istoriją, susijusią su autoriaus teisėmis žr. S. Ricketson, *The Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works: 1886–1986* (Center for Commercial Law Studies, Queen Mary College, Kluwer, 1987) pp. 25–38.
- ¹³ H. G. Henn, "The Quest for International Copyright Protection, 39 (1953) *Cornell Law Quarterly*, pp. 43, 45.
- ¹⁴ B. Sherman, "Remembering and Forgetting. The Birth of Modern Copy-

- right Law", 10 (1995) *Intellectual Property Journal*. Pp. 1,7.
- ¹⁵ *Ibid*, pp. 1, 10.
- ¹⁶ Henn, *Op cit.* pp. 43, 52.
- ¹⁷ B. Ringer, "The Role Of the United States In International Copyright – Past, Present and Future", 56 (1968) *Georgetown Law Journal*, pp. 1050–1079.
- ¹⁸ Ladas, *op cit.* pp. 43, 54–55.
- ¹⁹ Ricketson, *op cit.* p. 39.
- ²⁰ F-K. Beier "One hundred years of international co-operation – the role of the Paris Convention in the past, present and future", 15 (1984) *International Review of Industrial Property and Copyright Law*, pp. 1, 2.
- ²¹ Žr. Ricketson, *op cit.* pp. 41–46.
- ²² M. Kampelman, "The United States and International Copyright", 41 (1947) *American Journal of International Law*, pp. 406, 410–411.
- ²³ A. Bogsh, *Brief History of the First 25 Years of the World Intellectual Property Organization / Geneva*, 1992, pp. 7–8.
- ²⁴ H. Sacks, "Crisis in International Copyright: The Protocol Regarding Developing Countries" (1969) *Journal of Business Law*, p. 26.
- ²⁵ S. K. Sell, "Intellectual Property as a Trade Issue: From the Paris Convention to GATT, XIII (1989) *Legal Studies Forum*, pp. 407–422.
- ²⁶ Henn, *op cit.* p. 65.
- ²⁷ Šią istoriją žr. P. Drahos, "Global property rights in information: the story of TRIPS at the GATT, 13 (1995) *Prometheus*, pp. 6–19.
- ²⁸ Žr. M. Blakeney, *Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights* (Sweet and Maxwell, London, 1996) Ch. 1.
- ²⁹ M. Getlan, "TRIPS and the Future of Section 301: A Comparative Study in Trade Dispute Resolution", 34 (1995) *Columbia Journal of Transnational Law*, pp. 173, 179.
- ³⁰ M. Blakeney, "The Role of Intellectual Property Law in Regional Commercial Unions in Europe and Asia", 16 (1998) *Prometheus*, pp. 341, 349.
- ³¹ Ankstyvas intelektinės nuosavybės regionalizavimo pavyzdys yra Motevidėjo konvencija, pasirašyta 1889 m. Į ją įtraukti Argentinos, Bolivijos, Brazilijos, Čilės, Peru ir Urugvajaus patentai bei prekių ženklai. Romos sutartis (1957), įteisinusi bendrą Europos rinką, nacionalinės autorius teisių apsaugos sąlygas nustatė 36 skirsnyje.
- ³² Blakeney, "The Role of Intellectual Property Law in Regional Commercial Unions in Europe and Asia", *op cit.* p. 341–349.
- ³³ Intelektinės nuosavybės teisių darbo grupės pranešimas *Intellectual Property and the National Information Infrastructure* (Information Infrastructure Taskforce, United States of America, September, 1995).
- ³⁴ *MAI* tekstą galima rasti www.oecd.org/daf/cm/mai/maintext.pdf
- ³⁵ International Chamber of Commerce, "E-commerce roles, rules and responsibilities: a roundup", June 4, 1998, p. 11.

AR TERŠĖJAI KADA NORS GAUS ATPILDĄ?

Maždaug 2 750 tonų amonio nitrato 2020 m. rugpjūčio 4 d. sukėlė didžiulį sprogimą Beiruto uoste. 204 žmonės žuvo, tūkstančiai sužeista, daugiau kaip 300 000 liko be pastogės. Žala, padaryta

nekilnojamajam turtui, siekė apie 15 milijardų JAV dolerių. Pavojingi chemikalai, skirti trąšų gamybai, be priežiūros gulėjo sandėlyje septynerius metus – taip ilgai sandėliuojami, absorbuodami drėgmę, jie virto kieta mase, todėl tapo dar pavojingesni.

Beiruto uostas Libane – galingą sprogimą fiksavo tarptautinė kosminė stotis, kuri tuo metu sukosi virš Pietvakarių Sirijos Nuotrauka iš Wikimedia Commons

Degi medžiaga užsiplieskė, kai didžiulės kompaktiškos amonio nitrato sandėlio pašonėje darbininkai ėmė virinti duris. Iš dalies gaisrą sukėlė neatsargumas, nes, kaip pabrėžė vienas vietinis darbininkas, tame pačiame angare kartu su sprogstamąją galią turinčiais chemikalais laikytos net medžiagos, naudojamos fejerverkų gamybai.

Anksčiau valdžia nebūtų leidusi tokio netinkamo sandėliavimo, darbuotojai būtų privalėję laikytis ir vietinių reikalavimų, ir tarptautinių taisyklių. Tačiau dabar pavojingų chemikalų laikymo reglamentas tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu lygmeniu labiau akcentuoja nelaimių vadybą negu jų prevenciją.

Kodeksas, kurio nesilaikoma

Prekybą pavojingomis medžiagomis, jų siuntimą, priežiūrą ir laikymą reguliuoja keletas tarptautinių sutarčių. Viena iš tokių yra Roterdamo konvencija,¹ skatinanti atvirą keitimąsi informacija, reikalaujanti, kad chemikalų eksportuotojai adekvačiai juos apibūdintų, nurodanti, kaip saugiai tokį krovinį transportuoti, informuojanti pirkėjus, kokie apribojimai bei draudimai taikomi tokiam pirkiniui. Konvencijos signatarai gali chemikalus, įrašytus į sutartį, įsileisti arba jų nepriimti, o eksportuojančios šalys yra įpareigosotos savo jurisdikcijos ribose užtikrinti, kad gamintojai laikytųsi nustatytų sąlygų.² Remiantis vien šia sutartimi lyg ir visoms šalims turėtų būti žinoma, kaip elgtis su pavojingomis medžiagomis, kaip jas sandėliuoti.

Tarptautinis pavojingų krovinių plukdymo jūra kodeksas skirtas „*sustiprinti ir suvienodinti [...] saugų gabenimą [...], užkirsti kelią aplinkos taršai.*“ Deja, didžioji šio kodekso dalis yra tik patarimojo pobūdžio. Pasak ekspertų, pervežant nuodingus chemikalus šių taisyklių dažniausiai nepaisoma, kartais apgaulingai deklaruojant, neva jų pavyzdinčiai laikomasi...

Kritikų teigimu, taip yra todėl, kad pernelyg dideli techniniai reikalavimai apsunkina gabenimą. Taigi kai kurios šalys šio kodekso arba nesilaiko, arba interpretuoja jį laisvai, o tai padidina nelaimingų atsitikimų ir taršos riziką. Naujausios kodekso pataisos padidina jo veiksmingumą, tačiau ir jos kol kas nepakankamai griežtai apibrėžia, kas darytina, kad būtų išvengta tokio pobūdžio nelaimių.

Kodėl teršėjai išvengia atsakomybės

Užkirsti kelią industrinėms nelaimėms teoriškai turėtų Europos Sąjungos Seveso direktyva, tačiau ji daugiausia susijusi vien su katastrofų vadyba ir padarinių likvidavimu. Įstatymai neapima prevencinių veiksmų, pavyzdžiui, nereikalaujama, kad pavojingiems chemikalams būtų ieškoma pakaitalų,

ten, kur tik įmanoma, apskritai juos eliminuojant, o gamybos bei naudojimo procese diegiant saugesnes alternatyvas. Ši direktyva skylėta ir tuo atžvilgiu, kad subjektams, vykdantiems pavojingą veiklą, nėra privaloma nei apsidrausti, nei prisiimti tiesioginę atsakomybę, o tai iš esmės prieštarauja principui „teršėjas susimoka“.

Vykdytojai net nėra įpareigojami prižiūrėti pavojingų chemikalų naudojimo ir saugojimo, nors būtent tai galėtų užtikrinti, kad konkretūs savininkai bus patraukti atsakomybėn, jei nelaimė įvyks dėl jų kaltės, taigi turės atlyginti nuostolius. Šiuo metu didžiuma multinacionalinių kompanijų naudojami galimybėmis veikti nelyg keletas atskirų juridinių vienetų su ribota atsakomybe, todėl išvengia atpildo net už tragiškai pražūtingus savo veiklos padarinius.

Seveso direktyvos taikomas vadinamasis „domino efektas“ turėtų užkirsti kelią bent jau potencialiai patiems pavojingiausiems veiksniams, tokiems kaip netinkamas pavojingų medžiagų laikymas rizikingoje vietoje. Tačiau šio principo ne visuomet laikomasi net Europos Sąjungoje. Budapešte, buvusioje chemijos gamykloje, tūkstančiai tonų nenaudojamos degios, potencialiai sprogstamos medžiagos buvo sandėliuojama greta chlorino rezervuarų pačiame miesto centre. Jei toksiškų medžiagų nutekėjimas, įvykęs 2015 m., būtų pasiekęs chlorino talpyklą, sprogtimas būtų nusinešęs šimtus gyvybių.

Bazelio konvencija, reglamentuojanti pavojingų teršalų ir jų atliekų gabenimą per valstybių sienas, yra dar vienas svarbus dokumentas, turintis užkirsti kelią nelegaliai veiklai, susijusiai su cheminėmis nuotekomis ir tarša. 1995 m. ši konvencija apjungta su Bazelio susitarimu, kuris draudžia pavojingas atliekas iš 37 valstybių, OECD narių, gabenti į mažiau išsivysčiusias šalis. Kai kurios valstybės, tarp jų Australija, Kanada, JAV, priešinasi šiam draudimui, tačiau ES be išlygų jam pritarė.

Bazelio konvencija priimta, siekiant apriboti pavojingų teršalų gamybą, užtikrinti, kad visi jos procesai bus saugūs aplinkosaugos požiūriu. Pataisa,

įsigalėjusi 2021 m. sausio 1 d., dar griežčiau kontroliuoja prekybą, ypač plastiką.

Dauguma pasaulio šalių prisijungė prie Bazelio konvencijos, išskyrus kai kurias ekscentriškas išimtis. Pavyzdžiui, Jungtinės Valstijos šią konvenciją pasirašė, tačiau iki šiol neratifikavo, todėl pavojingas elektronikos ir plastiko atliekas toliau eksportuoja į besivystančias šalis.

Raudonojo dumblo išsiliejimas Kolontare

Vengrija pirmą siaubingą pramonės katastrofą patyrė 2010 m., kai sprogo Ajkos aliuminio gamyklos rezervuaro užtvanka. Itin šarminė medžiaga (pH 13) užtvindė didžiulę teritoriją su miestais ir kaimais. Vengrai irgi nesilaikė Bazelio konvencijos reikalavimų, nes šarminį raudonąjį dumblą prieš pat šią nelaimę neteisingai priskyrė nepavojingoms atliekoms. Pagal konvenciją visos medžiagos su didesniu kaip 11,5 pH laikytinos toksiškomis.

Europos Komisija konstatavo, kad Ajkos-Kolontaro raudonasis dumblas turėjo būti klasifikuotas kaip pavojinga medžiaga, jos laikymui nustatant griežtus reikalavimus. Vengrijos valdžia pasielgė neatsakingai, leisdama *MAL Hungarian Aluminium* tęsti darbą be jokių apribojimų.

Teismas nustatė – dėl to, kad sprogo Ajkos saugykla, kurioje buvo netinkamai laikomos pavojingos atliekos, kalti gamyklos vadovai. Šis itin svarbus sprendimas, be abejonės, yra istorinis, nes privačių kompanijų vadovai labai retais atvejais nuteisiami už nusikalstamą aplaidumą, sukeltą ekologines katastrofas.

Tačiau Vengrijos teismo nuosprendis neatsako į klausimą, kaip vietos valdžia prisidėjo prie raudonojo dumblo išsiliejimo. Nuo 2002 m. iki pat sprogo 2010-aisiais nė viena institucija neatliko rezervuaro patikros, neįvertino užtvankos griūties pavojaus. ES įstatymai reikalauja užtikrinti integruotą taršos prevenciją ir kontrolę, tačiau pagal leidimą, išduotą minėtai gamyklai, užtvankos griūtis nelaikyta net rizikos faktoriumi.

Beje, pastarąjį dešimtmetį leidimų išdavimo tvarka tapo dar liberalesnė, valdžia dabar jau net nebegali atlikti saugumo patikros. Iki šiol nėra ir įstatymų, kurie užtikrintų, kad „teršėjas gaus atpildą“. Pavyzdžiui, išsiliejus raudonajam dumbliui, 90 proc. išlaidų, susijusių su katastrofos likvidavimu, padengė Vengrijos mokesčių mokėtojai.

Sprogimas Tiandžine

Dar prieš tragediją Libane, 2015 m. rugpjūtį driokstelėjo sprogimas Kinijoje, Tiandžine, nusinešęs 170 gyvybių, keli šimtai žmonių buvo sužeista, nemaža miesto dalis virto griuvėsiais...

Šiuo atveju chemikalų administravimas buvo toks aplaidus, kad valdžia apskritai nežinojo, kas sukrauta sandėlyje, kuris sprogo. Pasirodo, kartu laikyta daug skirtingų toksiškų sprogstamųjų medžiagų – kalcio karbidas, natrio cianidas, kalio nitratas, 800 tonų amonio nitrato – būtent jis po penkerių metų sukėlė sprogimą Beirute.

Daugelį industrinių katastrofų Kinijoje pastaraisiais dešimtmečiais lėmė tai, kad nebuvo laikomasi elementarių taisyklių, kaip išvengti nelaimių, nesistengta mažinti aplinkai pražūtingos taršos. Ignoruotos prevencinės priemonės, tarkime, žalingų cheminių medžiagų nesistengta pakeisti mažiau toksiškomis, teršalų nebuvo atsisakoma net ir tais atvejais, kai tas yra įmanoma be didelių išlaidų. Kinijos valdžia, regis, nesugebėjo įteisinti net nacionalinių tokio pobūdžio reikalavimų.

Cianido potvynis Baia Mare

2000 m. sausio 30 d. iš tvenkinio, esančio *Aurulo* aukso kasyklos gale, išsiliejo 100 000 kubinių metrų industrinio skysčio, susimaišiusio su cianidu ir kitomis toksiškomis medžiagomis. Nuodai užliejo Rumunijos regiono Baia Mare dirbamas žemes, pateko į Somesės upę, kur sunaikino iš esmės visą gyvybę. Apnuodijo ir Tišos upę Vengrijoje – išplukdyta daugiau kaip 1200 tonų negyvos žuvies, kilo pavojus šaltiniui, iš

kurio tiekiamas geriamasis vanduo regionui, turinčiam pustrečio milijono gyventojų.

Aurulas buvo Austrijos kompanijos *Esmeralda Exploration* ir Rumunijos vyriausybės bendra nuosavybė. Vengrijai pareikalavus, kad Rumunija atlygintų padarytą žalą, kompensuotų katastrofos likvidavimo išlaidas – 29,3 milijardo forintų (maždaug 110 milijonų eurų), Bukareštas atsisakė tą daryti, esą visa atsakomybė tenka *Aurului*, o šis savo ruožtu kaltino gausiai iškritusį sniegą. Teismo procesas vyko taip ilgai, kad bankrutavo ne tik *Aurulas*, bet ir jo įpėdinė. Praėjus penkeriems metams, byla buvo nutraukta, nelikus atsakovo. Teršėjams nereikėjo atlyginti žalos ir nuostolių, nes valdžia leido, kad atsakingi kompanijos vadovai pradingtų, taigi visas išlaidas teko padengti mokesčių mokėtojams.

Prevenција, atsakomybė ir stipri valdžia

Šie pavyzdžiai atskleidžia, kad visur taikomas tas pats ydingas modelis. Pavojingi chemikalai, paliekantys kalnus toksiškų atliekų, naudojami laisvai ir be saiko, nes niekas neverčia, kad kompanijos rinktųsi saugesnes alternatyvas. Silpna arba korumpuota valdžia neįstengia užtikrinti, kad įstatymai ir taisyklės būtų taikomos veiksmingai, o tai smarkiai padidina riziką. Gamyklų vadovybė dažnai priima netinkamus sprendimus, kurių niekas nekontroliuoja, darbuotojai irgi daro apmaudžias klaidas. Kai toks aplaidumas baigiasi tragedijomis, už padarinius, pražūtingus žmonėms ir aplinkai, niekas nėra atsakingas.

Žiaurių nelaimių būtų galima išvengti, jei šalių vyriausybės imtųsi prevencijos ir tas apsaugos priemonės tinkamai įgyvendintų. Pirmiausia, ypač svarbu, kad pavojingi chemikalai būtų keičiami saugesnėmis medžiagomis ir technologijomis visais atvejais, kai tokia alternatyva yra įmanoma. Nors ES dokumentuose *REACH*, reguliuojančiuose chemikalus, pakaitos principas įteisintas, tačiau kol kas jis nėra tapęs realia praktika. ES Seveso direktyva jo irgi nelaiko svarbia industrinių nelaimių prevencijos dalimi.

Antra, svarbu turėti stiprią valdžią, kuri nepasiduotų partinėms ambicijoms, juo labiau nebūtų valdoma verslo interesų. Juk lėšos, kurias valdžia išleistų tinkamam inspektavimui, patikrinimams bei kitoms užkardymo akcijoms, visuomet bus šimtus kartų mažesnės už katastrofos atneštą žalą ir padarinių likvidavimo išlaidas. Tačiau didžiuma nelaimių rodo, kad valdžia nepajėgia nei pati veikti, laikydamasi egzistuojančių įstatymų, nei priversti, kad juos gerbtų kiti.

Galiausiai didžiuma pasaulio valstybių net neskuaba nusistatyti tvarkos, kuri turėtų tiesioginę poveikio galią su būtinais finansiniais instrumentais. ES priimta Atsakomybės už aplinką direktyva irgi nereikalauja konkrečių finansinių garantijų. Tad įvykus nelaimei, ją sukėlusį kompanija tiesiog paskelbia bankrotą ir staiga nebelieka subjekto, atsakingo už padarytą žalą.

Didžiuma multinacionalinių kompanijų yra įsteigusios nepriklausomus juridinius vienetus, atsakingus už pavojingas operacijas, tad motininė kompanija lengvai išvengia atsakomybės už katastrofą, atsitikusią dėl jos kaltės. Net Seveso direktyva neužlopė šios spragos. Jei norime užtikrinti, kad visi subjektai ir savininkai taikytų tinkamas saugumo priemones, užkertančias kelią industrinėms tragedijoms, kompanijos turi būti priverstos prisiimti atsakomybę, apsidrausdamos arba pateikdamos bankų garantijas, kad bus atlyginta potenciali žala, susijusi su rizikingos jų veiklos keliamu pavojumi. ■

Iš anglų kalbos vertė Marius GAUČYS

© Gergely Simon / *eurozine*

- ¹ Anksčiau Roterdamo konvencija buvo susijusi su išankstinėmis procedūromis, taikytinomis tarptautinei prekybai tam tikrais pavojingais chemikalais ir pesticidais.
- ² OECD tarybos rekomendacijos dėl informacijos, susijusios su uždraustų chemikalų arba tų, kurių įvežimas apribotas, pateikimo.

GERIAU BŪTI OKUPUOTAM NEGU PASKIEPYTAM?

Filosofė Nida Vasiliauskaitė, iškėlusি laisvės gynimo šūkį, kviečia priešintis prievartinei visuotinei vakcinacijai ir žmonių segregacijai į dvi klases su skirtingomis teisėmis. Esminei šių tekstų idėjai ir autorės intencijoms visiškai pritariu: pavojus laisvei yra realus, laisvę ginti būtina, o ją gindami turime priešintis priverstinei (jeigu tokia taikoma) vakcinacijai ir skirstymui į klases, kurių teisės nevienodos.

Vienas iš Vasiliauskaitės straipsnių¹ nusipelno išskirtinio dėmesio, nes jame pristatytos pasaulėžiūrinės prielaidos, kuriomis autorė grindžia savo kovą už laisvę. Jas galima pristatyti kaip penkių susijusių tezių rinkinį.

1. Teisės ir laisvės yra prigimtinės.
2. Teisių ir laisvių subjektas yra individas.
3. Politiniai sprendimai negali būti grindžiami nuorodomis į bendrąjį gėrį, nes: a) bendrasis gėris neegzistuoja; b) niekas nežino, kas yra bendrasis gėris.
4. Bendrojo gėrio fikcija yra pavojinga, nes veda į diktatūrą ir totalitarizmą.
5. Svarbiausia individo laisvė ir teisė yra galėjimas pačiam rinktis gėrio supratimą ir pagal tą supratimą gyventi.

Šios idėjos skamba įtaigiai. Štai kaip vienas pilietis, pasitelkdamas jas, socialiniam tinkle perteikia savo patirtį:

„[Mano prosenelis] buvo *Telšių partizanų būrio vado pavaduotojas. Į Lietuvą atėjus raudoniesiems „išvaduotojams“ ir „išvadavus“ jo šeimą nuo namų ir turėto turto, vardan „bendrojo gėrio“ socializmo statybai, jis kartu su kitais laisvę mylinčiais vyrais nusprendė pa-*

sitraukti į miškus. [...] Tuo tarpu aš šiuo metu gyvenu name, kuris karo metais priklausė žydų šeimai. Ši šeima, vardan bendrojo vokiečių tautos gėrio, karo metais buvo uždaryta į Kauno žydų getą, o galiausiai išžudyta [...] Raudonieji „išvaduotojai“ nusprendė, kad močiutės tetą būtina, vardan bendrojo socialistinio gėrio, išsiųsti į neterminuotos trukmės ekskursiją Sibiran. [...] Žinau, ką gali tekti patirti ir padaryti, norint išsaugoti laisvę. Žinau, ką reiškia, kai „bendrasis gėris“ pastatomas aukščiau žmogaus laisvės. [...] Ačiū visiems, kurie vadinat mane rusų kolaborantu, nes nesutinku klauptis prieš niekeno neišrinktus europinius neo-komunistus, dar kartą bandančius kurti „bendrąjį gėrį“ ne savo, o mano ir kitų, kūnais ir gyvenimais.“

Daugelis piliečių, laisvę laikančių vertybe, mąsto, remdamiesi panašiomis prielaidomis, todėl itin svarbu išsiaiškinti, a) ko jos vertos filosofiniu požiūriu, b) kiek jos padeda laisvės gynimo reikalui. Straipsnyje neliesiu pandemijos suvaldymo ir vakcinacijos problemų, kurias aptardama Vasiliauskaitė išdėstė savo pasaulėžiūrinės prielaidas.

Teisės ir laisvės – prigimtinės, o gėrio supratimas – pasirinktinis?

Filosofė pritaria Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatai: „*Žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės.*“ Pasak jos, tai reiškia, kad „*ne valstybė ir ne valdžia jas panorėjusi suteikia*“. Tačiau aiškindama, kaip atsiranda prigimtinės teisės ir laisvės, nepateikia jokių nuorodų

į prigimtį. Toks išaiškinimas nepakankamas ir klaidinantis, nes pristato ne sampratos turinį, bet jos apibūdinimus, išplaukiančius iš to turinio. Prigimtines yra tokios laisvės ir teisės, kurios kyla iš amžinos ir nekintamos žmogaus prigimties. Prigimtinių teisių ir laisvių samprata susijusi su prigimtines teisės doktrina. Filosofai, plėtoję prigimtines teisės doktriną, paprastai teigė, kad ji turi dvigubą sankciją – viena vertus, kyla iš žmogaus prigimties, antra vertus, iš Dieviškojo Įstatymo, t. y. iš gerojo Dievo, sukūrusio žmogų, valios.

Vasiliauskaitės pasisakymai apie prigimtines teises, net neužsimenant apie žmogaus prigimtį, atrodo, liudija nesuvokimą, kad klasikinis prigimtinis įstatymas iš esmės skiriasi nuo moderniosios prigimtines teisės, jie abu susiję nebent pavadinimu. Jau Thomas Hobbesas pabrėžė, kad iki visuomeninės sutarties individui, turinčiam abstrakčias teises, nebuvo žinomi jokie įstatymai, net socialinės normos. Gėrį skirti nuo blogio pradėta tik po to, kai atsirado tokia sutartis, o socialinių normų šaltinis yra valstybė. „Prigimtines teisės“, tapusios istoriškomis ir konvencinėmis, galiausiai neišvengiamai virsta „žmogaus teisėmis“, kurios atspindi individo troškimus, legitimuojamus valstybės. Tokiomis sąlygomis laisvė, kurią užtikrina valstybė, nebeteri atramos prigimtyje.

Šio trumpo ir paviršutiniško prigimtinių teisių bei laisvių sampratos išaiškinimo visiškai pakanka, kad išvelgtume, kaip smarkiai viena Vasiliauskaitės tezė prieštarauja kitai. Pavyzdžiui, pagal pirmąją pripažįstama, kad teisės ir laisvės yra prigimtines. Vadinasi, egzistuoja nekintama žmogaus prigimtis, kuria remiantis galima apibrėžti, kas yra gėris, įsipareigojant tokio gėrio siekti. O tai toli gražu nereiškia teisės ir laisvės gyventi pagal *bet kokią* gėrio sampratą, ypač jei pripažinsime, kad natūralioji teisė turi ir dieviškąją sankciją, nes Dievas suteikia žmogui tik galimybę, bet ne teisę ir laisvę laužyti Dieviškąjį Įstatymą. Visa tai, beje, puikiai suprato Johnas Stuartas Millis, pirmasis pabandęs filosofiniais argumentais pagrįsti laisvę rinktis bet kokią gėrio supratimą ir pagal tą supratimą gyventi. Būdamas istoristas ir ateistas, nuožmiai nekenčiantis krikščionybės, Millis manė, kad žmogaus prigimtis yra plastiška, ji nuolat kinta, todėl neegzistuoja jokia prigimtinė teisė.

Įsitikinus, kad pirmoji Vasiliauskaitės tezė prieštarauja penktajai, kyla įtarimas, gal neturi pagrindo ir bendrojo gėrio neigimas? Autorė tvirtina, esą niekas apskritai nežino, kas tas bendrasis gėris (trečioji tezė). Bet jeigu žmogaus prigimtis yra amžina ir nekintama, iš jos išplaukia ir aiškiai apibrėžta gėrio samprata. Pripažinus, kad žmogaus prigimtis yra bendruomeninė, turbūt teks pripažinti, kad, pirma, egzistuoja kažkoks bendruomeninis, taigi bendrasis, gėris, antra, tą bendrąjį gėrį galima apibrėžti. Be abejo, taip ir yra. Tačiau trečiosios tezės daugiau neapartinėsiu, nes didesnis aiškumas dėl bendrojo gėrio atsiras, išanalizavus antrąją tezę.

Teisių ir laisvių subjektas – individas, o bendrasis gėris – fikcija?

Žodis „individas“ nėra žodžio „asmuo“ arba „žmogus“ sinonimas. Šios sąvokos turinys specifinis – individas suprantamas kaip žmogus, kuris, siekdamas savanaudiškų tikslų, visomis prienamomis priemonėmis grumiasi dėl ribotų išteklių. Mintis, kad žmonės – tai individai, yra modernios politinės filosofijos išeities taškas ir moderniosios valstybės pamatas. Vertėtų prisiminti, kokios teorijos konstruojamos, atsispyrus nuo šio išeities taško.

Prielaida, kad žmonės – tai individai, veda prie koncepcijos apie prigimtine būklę, kai vyksta „visų karas su visais“, todėl žmonija turėtų susinaikinti. Nuo tokio likimo gelbsti valstybė, įvedanti bendro gyvenimo taisykles. Valstybės atsiradimas reiškia perėjimą į civilizuotą arba pilietinę būklę.

Santykius tarp individų valstybė reguliuoja dviem skirtingais ir sunkiai suderinamais būdais, todėl atsiranda dvi socialinės sanklodos. Pilietinė visuomenė yra iš prigimtines būklės paveldėjusi instinktą kovoti dėl ribotų išteklių. Tai individų, kurie egoistiškai siekia grynai privačių tikslų, sambūris. Pilietinė visuomenė nuo pirmąsios skiriasi tuo, kad visuotinė konkurencija ir kova dėl išteklių vyksta pagal visiems galiojančias aiškias taisykles, kitaip tariant, sąžiningai.

Tačiau nuolat gresia pavojus, kad pilietinė visuomenė grįš į prigimtine būklę, t. y. pereis prie konkurencijos ir

kovos be taisyklių. To galima išvengti, jei pilietinė visuomenė įstengia tapti visiškai kitokio pobūdžio – politinė – visuomene, prižiūrinčia, kad kiekvienas jos narys bent minimaliai laikytųsi visiems galiojančių taisyklių. Politinė visuomenė – būtina visavertiško pilietinės visuomenės egzistavimo sąlyga. Kadangi pilietinė ir politinė visuomenė laikosi skirtingų principų, į jas įsilieja ma iš visiškai skirtingų paskatų. Pilietinės visuomenės nariai telkiasi į sambūrius, kad patenkintų jiems svarbius interesus. Į politinę visuomenę laisvu apsisprendimu įsitraukiama, įsipareigojant bendrajam interesui, kartu atsisakant bent dalies asmeninių norų, pirmiausia – siekimo be atodairos didinti savo išteklius. Plačiau apie skirtumus tarp pilietinės ir politinės visuomenės bei šių sąvokų taikymą Lietuvos realijoms rašė Vytautas Radžvilas straipsnyje „Visuomenės ir valdžios santykis kaip egzistencinė Lietuvos valstybės problema“.²

Trumpai aptarę svarbius moderniosios politinės filosofijos bruožus, įvertinkime, koks Vasiliauskaitės požiūris į bendrąjį gėrį. Filosofė teigia, kad „*bendras gėris*“ prasmingas tik kaip *individų gėrių suma*“, kitaip tariant, bendrasis gėris neegzistuoja. Tačiau net individai, priklausančys pilietinei visuomenei, turi tam tikrą minimalų bendrą interesą – siekia, kad nebūtų sistemingai pažeidinėjamas sąžiningos konkurencijos principas. Nėra pagrindo manyti, kad toks bendro intereso užtikrinimas nelaikytinas gėriu arba priskirtinas vien privačiam gėriui. Taigi antroji tezė prieštarauja trečiajai, neigiančiai patį bendrojo gėrio egzistavimą.

Vasiliauskaitė galbūt sutiktų, kad egzistuoja minimalus bendras individų interesas, bet pozityviai apibrėžiamą bendrąjį gėrį vis tiek neigtų. Tokia pozicija gana keista, nes pilietinės visuomenės visavertio egzistavimo sąlyga, kaip minėta, yra politinė visuomenė, kurios nariai įsipareigoja pozityviai suprantamam bendrajam gėriui. Paanalizuokime filosofės požiūrį, esą niekas nežino, kas yra bendrasis gėris.

Bendrojo gėrio apraiškos

Savo retorinį klausimą, „*kokiu būdu žinome jo [bendrojo gėrio] turinį*“, Vasiliauskaitė papildė dar keliais: „*kas*

konkrečiai sudaro „bendrąjį gėrį“? kieno neapskundžiamu balsavimu ar sprendimu? kam jis geras [...]? kam bendras [...]?“ Ši retorika implikuoja, kokia kebli, iš esmės neišsprendžiama filosofinė problema yra bendrojo gėrio samprata, belieka skeptiškai pripažinti – nieko apie jį nežinome ir nesužinosime, nes sužinoti neįmanoma.

Tačiau pasigilinę lengvai įsitikinsime, kad aiškumo čia kur kas daugiau, negu įrodinėja filosofė. Klasikinė politinė filosofija iš esmės vieningai tvirtino, kad valstybės tikslas yra bendrasis gėris. Užtenka paminėti tokius iškilus veikalus kaip Platono „Valstybė“, Aristotelio „Politika“, Cicerono „Įstatymai“ ir „Apie respubliką“, Tomo Akviniečio „Teologijos suma“. Šis požiūris nesvetimas ir moderniajai politinei filosofijai – prisiminkime Locko „Du traktatus apie vyriausybę“ arba Rousseau „Visuomenės sutartį“. Ar nevertėtų, užuot atakavus skaitytojus retoriniais klausimais, susipažinti su minėtų filosofų koncepcijomis ir jas įvertinti?

Svarbūs dalykai paaiškėja, net nesileidžiant į gilius filosofinius apmąstymus, veikalų studijas. Kiekvienam filosofui turėtų būti brangi Antika, kai buvo padėti Vakarų civilizacijos pamatai, sukurta klasikinė filosofija. Nereikia būti dideliu Antikos žinovu, kad pastebėtum – šios epochos politinio mąstymo viena iš pagrindinių atramų yra bendrasis gėris. Būtų tikrai keista, jei Graikijos, Romos politikams ir piliečiams ši samprata būtų atrodžiusi tokia pat mįslinga, kokia ją laiko Vasiliauskaitė. Pažymėtina ir tai, kad klasikinė politinė filosofija iš esmės yra Antikos epochos politinių realijų ir politinio diskurso apmąstymas.

Pasitelkdami istorinę vaizduotę, bandykime išsiaiškinti, kaip ano meto žmonės suvokė bendrąjį gėrį. Kad šis klausimas įgautų kuo paprastesnį ir grynesnį pavidalą, prisiminkime Senovės Graikijai būdingą kolonizacijos reiškinių. Miestai-valstybės (poliai) gyventojų perteklių siųsdavo į užjūrius steigti naujų polių. Įsivaizduokime, kad vienoje iš ekspedicijų dalyvauja jaunuolis, kurio vardas Agatarchas ypač tinka tokiai misijai. Būrys panašių į jį sulipa į laivus, nuplaukia į iš anksto numatytą vietą, aplamdo šonus vietinio barbarų karaliuko kariaunai, ant kalno pasistato tvirtovę, išsidalija aplinkui esančius laukus, paaukoja tėvynės dievams, ir štai – naujasis polis

įsteigtas. Agatarchas yra naujojo polio pilietis, nes turi vietą karinėje rikiuotėje, nuosavą žemės sklypą ir balsą tautos susirinkime. Jis nėra filosofas, o ir filosofija dar net nėra išgalvota. Apie politiką Agatarchas mąsto, pasitelkdamas keletą sampratų, nusakančių polio realijas. Tai sampratos, kurias mums gali perteikti terminai „pilietis“, „politinė tauta“, „respublika“, „politinė laisvė“. Trumpai juos paaiškinsime. Pilietis yra ne šiaip valstybės gyventojas, bet specifinio kolektyvinio subjekto – politinės tautos, t. y. žmonių bendrijos, kuri valdo save, pasitelkdama savo pačios išleistus įstatymus, – narys. Respublika yra valstybė, priklausanti politinei tautai, erdvė, kurioje politinė tauta ir jos nariai realizuoja savo politinę laisvę. Politinė laisvė yra būseną, kai jokia galybė negali nei politinės tautos, nei piliečio atžvilgiu priimti savavališkų sprendimų. Agatarchas ne itin aukštai vertina savo kaimynus – barbarai jam panašūs į vergus, nes tuose kraštuose nėra nei piliečių, nei respublikos, nei politinės laisvės.

Šios trys sampratos versta verčia pasitelkti dar vieną – tai bendrasis gėris, nes juo disponuoja ne pavieniai žmonės, bet politinė tauta kaip kolektyvinis subjektas. Agatarchui akivaizdžiausia bendrojo gėrio išraiška yra respublika, po to seka įstatymai, nustatantys piliečių bendrabūvio taisykles, protėvių papročiai, religija, piliečių dorybingumas, politinė laisvė, saugumas, teisingumas. Beje, lotyniškas *res publica*, kuriuo savo polį vadino romėnai, reiškia „bendras reikalas“, o jame slypi aiški nuoroda į bendrąjį gėrį, kurį Agatarchas ir kiti jo polio piliečiai iškelia virš asmeninio gėrio, tokio kaip turtas ir komfortas. Taip elgtis būtina dėl visiems puikiai suprantamos priežasties – tinkamai rūpinantis bendruoju gėriu, užtikrinamas kiekvieno piliečio asmeninis gėris. Jei nesugebama pasirūpinti bendruoju gėriu, valstybei gresia nuosmukis, vidiniai konfliktai, išorės priešų agresija, o piliečiams visa tai gali baigtis vergija arba žūtimi.

Polis nėra moderni valstybė, o Agatarchas nėra individas, tačiau esminiai ikimodernaus mąstymo apie bendrąjį gėrį aspektai moderniai valstybei galioja lygiai taip pat, kaip galiojo poliui – bendrasis gėris ir dabar yra pagrindinė sąlyga, užtikrinanti piliečių asme-

nių gėrį, o tokie dalykai kaip saugumas, teisingumas, politinė laisvė, piliečių dorybingumas lygiai taip pat yra ne kas kita, o bendrojo gėrio apraiškos. Tad kodėl šiuolaikiniam žmogui, net filosofui, bendrojo gėrio samprata atrodo tokia neaiški? Gal suprasti, kas yra bendrasis gėris, trukdo ne pačios sampratos miglotumas, bet miesčionio (biurgerio, buržua) ribotumas ir ideologinis angažuotumas?

Bendrojo gėrio idėja – kelias į tironiją?

Vasiliauskaitė tvirtina: „*Visi esami, buvę, būsiami diktatoriai ir totalitariniai režimai iki pat kruviniausių: nei vienas jų savęs neteisino kitaip, kaip tik „bendru gėriu“, dėl kurio – ką darysi – tenka susitepti rankas ir ką nors paaukoti. Pats faktas, kad šie balseliai dabar pasigirdo – ženklas epochinio galimo lūžio, epochinio pavojaus.*“

Klasikinė politinė filosofija tironišku laikė tokį režimą, kuris leidžia valdovui arba valdančiajai grupei siekti gėrio vien sau, o ne bendrojo gėrio. Lietuvių filosofė tvirtina atvirkščiai – tironiško režimo skiriamasis bruožas yra bendrojo gėrio siekimas.

Pasiaiškinkime, su kokiomis tironijos prielaidomis susiduria moderni valstybė ir kaip tos prielaidos susijusios su bendrojo gėrio idėja. Kad atsakytume į šį klausimą, pakaks išplėtoti tai, kas pasakyta apie pilietinę ir politinę visuomenę.

Moderni valstybė normaliai funkcionuoja tik tol, kol jai pavyksta derinti du sunkiai suderinamus principus: sąžiningą konkurenciją dėl resursų, laikomą pilietinės visuomenės pagrindu, ir solidarumą, būdingą politinei visuomenei. Siekimas ir gebėjimas laikytis šių principų gali sumenkėti, jei tam tikroms pilietinės visuomenės grupėms kyla pagunda ir atsiranda galimybė kovai dėl resursų pasitelkti valstybės galią, nukreipiant ją prieš kitas socialines grupes. Susiklosčius tokiai situacijai, pilietinė ir politinė visuomenė tampa savo pačių karikatūromis, o valstybė paverčiama nuogos galios arena. Galima sakyti, atkrintama į antrinę prigimtinę būklę. Moderni tironija – tai režimas, įsigalintis, įvykus tokiam „atkryčiui“.

Kaip visa tai susiję su bendrojo gėrio idėja? Pilietinės ir politinės visuomenės tarpusavio santykis yra asime-

triškas. Sveika politinė visuomenė garantuoja sveiką pilietinės visuomenės funkcionavimą, tačiau pilietinė visuomenė nuolatos kelia grėsmę tiek sau, tiek politinei visuomenei. Kad moderni valstybė netaptų antrinės prigimtinės būklės įkaite, ji turi išsiugdyti pakankamai brandžią ir pajėgią *politinę* visuomenę, gebančią sutramdyti *pilietinės* visuomenės gaivalą.

Politinę visuomenę sudaro asmenys, nusiteikę bent iš dalies atsisakyti asmeninių interesų, įsipareigodami bendrajam gėriui, o ypatingomis sąlygomis net pasiaukoti dėl bendrojo gėrio, dėl valstybės, gindami politinę laisvę. Pilietinės visuomenės nariai – miesčionys – niekada dėl nieko nesiaukoja. Miesčionims politinė laisvė nereikalinga. Bendrąjį gėrį jie supranta nebent kaip minimalų bendrą interesą, kad būtų užtikrinta sąžininga konkurencija, kuri yra pageidautina, bet neįpareigoja nei apriboti asmeninius interesus, nei kovoti už politinę laisvę, juo labiau dėl jos aukotis. Asmuo tampa piliečiu, tiksliai įsisąmoninęs tokią bendrojo gėrio sampratą, kuri pranoksta bendrą minimalų interesą, ir įsipareigodamas taip suprastam bendrajam gėriui.

Išvada – į tironiją veda anaipol ne bendrojo gėrio idėja, bet pilietinės visuomenės narių siautėjimas, jei to siautėjimo nesutramdo bendrajam gėriui įsipareigoję politinės visuomenės nariai. Klasikinė politinė filosofija ne veltui tvirtina, kad skiriamasis politiškumo bruožas yra atstovavimas bendrajam interesui, bendrajam gėriui, o politikos meno esmė – bendrojo gėrio siekimas.

Atstovavimą bendrajam gėriui laikant skiriamuoju politiškumo bruožu, taps aišku, kad tironija – kvazipolitinis darinys, nes neleidžia atsirasti politinei visuomenei. Tironija mėgsta dangstyti bendrojo gėrio šūkais, tačiau ji niekada nesiorientuoja į bendrąjį gėrį, nes visada virš visuomenės iškelia tam tikrą žmonių grupę, kuriai suteikia hegemono statusą, jėga slopindama kitas socialines grupes.

Laisvę naikina ir į tironiją veda tos idėjos, kurios griaua politinę visuomenę. Šiuo požiūriu vertėtų trumpai apžvelgti moderniąsias politines ideologijas. Liberalizmas siekia visuomenės gyvenimą pertvarkyti pagal prekių rinkos modelį. Propaguojant ir įgyvendinant šią doktriną, konkurencijos dėl resursų prin-

cipas, būdingas pilietinei visuomenei, pritaikomas vis naujoms gyvenimo sritims, o asmenys suvokia save vien kaip individus, besigrumiančius dėl išteklių, tenkinančius savo aistras. Jie nesijaučia esantys piliečiai, įsipareigoję bendrajam gėriui. „Išlaisvinta“ pilietinė visuomenė ilgainiui sugriaua sumenkusių politinę visuomenę. Nepaisant nei liberalizmo deklaracijų apie laisvę, nei liberalizmo adeptų subjektyvių intencijų, liberalizmas dėsningai veda modernią valstybę į antrinę prigimtinę būklę, taigi ir į modernią tironiją. Politikos filosofų teiginiai, kad komercinė respublika gali tironijos išvengti, jei konstitucijoje įtvirtins gudrią valstybės institucijų konstrukciją (įvairios *checks and balances* koncepcijos), skamba naiviai. Jokios institucijos neįstengs atsilaikyti, jei politinė visuomenė yra sunykusi, o pilietinės visuomenės gaivalas „išlaisvintas“.

Socializmas / komunizmas, nors lygiai kaip ir liberalizmas remiasi prielaida, kad žmogus iš esmės yra individas, tačiau „pataiso“ liberalizmą, tvirtindamas, esą individų tarpusavio konkurencija dėl resursų niekuomet nevyksta sąžiningai. Valstybė yra išnaudotojų klasės įrankis valdyti išnaudojamuosius, kitaip tariant, ji įtvirtina antrinę prigimtinę būklę. Individų konkurencija dėl resursų iš principo negali būti sąžininga, todėl ją būtina panaikinti. Valstybę atėmus iš išnaudotojų ir pavertus išnaudojamųjų įrankiu, bus panaikinta arba radikaliai apribota nuosavybė, išnyks išnaudojamųjų ir išnaudotojų klasės. Akivaizdu, kad šios ideologijos propagavimas ar įgyvendinimas dėsningai griaua politinę visuomenę ir veda valstybę link tironijos, tokios, kokią projektuoja ši ideologija arba kokios nors kitokios, su šia ideologija nesusijusios. Kaip ir liberalizmo atveju, griaunamoji tendencija vis tiek išlieka, nepaisant subjektyvių intencijų, būdingų įvairaus plauko „demokratinio socializmo“ šalininkams.

Konservatizmas nesūlo pozityvių valstybinės tvarkos idėjų. Konservatoriai paprastai pritaria dominuojančios ideologijos, taigi liberalizmo, priešpaskutinei versijai. Vadinasi, ir konservatizmo ideologija dėsningai, tiesiog ne taip agresyviai griaua politinę visuomenę, o tai veda valstybę tironijos link. Paplitęs požiūris, neva konservatizmas yra mokymas, kuriuo

vadovaudamiesi piliečiai galėtų pasipriešinti totalitarinėms liberalų ir socialistų užmačioms, yra apgailėtinas nesusipratimas.

Dar viena modernio ideologija – nacionalizmas – išeities tašku laiko ne individą, bet naciją, jau sukūrusią arba siekiančią sukurti valstybę. Šios ideologijos centre atsiduria tautos interesai ir bendrasis gėris, o tai, be abejo, yra idėjos, kurios suburia ir stiprina politinę visuomenę, skatina asmenis įgyti piliečio savimonę. Tai reiškia, kad nacionalizmas yra vienintelė moderni ideologija, stiprinanti, o ne griauianti politinę visuomenę, taigi vedanti ne į tironiją, bet į laisvų piliečių valstybę.

Vasiliauskaitės 5 tezių rinkinys yra liberalizmo ideologijos išraiška. Kaip sakyta, liberalizmo ideologija skatina asmenis save suvokti vien kaip individus, todėl paverčia juos prastais piliečiais. Ryškų tokios tendencijos pavyzdį pateikia pati Vasiliauskaitė. Socialiniame tinkle filosofė rašo: „*Reikia Maidano, reikia visos Lietuvos prie Seimo, pasiryžusios nesitraukti, kol reikalavimai* [atšaukti prievartinę vakcinaciją ir visuomenės skirstymą į vakcinuotų ir nevakcinuotų klases, kurių teisės skirtingos] *bus patenkinti. [...] Nieko nėra ir nebuvo svarbiau nei tai nuo Antrojo Pasaulinio laikų. Taip, čia svarbiau nei Sausio 13-oji: tada, nesėkmės atveju, grėisė tik gyventi toliau kaip gyvenus Sovietų Sąjungoje – okupuotiems, be nepriklausomos valstybės; dabar – nesėkmės ir pasyvumo atveju – gresia gyventi naujo, paties tikriausio apartheido sąlygomis, nebe teisinėje nebevalstybėje nebe kaip piliečiams, kur bet kurią akimirką gali nutikti bet kas, nebėra nė regimybės žmogaus teisių, negalioja nei LR Konstitucija, nei jokios tarptautinės teisinės normos ir įsipareigojimai.*“

Šis trumpas tekstas labai iškalingas. Jo implikacija tokia: geriau būti okupuotam, negu paskiepytam! Ko gero, Putinas, pasiuntęs kariuomenę Lietuvos okupuoti, rastų nemažai šalininkų, vien pažadėjęs, kad nevers skiepytis. Vasiliauskaitė galėtų būti vadovėlinis pavyzdys miesčionio, kuriam suprantama tik ekonominė ir socialinė („gyventi, kaip noriu“) laisvė, bet visiškai nesuvokiama politinė piliečio laisvė. Geras būtų bet koks tironas, priimtina net okupacija, jei tik bus užtikrinta ekonominė ir socialinė laisvė.

Čia vėl vertėtų prisiminti moderniosios politinės filosofijos pradininką Hobbesą ir fundamentalią jo filosofijos pamoką: visuomenė, sudaryta iš individų, kurie konkuruoja dėl resursų, siekia patenkinti savo aistras, bet kokia kaina stengiasi kuo ilgiau fiziškai išsilaikyti šiame pasaulyje, dėl savo prigimties negali pretenduoti į ką nors daugiau, negu tarnystė absoliučiai valstybės valdžiai. Tai politinių vergų visuomenė, kuriems valstybė *gali* (kiek pati mano esant tikslinga) atlyginti, mainais už besąlygišką paklusnumą leisdama netrukdomai siekti asmeninės ekonomines ir socialines geroves.

Svarbiausia teisė ir laisvė – gyventi atviroje visuomenėje?

Vasiliauskaitė rašo: „*Visuomenė, kurioje individas nėra laisvas, irgi nėra nei laisva, nei gera. Kad būtų laisva ir gera, ji privalo netrukdyti individui pačiam rinktis „gėrį“ pagal savą supratimą – ir keliauti nors ir (kitų vertinimu) į pragarą, užuot „jo paties labui“ puolusi gelbėti. Nes pragaras – būti ganomu galviju, prarasti žmogaus atributus, tarp kurių laisvė – esminis, ir joks „laimės“ nei „pasitenkinimo“ kiekis jos nekompensuos...*“

Taigi pasisako už tokias politines permainas, kokias filosofiniais argumentais bandė pagrįsti jau Millis, rašydamas esė „Apie laisvę“ (1859). Vėliau, pasirodžius Karlo Raimundo Popperio knygai „Atvira visuomenė ir jos priešai“, šį projektą imta vadinti „atvirąja visuomene“.

Vasiliauskaitė taip tvirtai įsitikinusi atvirosios visuomenės išganingumu, kad visą ankstesnę istoriją priskiria Tamsiesiems amžiams, o atvirosios visuomenės projekto užuomazgas laiko Apšviestųjų amžių pradžia. Toks požiūris iš esmės teisingai atspindi revoliucines paties Millio intencijas.

Modernioji politinė filosofija neretai retoriką atsieja nuo logikos. Tikrąjį veikalo turinį suprasime, tik įsigilinę į loginę struktūrą ir implikacijas, kurias autoriaus retorika ne tiek atskleidžia, kiek paslepia. Vienas ryškiausių to pavyzdžių – Millio esė „Apie laisvę“. Jei tikėtume autoriaus žodžiais, jo siūlomas projektas užtikrins pačias palankiausias sąlygas tiesos paieškoms, o pageidaujamos reformos grindžiamos episteminiais

argumentais. Tačiau pasigilinę į loginę struktūrą, pamatome visiškai kitokį vaizdą. Millis buvo istoricistas, manęs, kad kiekvieną konstruktyvųjį laikotarpį, kai steigiasi arba klesti tam tikra visuomeninė tvarka, keičia kritinis, kai toji tvarka dezintegruojasi, praranda legitimumą ir t. t. Millio įsitikinimu, jis gyvenęs kritiniu laikotarpiu, o šiam pasibaigus išgalės nauja visuomeninė tvarka, kurios pamatus jis ir į ją panašūs intelektualai renčia jau dabar. Žmogaus išaukštinimas ir utilitarizmas – štai naujos epochos dvasiniai pagrindai. Svarbiausias šio kritinio laikotarpio uždavinys – išardyti senosios visuomeninės tvarkos dvasinį pagrindą, atmetant krikščionybę, buržuazinę moralę ir apskritai bet kokias tradicines pažiūras. Millis bandė filosofiskai pagrįsti net kelis į tokį tikslą vedančius kelius – tai krikščionybės simuliakras, feminizmas ir atviroji visuomenė.

Nesunku suprasti, koks radikalus ir destruktivus yra atvirosios visuomenės projektas. Anot Millio, turėtų būti nuosekliai užtikrinama laisvė rinktis savąjį gėrio supratimą ir pagal jį gyventi, o tos laisvės riba turėtų būti laikoma tiktai kito žmogaus laisvė. Skamba didingai, bet Millis apsimeta, neva nepastebi akivaizdžios alternatyvos – laisvės riba yra moralė. Ši alternatyva atskleidžia jo projekto radikalumą, nes Millio siūloma naujoji „laisvė“ reiškia ne ką kita, bet moralės panaikinimą, pakeičiant ją minimaliu socialinio elgesio taisyklių rinkiniu.

Tai, kad atviroji visuomenė nepripažįsta moralės, nėra vienintelis Millio nutylėjimas. Praėjo daug dešimtmečių, kol Millio idėjų adeptai išdrįso suformuluoti atvirosios visuomenės projekto implikacijas, kaip turi funkcionuoti viešoji erdvė. Jos ištis revoliucinės. Visos idėjos viešojoje erdvėje turi būti traktuojamos kaip lygiavertės – vienu išskyrimas reiškia alternatyvių idėjų represavimą. Todėl negali būti jokių oficialiai pripažįstamų tiesų, jokių viešų standartų, nes nei valstybė, nei visuomenė neturi teisės griebtis indoktrinacijos. Visi klausimai laikytini neatsakytais ir turi būti viešai pripažįstama, kad nė nereikia į juos atsakyti. Valstybiniai universitetai, mokyklos visus klausimus turi laikyti neatsakytais, nes jeigu mokytojas kokį nors klausimą laikys atsakytu, jis represuos mokinį, kuris galbūt gal-

voja kitaip. Viešai neturėtų būti teigiama, kad krikščionybė brandesnė, pavyzdžiui, už actekų religiją arba kad mokslas kuo nors pranašesnis už raganavimą. Įsitikinimai, pripažįstantys tam tikrų pozicijų teisingumą, gali būti reiškiami nebent privačiuose asmenų susibūrimuose – namuose, bažnyčioje, gal dar privačiuose mokyklose.

Iš to, kas pasakyta, aiškėja atvirosios visuomenės santykis su laisve. Šis projektas sugalvotas tam, kad sugriautų dvasinius visuomenės pamatus – sunaikintų moralę, krikščionybę, dekonstruotų tradicinę pasaulėžiūrą. Be jokios abejonės, tai reiškia ir politinės visuomenės griovimą. O griauant politinę visuomenę, atveriamas kelias tironijai. Atvirosios visuomenės šalininkų subjektyvios intencijos neturi jokios reikšmės – jie gali kuo nuoširdžiausiai manyti, kad myli laisvę ir vykdo šventą pareigą už ją kovoti. Tačiau, kad ir ką jie manytų, tokia pasaulėžiūra ir propaganda dėsningai naikina laisvės prielaidas.

Išvados

Filosofiniu požiūriu Vasiliauskaitės tezės yra prieštaravimų ir klaidų kamuolys. Tačiau daug svarbiau tai, kad šiomis tezėmis grindžiama pasaulėžiūra ne tik negali grįsti kovos už laisvę, bet ir dėsningai naikina politines laisvės prielaidas, kurių nelikus atsiveria kelias tironijai.

Siekis apginti laisvę reikalauja visiškai kitokios pasaulėžiūros – tokios, kuri remtųsi prigimtinės teisės doktrina, miesčionio neiškeltų virš piliečio, atmetų atvirosios visuomenės projektą, įpareigotų siekti bendrojo gėrio, kurio subjektu laikoma politinė (šiuo atveju lietuvių) tauta.

Individai, kuriuos šlovina Nida Vasiliauskaitė, savo teisių ir laisvių tikrai neapgins, nes jie gina vien savo kūną ir verslus, nesuvokdami būtinybės ginti tautą ir valstybę. ■

¹ <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/nida-vasiliauskaite-apie-bendrajigeri.d?id=87678077>

² http://www.propatria.lt/2013/03/vytautas-radzvilas-visuomenes-ir_7.html

Metų laikai nuo Kristijono Donelaičio užima lietuvių poezijos teminiame spektre neatšaukiamą vietą. Tad kilo mintis geriausius šio registro eilėraščius sudėti į knygą, atrenkant XX–XXI a. poetų tekstus. Dalį jų siūlau ir *Kultūros barų* skaitytojams.

Julius KELERAS

Alfonsas NYKA NILIŪNAS

Rugsėjo naktis

Po rudenio skliautais naktis rugsėjo
Ir liūdesį lieja laukai skausmingai platūs.
Kas taip giliai žvaigždžių prisėjo
Ir soduose auksinių lapų?

Didėjančiu skausmu užlieja
Platus, kaip naktys jo, rugsėjis,
O aš einu begaline alėja,
Nakčiai žvaigždes po kojų sėjant.

Dar žemė saulės vaisiais trenkia,
Ir šalnos sodus lapais sėja.
Aš ištiesiau į saulę ranką,
Bet paliečiau tiktai rugsėjį.

Aš nežinau, ko toks skausmingas
Be krašto mėlynas dangus rugsėjo.
Ko tylūs sodai lapais sninga
Ir dangų žvaigždėmis apsėja,

Aš nežinau, kas šitą naktį
Pro liūdinčius skliautus praėjo
Ir skundės negalėdamas uždegti
Žvaigždžių vaikystėj, prie namų, rugsėjį.

Marcelijus MARTINAITIS

***

Gelsva tylą nueinančio rudens,
tai po šalną ramu taip – lyg po širdgėlos,
ir giedras veidas mėlyno vandens
pro pajuodavusius eglynus.

Tai trumpos dienos kvepia naktimi,
galvijų akyse – pilka mirties ramybė.
Juos stebi šunes, kraujo laukdami,
žmonių veidais gerais.

***

Ruduo inscenizuoja tuštumą, absurdą, nieką...
Kaip iš galvijo perpjautos gerklės – išbėga
kraujuota, paskutinė saulės šiluma ant rankų...
Lieku lyg koks skaudus ir neužgijęs žemės randas.

Ir nuo gimimo pirmąkart bandau akis atmerkti,
ir pirmą žodį tuštumoj bandau ištarti,
o iš gyvybės gilumos atsiveria klausa
tarytum žaizdos pašvęstųjų delnuose.

Henrikas NAGYS

Lapkričio migloj

Nepalik manęs vieno... Rudens
paslaptingi laivai plaukia gatvėm...
Kruvinų jų žibintų vienatvėj
man šiurpu be žmogaus. O šalta

ir baisi tuštuma mus užtvinsta:
skęsta medžiai, namai ir dangus...
Šaukia varpo balsas baugus
kažin kur toluoj. Mūsų žingsniai

grimzta gailiai šnarančiuos lapuos.
Tai nuplautas ledinio lietaus
mūsų motinos vardas ant kapo

akmenio žiūri į mus: Nepalik manęs vieno...
Man taip šalta, šiurpu be žmogaus...
Tekta rudenio purvinas kraujas velėnom.

Kęstutis NAVAKAS

rudens rondeliai

I

žeidimus žaidžiau kadaise
kur dabar tos dienos dėjės
kaip lakiai ruduo žeidėjas
lyg žaizda atplyšo žaisti

nei vartus vardus įtaisė
taip skurdu pro juos išėjus
žeidimus žaidžiau kadaise
kur dabar tos dienos dėjės

ir iš savo vardo eisiu
raidės žvilgsnio liestos liejas
prisimerkusios alėjos

pavadinimų nepaisę
žeidimus žaidžiau kadaise

II

tyla pilna daiktų tačiau gyva
lyg tvinkčiotų anas pargriautas Vilnius
ir eikliai kiltų gyslom Lietuva
nelaukdama kol jėgos ją nutildys

lyg pro pirštus garuojanti kava
tarp medžių rūkas tąsią trasą tęsia
kol miestas ima justį savo masę
tyla pilna daiktų tačiau gyva
lyg tvinkčiotų anas pargriautas Vilnius

tačiau pro šalį skamba mintys kilnios
apšokdamos šįryt nedrąsiai dvasią
senovės nagrinėtojų krūva
prisimatuoja bočius išsikasę
tyla pilna daiktų tačiau gyva

Dvi pirmosios 6 rondelių ciklo dalys

Daiva ČEPAUSKAITĖ

Ruduo, arba Kaip mes pjovėm gaidį

Jau vėjas link namų, tiesus ir aklas,
parbėgęs pirmas ties durim alsuos.
Jau šaukias kirvio storas gaidžio kaklas.
Paruošim žiemai tylą ir mėsos.

Gal kas užeis – padėsime kąsni riebų,
po galva plunksną, raibą kaip ruduo.
Jau varva minkštu ir glotniu nestiebu
ryškus ir švelniai šiltas nevanduo.

Ir glosto nesaulėlydis raudonas
raudoną žolę vakaro delnais.
Susėdę giesmę valgysim be duonos,
ir plaks širdis į šonkaulius sparnais.

MEILĖ, VILTIS ir TIKĖJIMAS

*Su dailininke, knygų vaikams
ilustruotoja SIGUTE VALIUVIENE
kalbasi dailėtyrininkė Ingrida KORSAKAITĖ*

Vytauto Valiaus nuotrauka

Ingrida Korsakaitė. *Ką Tavo gyvenime reiškia knyga?*

Sigutė Valiuvienė. Knygose – tūkstantmetė žmonių išmintis ir kūrybos dvasia, neįkainojami žmonijos lobiai: tautų istorijos, kultūros, meno, gamtos mokslų ir filosofijos pamokos. Išminties krislai, nepraradę prasmės, ataidi per šimtmečių miglą – lyg norėtų mums, nustebusiems, dažnai sutrikusiems, padėti, kad tęstume savo kelionę...

Iš kur atėjo meilė knygoms, pomėgis skaityti, iki šiol teikiantis peno dvasiai ir erdvės minčiai? Kokios vaikystės knygos ir kodėl padarė didžiausią įspūdį? Kokių ano meto dailininkų iliustracijos iki šiol neišdilo iš atminties?

Augau tėvelių – Emilijos ir Povilo Kopustinskų – namuose (Kretingoje, vėliau Kaune) tarp geriausių nepriklausomoje Lietuvoje išleistų knygų. Anksti išmokau skaityti, vaiko akimis pamačiusi platesnį pasaulį, buvau apstulbinta.

Kai vieną dieną atsiverčiau Dante's „Dieviškąją komediją“, tėvelis man pasakė: „Dar per anksti tau šita knyga – nesuprasi, vaikeli.“ Bet aš vis tiek ją skaičiau ir kaip buvo graudu, kad tikrai nieko nesupratau.

Aišku, turėjau savo mylimas vaikystės knygeles – tai Antano Vaičiulaičio „Mano mažoji sesuo“, Bronės Buivydatės „Aukšinis batelis“, Johanos Spiri „Heidi“ (apie mergaitę, gyvenusią pas savo senelį Šveicarijos

kalnuose), Marko Twaino „Princas ir elgeta“.

Kai už surinktus pašto ženklus man pasiūlė pačiai pasirinkti gražiausią knygą, į akis krito Stepo Zobarsko „Brolių ieškotoja“ su spalvotomis Konstancijos Petrikaitės-Tulienės iliustracijomis. Džiaugiausi ir skaičiau ją be paliovos.

Mama man prenumeruodavo vaikų žurnalą *Vyturys* – prisimenu net įvadinius straipsnelius, kurių autorius kreipiasi tiesiai į mažąjį skaitytoją: „Ar žinai, kuo būsi užaugęs? Kuo prisidėsi prie mūsų tėvynės Lietuvos gerovės ir kultūros?“ Bėgau pas mamą baisiai susirūpinusi, kad dar nežinau, nei kuo būsiu, nei kuo prisidėsiu... Bet ji nuramino: „Kai užaugsi, tai ir sužinosi, o dabar skaityk, mokykis.“

Kaip atsitiko, kad Tu ir Tavo jaunesnioji sesuo Dalia (dabar žinoma scenografė Dalia Mataitienė) pasirinkote dailininkų kelią? Gal šeimos genuose slypėjo meniniai polinkiai? Ar gyvenamoji aplinka, mokykla skatino domėtis daile? Gal Tavo meninės pasaulėjautos lyrizmas prabudo prie Nemunėlio krantų?

Kai mano mama dar mokėsi gimnazijoje, piešimo mokytojas siūlė jai stoti į Kauno meno mokyklą, bet ji pasirinko Kėdainių mokytojų seminariją ir buvo gera kaimo mokyklos mokytoja. Paskui, ištekėjusi už mano tėvelio, kuris dirbo banke, išvažiavo su juo į miestą. Šeimoje augom trys vaikai – aš, Dalia ir Audris. Mama

mums padėdavo mokytis, vesdavo į teatrą. Matėme visus vaikams skirtus spektaklius. Prisimenu „Eglę žalčių karalienę“ – tikrą stebuklą.

Eidavome į M. K. Čiurlionio muziejų – net ir vieni – žiūrėdavome visus paveikslus. M. K. Čiurlionis tiesiog užbūrė visiems laikams nenusakoma savo kūrinių paslaptimi.

Gyvenau vaikystės pasaulyje kaip tas vaikelis iš M. K. Čiurlionio paveikslo „Pasaka“, žaidžiantis pievoje, bet dangumi jau skrido NEGANDOS paukštis su kraupia žinia.

Prasidėjo Antrasis pasaulinis – apokaliptinis – karas. Netrukus Sovietų Sąjunga okupavo Lietuvą.

Glaudėmės mamos tėviškėje (Rokiškio apsk.), pas jos tėvelius Joną ir Elžbietą Adomėnus – Lietuvos kaimo šviesuolius ir darbštuolius, kurie nedidelį pelkėtą savo žemės plotelį buvo pavertę pasiturimu pieno ūkiu (aštuonios olandiškos karvės), iš keturių vaikų tris išleido į mokslus. Vyriausiasis Petras, turėjęs auksines rankas, liko ūkyje. Laikė bites, turėjo kalvę, visiems kaimynams padėdavo, sukonstravo elektros generatorių – „vėjo malūnelį“, tad visa sodyba buvo elektrifikuota.

Vasaras leisdavau pas senelius. Po dienos darbų (triūdavo visi – ir dideli, ir maži) senelis Jonas imdavo į rankas lietuvių klasikos knygą ir skaitydavo balsu. Labai mėgo Žemaitės, Antano Vienuolio, Vinco Mykoliaičio-Putino kūrybą. Jau daug vėliau vis prašydavo, kad mudu su Vytautu paklaustume rašytojo, kada žada baigti „Sukilėlių“ antrąją dalį. Nesulaukė...

Po karo, Sovietų Sąjungai vėl okupavus Lietuvą, žemė ir gyvulėliai buvo kolektyvizuoti. Senelis perleido savo sodybą kaimynui, grįžusiam iš Sibiro.

Ir pražuvo viskas kaip sapnas – baltuose ūkuose skendinčios pievos, dobilėlių žiedai, sodas su rasotais obuoliais, tyliai tyliai pro sodybą vingiuojantis Nemūnėlis... Ir Vytautas, kalantis iš akmens Aušros Vartų Madoną mirusios mano bobutės paminklui... Neužmirštami paveiksłai nugrimzdo giliai į sielą...

Papasakok apie studijas Lietuvos dailės institute (dabar Vilniaus dailės akademija), nors teko mokytis vienu

juodžiausių tarpšnių, kai priverstinai buvo diegiamas socialistinis realizmas. Institute sutikai tikrą dvasios brolių – Vytautą Valių, tapusį ištikimu tolesnio gyvenimo bendrakeiviu. Ar Vytauto buvimas šalia, jo pasaulėvaizdis, meno samprata ir tikslai darė įtaką Tavo kūrybai, meninėms nuostatoms?

Kai įstojau į Dailės institutą, atrodė, prasmę gyvenimui galėtų suteikti nebent menas, gal pavyks išvengti sovietinio muštro. Bet Stalinas buvo dar gyvas ir vykdė komunizmo statybų planą – per dešimt metų surengė 34 trėmimus į Sibirą.

Dailės institute mums aštuonias valandas dėstydamo marksizmą rusų kalba, dvi valandas skirdavo kompozicijai (socialistinio darbo temomis).

Ir jokių čiurlionių – LSSR Dailininkų sąjungoje buvo demonstratyviai plėšoma knyga apie M. K. Čiurlionį.

Dėstytojai elgėsi „santūriai“, studentai juos suprato – juk semestro pabaigoje visų laukė peržiūros, viską vertindavo „svečiai“ iš Maskvos.

Studentai, sutikrinti pagal sąrašus, kasmet eidavo į Spalio, Gegužės pirmosios paradus. Jeigu išmes iš instituto – nežinia, kur pakliūsi...

Tik po Stalino mirties drįsime reikalauti, kad bent kai kuriuos dalykus dėstyty ne vien rusų, bet ir lietuvių kalba. Teko išklausti „graudų“ Marksizmo katedros vedėjos pamokslą – drg. Šalneva negalėjo patikėti, kad nenorime mokytis „kalba, kuria kalbėjo PATS Leninas“.

Bet atskiras grupės – lietuvių ir rusų kalbomis – vis dėlto sudarė. Po truputį nubyrėjo rusai dėstytojai, sumažėjo rusų studentų. Kai mano jaunesnioji sesuo Dalia įstojo į tapybos specialybę (vėliau perėjo į scenografiją), atmosfera Dailės institute buvo jau palankesnė. Storas dogmų ledas, nors sunkiai, bet vis tiek tirpo.

– Kodėl jūsų vaikai vis dar nekalba rusiškai? Juk jiems reikės eiti į mokyklą?! – nustebę klausė Vytauto ir manęs dailininkai iš Rusijos, atvykę į Palangos kūrybos namus. Juos nustebino mūsų atsakymas, kad Lietuvos mokyklose mokoma lietuviškai, kad Vilniaus universitetas irgi lietuviškas.

– Rusiškose mokyklose jūsų vaikai gautų daugiau kultūros! – įtikinėjo tie, kurių supratimu, „komuniz-

mo rytojus“, žadamas po dvidešimties metų, „nesulaukomi“ artėjo.

Žinoma, buvo atvykėlių, kurie laikėsi kitokios nuomonės, nes buvo girdėję, kad būtent lietuviškose mokyklose kultūros esama daugiau.

Mes (ir dauguma mūsų kolegų) matėme tik vieną kelią – ginti ir stiprinti tautos kultūrą, nes ji planingai naikinama, o jos verte ir unikalumu niekada neabejojome. Toks buvo tvirtas Vytauto sprendimas, kurio laikėmės žodžiu ir darbais penkiasdešimt ketverius bendro gyvenimo metus, taip neįtikėtinais greit pralėkusius, lyg kalnų upelis nušniokštusius...

Visi mūsų bičiuliai buvo knygų ir meno žmonės. Visi, kaip galėdami, prisidėjo prie tautinės lietuvių kultūros išsaugojimo. Bendravome, dirbome kartu, dalijomės mintimis ir išpūdžiais, knygomis iš platesnio pasaulio (jei kas ką nugriebdavo). Didžiausias laimėjimas buvo Pabaltijo dailės trienalijų atsiradimas – Taline grafikos (1968), Rygoje tapybos (1981), Vilniuje iliustracijų (1981).

Vyraujančios Tavo grafikos ir tapybos kūrinių temos – vaikystė, motinystė. Vaizduodama motinos su vaiku motyvą, turintį galias tradicijas pasaulio, ypač krikščioniškojoje, dailėje, atskleidėi klasikinį jo grožį ir harmoniją. Tavo iliustruota lietuvių liaudies lopšinių knyga „Pelyte, nešk miegelį“ (1973) – ryški tautinė šio motyvo interpretacija. Knygų iliustracijose sukūrei ir apibendrintą mąslaus, dvasingo, gamtai artimo vaiko paveikslą. Iš kur sėmeisi įkvėpimo? Gal iš vaikystės prisiminimų, gal iš savo vaikų Eglės ir Sauliaus (irgi tapusių dailininkais)? Ar iliustruodama knygas galvoji apie adresatą? Kokius jausmus stengiesi sužadinti, kokias vertybes nori ugdyti?

Mūsų vaikai visada visur būdavo kartu su mumis, viską girdėjo ir daug suprato.

– Ar yra pasaulyje tokia vieta, kur nebūtų karo? – dar mažas klausė Sauliukas ir nuliūdo, išgirdęs, kad tokios vietos, deja, nėra.

O kodėl žmonės nenori gražiai, taikiai sugyventi? Aiškinome, kad į šį klausimą jau daug amžių ieškoma atsakymo, bet niekas jo neranda...

Vakarais prieš miegą Eglutė ir Sauliukas vis prašydavo manęs pasekti pasaką apie Eglę žalčių karalienę, bet su gera pabaiga – nei Eglės sūnūs, nei dukrelė neišduoda tėvelio Žilvino vardo, ir visi laimingi grįžta į savo namus jūroje.

Tokiomis pasakomis nejučia stiprinome viltį, kad galime ir turime būti tvirtesni, geresni, o tada viskas bus gerai.

Kai išklodavau baltus lapus naujoms iliustracijoms piešti – įstabių vilčių krašto praeities šviesa krisdavo ant jų. Pro studijos langus ant baltų debesėlių, regis, praplaukdavo vaikai, mažieji pasaulio gyventojai, tokiom rimtom akim į mane žvelgdami. Paišiau juos skaitančius, grojančius, žaidžiančius, linkėjau užaugti gerais, darbščiais, kultūringais žmonėmis, mylinčiais savo ir gerbiančiais kitų Tėvynę.

Norėjau, kad mano darbuose kristalizuotųsi stebulingi pasaulio vaizdiniai ties būties ir nebūties riba – lyg vizijos, kurių kontūrai tirpsta visatos tyloje, panyra į juodą kosminę begalybę.

Tavo pasaulėjauta puikiai sutapo su lyriškąja lietuvių poezijos vaikams kryptimi. Tačiau nuo pat diplominio darbo – Salomėjos Neries „Eglės žalčių karalienės“ iliustracijų – traukė ir epiškesni pasakų, padavimų, senovės legendų vaizdiniai. Modernios, freskiškai monumentalios Antano Vienuolio „Užkeiktųjų vienuolių“ (1964), Maksimo Gorkio „Danko“ (1968) iliustracijos sukėlė didelį meno prievaizdų nepasitenkinimą...

Ir aš, ir Vytautas bendradarbiavome su Vaga. Tuo metu šios leidyklos „lietuvninkai“ ėmėsi leisti iliustruotas lietuvių klasikos knygas, kiek vėliau lietuvių liaudies meno tomus (kol uždraudė), net M. K. Čiurlionį. Galėjome rinktis tuos literatūros kūrinius, kurie mums arčiau širdies. Iliustravau puikias vaikų poezijos knygas: Onos Miciūtės „Pavasarielio puokštė“ (1969), Janinos Degutytės „Saulėtas daineles“ (1972), Leonardo Saukos sudarytą lietuvių liaudies lopšinių knygelę „Pelyte, nešk miegelį“ (1973), Violetos Palčinskaitės „Baltąsias nykštukes“ (1981), Martyno Vainilaičio „Spalvotus nykštukus“ (1986), Vytės Nemunėlio „Tėvų namelius brangius“ (1995).

Visi autoriai buvo nepaprastai tolerantiški – į mano darbą žiūrėjo kaip į savarankišką, džiaugėsi, jei mūsų jausmai ir vaizdiniai sutapdavo.

1976 m. iliustravau Maironio baladę „Jūratė ir Kastytis“. Iliustracijas, eksponuotas Lietuvos parodoje Maskvoje, įsigijo Tretjakovo galerija.

Antano Vienuolio „Užkeiktieji vienuoliai“ (1964), to meto sąlygomis gerai išspausdinta knyga, pateko į „blogųjų“ sąrašą (gautas įspėjimas iš Maskvos). Už kai kuriuos leidinius (tarp jų ir mano 1968 m. iliustruotą Maksimo Gorkio „Danko“) smarkiai nukentėjo Vagos leidyklos vadovai. Spaudos komiteto pirmininkas Feliksas Bieliauskas važiavo į Maskvą teisintis. Pasakė ginamąją kalbą – toks „įžūlumas“ visus apstulbino. Kai grįžo į Vilnių, iškart buvo atleistas. Juozas Nekrošius, tuomet atsakingas už spaudą, prisimena, kaip Šeimninkas (Antanas Sniečkus) sviedė jam po kojų tuos leidinius sakydamas:

– Ką čia pritepliojot?.. Popierių tik gadinatė!.. Šlamštas!.. Peckelynė...

Beje, „Danko“ iliustracijų originalus vėliau įsigijo M. Gorkio memorialinis muziejus Maskvoje.

Ketinau iliustruoti Vinco Krėvės „Milžinkapį“, bet iliustracijos, metams bėgant, virto paveikslais, atspindinčiais atskirus padavimo vaizdus.

Tau, regis, ankštoka vien knygučių vaikams puslapiuose. Iliustracijas paverti savarankiškais paveikslais, tobolini meninę raišką. Bet ir anksčiau neapsiribojai vien knygų grafika, raizėi estampus, ėmeisi sienų tapybos...

1975 m., kai aš, kurdama Antakalnio universitetinės ligoninės koridoriaus sienai skirtą ciklą lietuvių liaudies dainų motyvais „Motinystė“, susirgau, Vytautas ir vaikai padėjo, kad spėčiau laiku baigti tą šviesių spalvų kūrinį, kuris išreiškė motinos viltį ir tikėjimą vaikų ateitimi.

– Kas čia dabar? Kažkokie šventieji! Kur pionieriai? – girdėjau, piktinosi viena ligonė rusiškai. Dvi sanitarės, sėdėdamos prieš tą baltą sieną su Motinos, Vaikelio, Bernelio prie ąžuolo, Mergelės prie liepos figūromis, šnibždėjosi:

– Kas čia nupaišyta? – klausė viena.

– Tai argi nematai? Čia – LIETUVA, – atsakė kita.

Tai buvo pats geriausias įvertinimas.

1989 m. Tokijo leidykla *Holp Shuppan* surengė konkursą iliustruoti lietuvišką pasaką „Gulbė karalienė“. Išsirinko mane. Knygą išspausdino puikiai, o iliustracijas įsigijo Kenbuti miesto (Hokaido saloje) savivaldybė, jos atsidūrė muziejuje „Iliustruotų knygų pasaulis“. Knygos gale įdėtame Sovietų Sąjungos žemėlapyje japonai pažymėjo, kur yra Lietuva.

*Kokias vertybes abu su Vytautu labiausiai brangino-
te, kokį pasaulį norėjote matyti?*

...Artėjo 1990 m. Kovo 11-oji – mūsų Tėvynė paskelbė atkurianti nepriklausomybę. Likimas mums lėmė sulaukti dienos, kai Lietuvos vardas vėl buvo įrašytas į pasaulio žemėlapi.

Dabar kaip niekad tiko uždegantys Vytauto žodžiai. Jis labai vertino kiekvieną talentą, didelį ar mažą, visose veiklos srityse. Per savo parodų atidarymus sakydavo: „*Visi reikalingi, visiems užteks vietos po saule. Pasinaudokime ta galimybe, kuri suteikiama kiekvienam, tačiau tik vienui vieną kartą, – BŪTI ŽMOGUMI. Bet žmogus gali rinktis, ar taps kūrėju, ar griovėju. Manau, visi norime, kad kuo greičiau baigtųsi absurdo triumfas – teisės be jokių pareigų, laisvė be jokios atsakomybės.*“

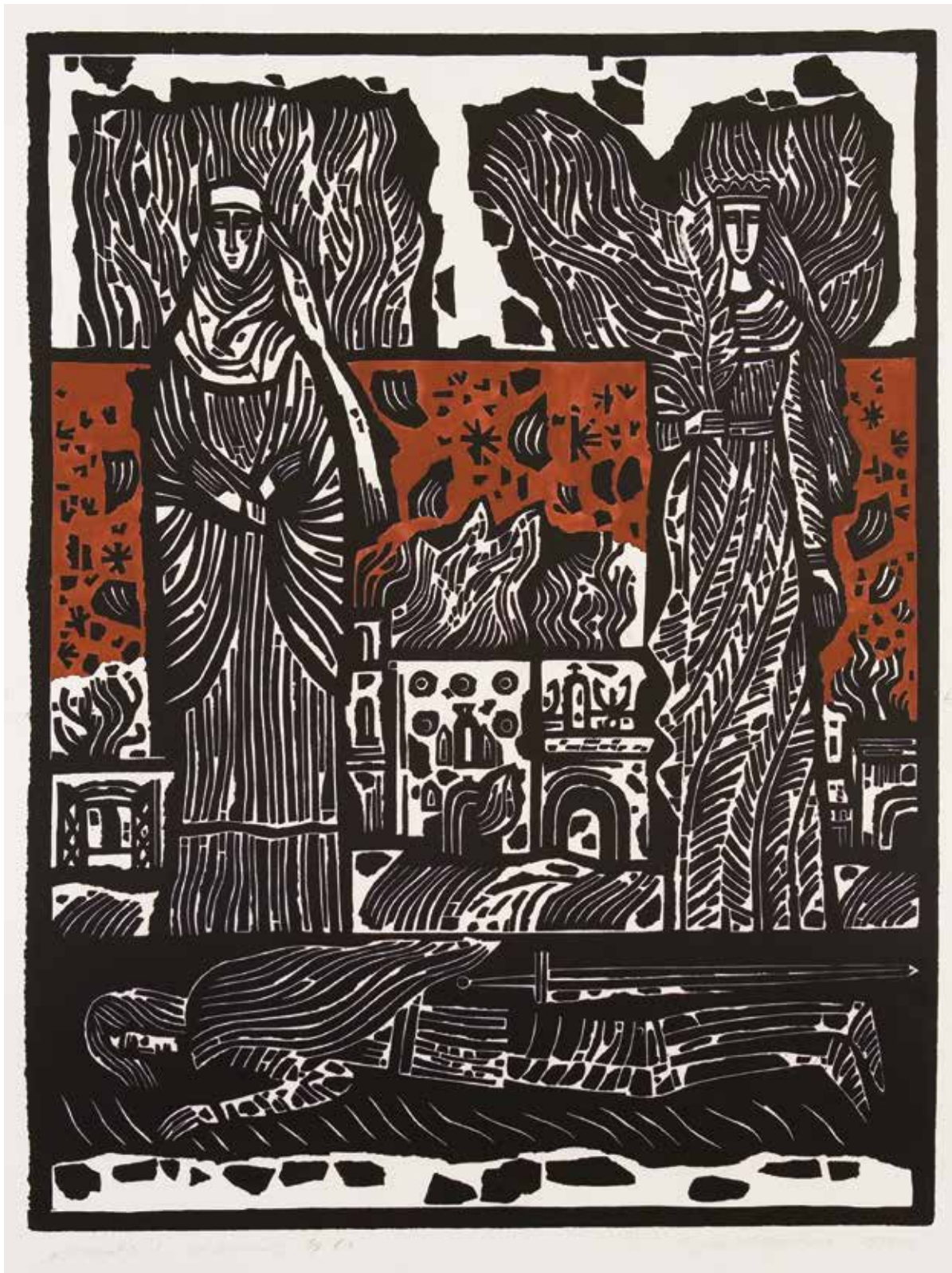
„*Nors pasaulį drebina smurto, žiaurumo audros, mes, tegu ir naiviai, bet iš visos širdies linkime vieni kitiems ramybės, išminties, prasmingos veiklos*“, – siuntėme sveikinimus bičiuliams ir artimiesiems Šv. Kalėdų, Naujųjų metų išvakarėse.

2004 m. Vytautas pradėjo savo tapybos triptiką „Paskutinė vakarienė“ ir staiga išėjo, negrįžtamai...

Vytautas vis sakydavo, kad jis tik žmogus, bet man jis buvo VISAS PASAULIS.

Paliko man ir vaikams dažnai kartotus brangiausių žodžių: „*Atminkit, gyvi ir mirę mes liekame kartu...*“ ■

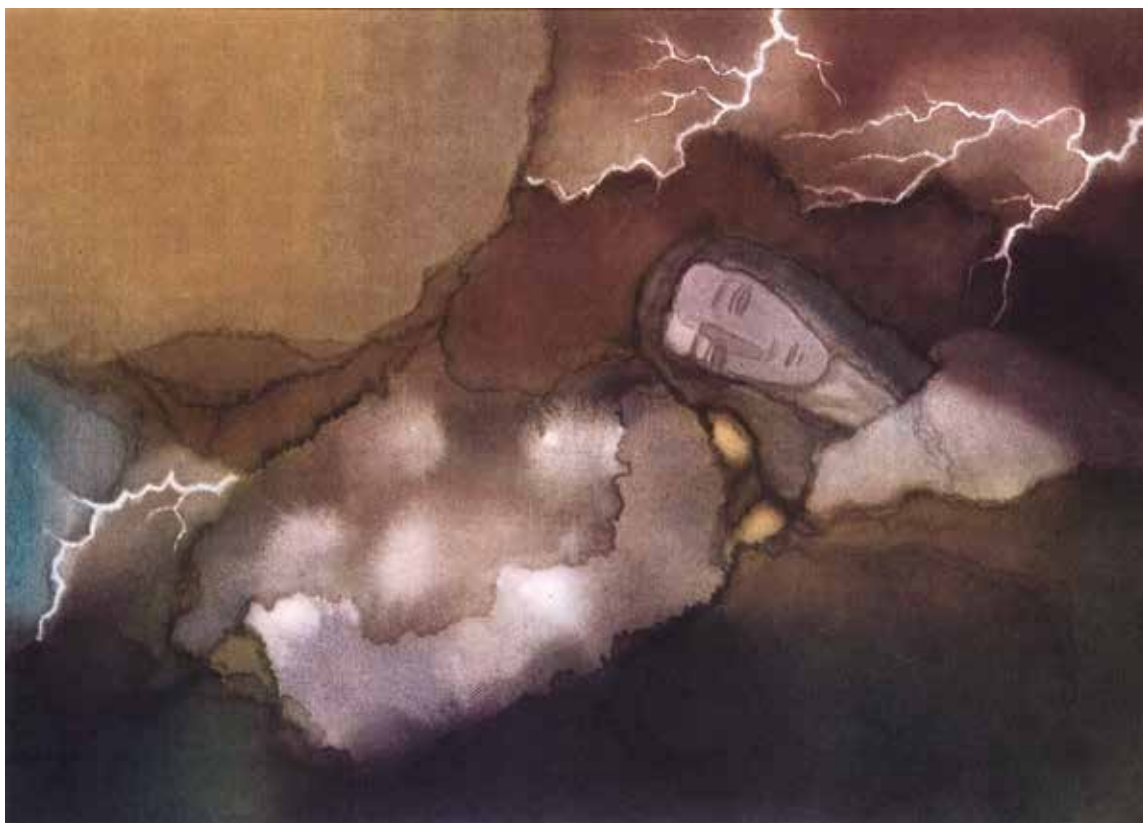
Parengta pagal publikaciją žurnale
Rubinaitis, 2006 nr. 3 (39)

Sigutė VALIUVIENĖ. „Sodauto II“. 1970. Paspalvintas linoražinis

Sigutė
VALIUVIENĖ
Gulbė karalienė
1989
Kartonas,
guašas
Tokijas,
Holp Shuppan
ledykla

Sigutė
VALIUVIENĖ
Maironio
„Jūratės ir
Kastyčio“
ilustracija
1979
Kartonas,
guašas

KODĖL NEDEGA VAGIES KEPURĖ

Pastelės klastotė

2000-ieji, vasara. Skambina iš Varšuvos galerijos *Grafika ir plakatai*, sako, įrėminimui atnešta pastelė su parašu *Stasys*. Galerijos direktorius Jacekas Stroka siūlo užėti ir patikrinti, ar tai iš tikrųjų mano kūrinys.

Pamatęs nustėrau, ne, ne mano tapyta, ne mano pasirašyta. Tada pirmą kartą susidūriau su savo pastelės falsifikatu.

Kiek žinau, savininkas grąžino tą padirbinį Gdansko *Top Art* galerijai, iš kurios jį pirkto.

O mane persekiojo nuojauta, gal iš ten jau plinta falsifikatų srautas.

Neapsirikau. Tolesni įvykiai tą įtarimą patvirtino, o galerija po kurio laiko pranyko.

Nevykusi dovana

Lodzėje esu pakviestas į vakarą, skirtą... man. Siurprizas – muzikinis klubas surengė koncertą ir miniparodą iš privačios kolekcijos. Ant sienos plakatai, ant molbertų – keletas įrėmintų pastelių. Atvykstu, su pakilia nuotaika įžengiu į klubą. Ir ką matau – visos pastelės ne mano ranka atliktos. Ne

mano spalvų deriniai, kitokia linijos ekspresija, parašas suklastotas.

Vakaro rengėjams sakau:

– Tai falsifikatai, prašau juos išnešti.

Džiugi nuotaika pranyko.

Susitikimo rengėja sutrikusi pasakė, kad pasteles paskolinęs savininkas yra panašių „falšų“ įsigijęs visą seriją.

Karčios vaišės

Viešėdamas Čikagoje, buvau pakviestas vakarienės pas medikę Izabelą Roman. Man smalsu, nes einu ne tik užkandžiauti, žinau, kad ji nuo seno kolekcionuoja meną.

Atvykęs sveikinuosi su besišypsančia šeimininke. Tuoj mano žvilgsnis nukrypsta į sienas, ant kurių gausu paveikslų. Matau ir savo kūrinių. Tačiau tarp visų vienas – ne *Stasio*. Sakau, čia klastotė, tikrai ne mano paveikslas.

Šeimininkė, nemaloniai nustebusi, aiškina:

– Pirkau Gdansko galerijoje, jau pripratau prie to „darbo“... – priduria.

O kaip man priprasti prie originalus iškraipančių padirbinių?

Gydanti pažintis

Paryžiuje susitikau su gydytoju Henry Jankowskiu, jis pasigyrė, kad turi mano pastelę. Žiūriu ir esu priverstas nuliūdinti: „Išsigijote falsifikatą.“ Jis negali patikėti, sako pirkęs Gdansko *Top Art* galerijoje – tai turėjusi būti dovana mamai.

Nuo to laiko susidraugavome. Jis kardiologas. Pakvietė į ligoninę prie Paryžiaus, patikrino širdies veiklą. Po keleto metų vėl susitikome. Pakvietė į savo šešiasdešimtmetį Sopote. Supažindino su mama.

Kai šiomet man buvo atlikta širdies abliacija, teiravausi Henry nuomonės, prašiau patarimų. Juokais sakau, kad šikart klastotojas, matyt, norėjo man įvaryti ne širdies priepuolį, bet linkėjo pasveikti, mat dėl jo padirbinio susipažinau su šiuo puikiu gydytoju.

Teisininko pokštas

Metams bėgant, susiduriu su daugybe klastočių, ne kartą kviečiau net policiją. Atvykę pareigūnai surašydavo aktą, falsifikatus konfiskuodavo, ir viskas. Klastotojų ieškoti niekas neketina, nors čia tokia pati vagystė, kaip ir nugvelbti svetimą daiktą.

Kartą man pasiūlė pasisamdyti teisininką, kad šis imtųsi tyrinėjimo. Paklausiau patarimo. „Prirodytas“ advokatas man pasakė, kad turėčiau susimo-

Rusiškioji perdirbiniai

kėti avansą – 10 000 zlotų. Sumokėjau. Bėgo mėnesiai – tylą. Praėjo vieni, kiti metai – jokių žinių.

Kartą per priėmimą Italijos ambasadoje nugirdau pašnekesį, o viena pakviestoji vis minėjo to teisininko pavardę. Priėjęs paklausiau, gal ji giminaitė? Taip, – atsakė, – sesuo.

Tada išklojau visą istoriją, kaip keistai jos brolis „nutilo“, gal vykdė „slaptą operaciją“?

Po keleto dienų tas paskambino, pasakė, kad nori susitikti. Nusiteikiau, gal ką nors pagaliau sužinosiu apie plagiatorių „klano“ klastą.

Bet štai ateina „teisininkas“ į dirbtuvę ir sako:

– Galiu grąžinti jums 6000 zlotų. Ar gerai?

Netekęs žado, atsiėmiau bent avanso dalį, nes tas advokatas su džiaugsmu būtų apsimetinėjęs iki mano paskutinio grašio...

Iš patikimo šaltinio

Eidamas iš sporto klubo, mėgstu užėiti į spaudos kioską, kur pavartau naujas knygas, laikraščius, aukcionų katalogus. Štai *Desa* katalogas informuoja, kad parduodama mano pastelė. Nustebęs žiūriu, taigi tas „šedevras“ ne mano!

Einu į *Desa* būstinę, klausiu, kaip šitaip galima? Juk esame susitarę, jei kas nors atneš kūrinį su parašu *Stasys*, būtinai turite manęs atsiklausti, ar jis autentiškas.

Desa direktorius aiškina, kad šią pastelę atnešė „patikimas šaltinis“. Prašo nedaryti skandalo: „*Tą falsifikatą atgausime iš naujo pirkėjo ir jums įteiksime...*“

Eina jau penkti metai. Direktorius nieko man taip ir „neįteikė“. Aš kartais pasiteirauju, bet atsakymo vis tiek neišgirstu – tyli kaip užsisiuvęs. Matyt, tylą kai kam iš tikrųjų gera byla.

Šis faktas aprašytas žurnale *Polityka* (<https://www.polityka.pl#273C5EE>)

Vagis iš Rusijos

Prieš keletą metų Vilniuje Aistis Savukynas pasakė manantis, kad vienas rusas įžūliai, dideliais kiekiais

plagijuoja mano kūrybą. Atsiuntė interneto nuorodą. Atidaręs šiurptelėjau. Sunku patikėti! Daugybė mano darbų perdirbta, idėjos pavogtos. Plagiatorius lyg niekur nieko pasirašinėja – Andrej Shelyuto.

Sudariau dokumentaciją, kaip tas rusas „perdirba“ mano kūrinis, ir nusiunčiau buvusiam *New York Times* meniniam redaktoriui Stevenui Helle-riui. Jis visą informaciją paskelbė savo tinklaraštyje *PRINT magazine*, intriguojamai pavadinęs „Nusikalstamas gyvenimas / Kaip rusų menininkas skolinasi stilių“ (*A Life in Crime /a/-rusian artist borrows style*). <https://www.printmag.co#273CFCE>

Švietimo pamoka policininkams

Varšuvos aukcionų agentūra *Desa*, priimdama kūrinis iš antrų rankų, kartais vis dėlto pasiteirauja, ar tai originalas. Kartą gaunu net keturių darbų nuotraukas. Matau – du originalai, du falsifikatai. Vykstu į galeriją, sakau, kvieskime policiją. Agentūros darbuotoja nustemba, kamgi to reikia? Bet aš nenusileidau. Atvyksta muskulingas policininkas, nesusigaudantis meno reikaluose.

– Nesuprantu, kas čia atsitiko? – skambina savo viršininkui, tas duoda nurodymą atvežti tuos du padirbinius ir mane su agentūros darbuotoja pašnekesiui.

Policijoje vyksta apklausa. Aš rodau savo darbų albumą, kuriame įdėtas padirbto paveikslo originalas. Policininkai susidomėję ilgai vartė visą albumą, keisdami nuomonėmis, kas jiems patinka, o kas ne.

Taigi mano atvykimas tapo dailės pamoka policijos pareigūnams. Bent jau tiek...

Klastotojus begaudant

Vieną sekmadienį man skambina susijaudinęs pažįstamas:

– Stasy, antikvarinių senienų turguje parduodamas tavo pastelės falsifikatas. Tuoju atvažiuok.

Išsikvietęs taksi, lekiu į tą turgų, dairausi, dėmesingai ieškau, pagaliau randu „savo“ pastelę. Žiūriu, iš tikrųjų padirbinys.

Einu pas turgaus direktorių, informuoju, kas dedasi, reikalauju, kad kviestų policiją. Jis klausinėja, kur vyksta toji neteisėta prekyba? Nurodau tikslią vietą. Tada man sako, kad pats skambinčiau policijai. Kol kalbėjau su pareigūnais, apsukrus turgaus direktorius perspėjo prekiautoją.

Grįžęs ten, kur kabėjo falsifikatas, jo neradau – nuimtas ir paslėptas. Sakau, tuoj atvyks policija ir vis tiek suras. Pardavėjas apsimeta nesuprantantis, ko iš jo noriu.

Laukiu laukiu. Policija niekaip neatvyksta. Padirbinys dingęs. Turgus uždaromas. Jaučiuosi apmulrintas.

Važiuoju į laikraščio *Gazeta Wyborcza* redakciją. Aiškinu, kas nutiko. Man sako, kad žurnalistės, rašančios dailės klausimais, kaip tyčia nėra.

Po savaitės paskambino žurnalistė, pasižadėjo, kad nuvyks į turgų ir pasižvalgs.

Štai ir visa pasaka be laimingos pabaigos...

Plagiatas laureatas

1990 m. sukūriau plakatą 6-ajam Varšuvos filmų festivaliui.

Plakate dominuoja veidas – akis apsupusi spalvota juosta leidžiasi veidu žemyn ir baigiasi lūpose. Plakatas rodytas įvairiose parodose, spausdintas tarptautinėje spaudoje.

2012 m. internete aptinku panašų veidą – fotobūdų sukomponuota juosta apsupa akis, leidžiasi veidu žemyn, baigiasi lūpose. Koks gi čia pokštas? Pasirodo, autorius – plakatų konkurso *Quest Europe 2012* laimėtojas Wojciechas Korkucas. Sprendimą priėmė net septyni žiuri nariai. Nutekau žado! Nei verkt, nei dainuot.

Žydro dangaus fone

Neseniai tvarkydamas archyvus aptikau ciklą, pieštą, kai tarnavau sovietinėje armijoje Kaliningrade 1974 m. Viename iš piešinių – žmogelis laiko skėtį, iš kurio išau-ga merginos siluetas. Aplinkui – niūri mūrinė tvora.

Panašų motyvą perkėliau ir į grafiką – ofortas *Exlibris Gisela + Dieter Burkamp*. 1983 m. Žmogus su skėčiu, ant skėčio žmogelis.

Ilgainiui žiūriu, Varšuvos gatvėse ant stulpų ir galerijose ant sienų vis pasirodo vyriškis, laikantis skėtį, iš kurio išauga mergina. Autorius – R. O. Šio lenkų „kūrėjo“ nenoriu net minėti, jis pasisavina motyvus iš daugelio žinomų dailininkų ir perdirba savaip, elgiasi panašiai kaip jau minėtas „darbštusis“ rusas.

R. O. kuria saldų kičą – žydras dangus, debesėliai, kurių fone „plaukioja“ pavogti ir perdirbti motyvai. Keisčiausia, kad nuvorišai, neturintys nei skonio, nei supratimo, už jo perdirbinius pakloja sumas, smarkiai pranokstančias originalių kūrinių kainas.

Japonų neapdairumas

Šį mano kūrinių perdirbo taivanietiška ranka

Kas treji metai Japonijoje, Toyamos modernaus meno muziejus rengia tarptautinę plakatų trienalę. Iš viso pasaulio atsiųstų plakatų tik maža dalis patenka į ekspoziciją. Parodos katalogas išsiunčiamas kiekvienam dalyviui. Taigi ir aš kas trejus metus jį gaunu. Kartą bevartydamas pamačiau ne tik savo plakatus, bet ir kažką, lyg *Stasio* aidą.

Kaukėtas skrybėlėtas žmogelis, dantyse medžio kamienas, viena ranka prilaiiko šakas, kita šaknis, ant kaklo šalikas. Suvokiu, kad matau perdirbtą puslapį iš knygos „Alkanas dūmas“ (*Der Strengrauch Nimmersatt*), kurią Ciuriche 1993 m. išleido *Nord Sud Verlag*. Knyga, išversta į daugelį kalbų, pasiekė Korėją, Taivaną, kitas pasaulio šalis.

Taigi taivaniėtis ar taivaniėtė (iš pavardės sunku atspėti) nusprendė eiti lengviausiu keliu.

Plakatų atranką darantys japonai, matyt, nebuvo matę tos mano knygos, bet nuo to nė kiek ne lengviau...

Nuvykstu į Wilanowo plakatų muziejų, ten vėl žvilgteliu į 8-osios Tarptautinės plakatų trienalės Toyamoje 2006 m. katalogą. Randu – LIN PI Yu iš Taivano plakatą „Žmogus ir gamtos nelaimės“ (*Man and Natural-Made calamities*) su nukopijuota mano iliustracija.

Direktorius Mariusz Knorowski's pirmiausia padejuoja, kad jo plakatų muziejus, ko gero, užsidarys, po to sako: „Ar žinai, kad vienas plakatistas tave įžūliai „perdirbinėja“? Klausiu, koks? Pasidairom po internetą – Leszekas Zebrowski's. Žinau tą „kūrėją“ nuo seno, jau viskas nugvelbta – didžiulės akys, mažos rankelės, pakreiptos galvelės, ašarojančios paukščiai...

Trūksta žodžių.

Kažką primena

Kadaise su vienu ankstesniu Panevėžio dramos teatro direktorium, vėliau atleistu dėl seksualinio priekabiavimo, šnekėjomės apie plakatus naujiems spektakliams. Derybos, kaip dažnai būna, nutrūko.

Bėgant metams, kartą svečiuodamasis Panevėžyje pamačiau virš teatro du didelius plakatus – vieną

„stasišką“, antrą – susiūtos lūpos – pagal kitą kūrėją.

Apėmė negeras jausmas, lyg kažkas kažkam diktuoja, ką ir kaip daryti. Supratau, kad pagarba autoariaus teisėms čia neegzistuoja.

Neseniai iš Panevėžio etnografinio muziejaus gavau siuntą, joje – Evaldo Ivanausko katalogas. Pasirodo, tai ir yra tas minėtų plakatų „atlikėjas“.

Berašydamas tuos žodžius, gaunu naują Aisčio Savukyno nuorodą su žodžiais:

– Hm, kažką primena.

Atidarau puslapį – nagi vėl tas panevėžietis.

Iš tiesų – KAŽKĄ PRIMENA.

Nuomonių sutapimas

Iš Vokietijos į Varšuvą atvyko Sachos Walz teatras. Į spektaklį nuėjau su pažįstamu Jaceku.

Stebėdamas, kas vyksta scenoje, pasijutau, lyg pats būčiau režisierius, nes kai kurios scenos tarsi atkeliavusios iš mano plastinio pasaulio. Žinoma, tas pojūtis, sakykim, subjektyvus.

Per pertrauką Jacekas sako:

– Stasy, man atrodo, kai kurios scenos paimtos iš tavęs.

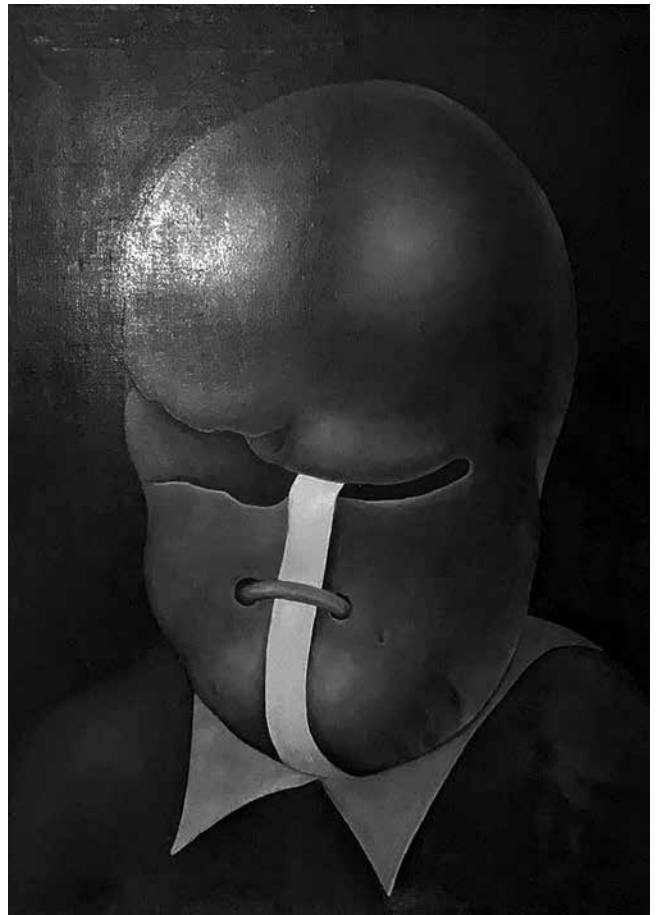
Nustebau. Tai bent įžvalgumas!

– Tiesą sakant, ir aš tą patį jaučiu. Esi tikras teatro ir dailės žinovas. Nusipelnai apdovanojimo, – pagyriau bičiulį.

Pasekėjo plagijavimas

Krokvos parodų centre *Bunkier sztuki* vyko tapytojo Edwardo Dwurniko didelės parodos atidarymas. Dominavo paveikslai, ant kurių laisvai palieti, užtėkšti dažai. Labai priminė Jacksoną Pollocką, kuris irgi liejo, taškė spalvotus dažus.

Pollockas – pasaulinė žvaigždė, įėjusi į meno istoriją. Kodėl Dwurnikas jį kartuoja? Kodėl eksponuoja save tokį? Anksčiau tapė satyrinius personažus, miestus, gatves, pastatus, gėles, gyvūnus, mėgo kandžiai išjuokti politinę realybę, o dabar eina Pollocko pėdomis. Čia kažkas ne taip...

Vėl falsifikatas Lietuvos rinkoje

Po atidarymo esu kviečiamas išgerti vyno taurės. Svarstau, ką daryti. Mano vidinis balsas nesutinka su tokiu Dwurniko tapybos posūkiu, sakykim, išdykavimu. Juk tai antras Pollockas, ir tiek.

Taigi į banketą neinu. Taip išreiškiu savo neprietarimą.

Na, bet štai koks netikėtas tos istorijos tęsinys. Per mano anūko Konstanto Pirmosios komunijos šventę prie vaišių stalo netikėtai imama narplioti plagijavimo temą. Pasirodo, pats Dwurnikas irgi turi plagiatorių, tas perdirba jo stilių, pasirašo Pawel Kluza. Internete žvilgtėriu ir negaliu patikėti – kainos siekia 14, net 24 tūkstančius zlotų, dar ir daugiau. Tos Dwurniko tulpės ir kitos gėlės be saiko dauginamos, jų jau visas turgus, panašūs ir miestai, ir aikštės, ir

upės, ir panoramos... Kas tai? Pomirtinė Dwurniko kūryba? Jo atstovas nebaudžiamas tą daro? Tai kam dar tas mano rašymas?

Vėl netikėtumas

Portale <https://archiwum.rp.pl/#273D376> surinkus žodžius *Falsifikaty sztuki – Stasys*, atsiranda daug straipsnių. Skirtingi autoriai, metai, žurnalų pavadinimai.

Apima neviltis, nesinori net kalbėti šia tema.

Bet štai neseniai Varšuvoje užėinu į *Sopocki Dom Aukcyjny*, užlipu laipteliais į galerijos viršutinę salę – kabo du lyg *Stasio*, lyg ne *Stasio* darbai. Galerija neatpažino, kad tai padirbiniai, o manęs nepaklausė.

Tada sakau – prašau juos nukabinti, tačiau tų darbų negalite gražinti jų savininkams, praneškite apie klastotę policijai.

Sėdu prie stalo, imu popieriaus lapą ir rašau pareiškimą, kad tai ne mano darbai – ne mano ranka atlikta, parašas padirbtas.

Galerijos darbuotojos malonios, šypsosi, žada išpildyti mano prašymą.

Verta buvo netikėtai užsukti į galeriją. Bet ar verta tikėtis, kad viskas bent jau čia, šioje konkrečioje vietoje, iš tikrųjų pasikeis?

Kas atveria vartus „padugninei“ publikai...

Nuo pirmo klastotės „atradimo“ prabėgo daugiau kaip dvidešimt metų. Ilgai tęsėsi varginantys teismo procesai su Panevėžio grupuote. Tarpininkavo LATGA, teisininkė ir advokatas Algimantas Dziegoraitis. Jam patiko mano kūryba. Mudu dažnai susitikdavome, kviesdavo pas save, vaišino, aprodė savo knygų ir dailės kūrinių kolekciją, pasakojo apie nepagydomą ligą.

2007 m. rudenį gavau žinią apie jo mirtį.

Tuo metu filmavausi Uzbekistane, prancūzų filme „Bouzkashi“. Negalėjau atvykti į laidotuves, bet liko šilti prisiminimai, Algimanto laiškai. Pacituočiau vieną, ko gero, paskutinį:

„*Mielas Stasy,*

siunčiu Panevėžio apygardos teismo nuosprendžio nuorašą. Būsiu dėkingas už tavo kritines pastabas dėl šio bejėgiško dokumento, plačiai atveriančio vartus plagiatoriams ir kitai panašiai „padugninei“ publikai.

Nuoširdžiai linkiu sėkmės, ištvermės ir kūrybos džiaugsmo akimirky.

Pagarbiai –

Algimantas

2007-03-09

Vilnius.“

„Žmogus suspaustom lūpom“

„Pareiškimas

Aš, Stasys Eidrigevičius, dailininkas, pareiškiu, kad Aukcione Agra Art 2003-06-08 parduotas darbas „Žmogus suspaustom lūpom“ su mano kaip autoriaus vardu yra falsifikatas. Agra Art nesikreipė į mane dėl to paveikslo autorystės nustatymo. Tas pastelinis paveikslas imituoja žmogaus portretą su didelėm akim, su skrybėle – tai būdinga mano kūrybai, bet pats tapymo, piešimo pastelinėmis kreidelėmis būdas ir modeliavimas man svetimi, viskas atlikta ne mano, bet falsifikatoriaus ranka.

Parašas

Varšuva. 2003-12-07.“

Koks šios istorijos tesinys? Kur atsidūrė tas falsifikatas? Pas apgautą pirkėją? Policijoje? Internetė – taip. Bėlieka surinkti – *Agra Art* „Czlowiek o zacisnietych ustach“.

Klastojoimo užmojai

Kartą Varšuvoje, meno mugėje, stabelėjau prie galerijos *Zderzak* stendo. Pradėjau vartyti galerijos leidinius, sudomino knyga „Falsifikavimo anatomija“ (*Anatomia Falszerstwa*). Nusipirkau du egzempliorius. Mane užkalbino pats autorius Janas Michalskis. Gavau jo autografą.

Michalskis toje knygoje įrodinėja, kad Varšuvos *Zachęta* galerijoje esantys du Andrzejaus Wróblews-

čio paveikslai „Berniukai su statulomis“ (*Chłopcy z posagami*) – falsifikatai. Knygos autorius dėmesį sutelkia į stilių ir atlikimo lygį. Piešinys. Kompozicija. Modeliavimas. Šviesa-šešėlis. Spalvos. Anatomicinės detalės ir t. t. Galerija ginasi, tvirtindama, kad tai originalai.

Vilniuje neseniai buvo rodoma Wróblewskio kūryba. Tų paveikslų joje, atrodo, nebuvo. Iš to, ką matau reprodukcijose, mano nuomone, čia iš tikrųjų falsifikatai.

Dingęs menas

Danija. 1995 m. Laikraštyje paskelbtas žurnalisto Johno Borghilde's straipsnis „Dingęs menas“. Nuotraukoje Odensės teatro direktorius Paulas Holmas Joensenas laiko rankose du mano plakatus. Kas atsitiko?

1994 m. Odensės miesto teatras pakvietė mane į svečius, paprašė, kad sukurčiau plakatus naujiems spektakliams visam teatriniam sezonui. Sudarėme sutartį ir aš sukūriau visą ciklą plakatų, kurių originalai buvo išeksponuoti teatre. Du iš jų dingo. Taigi vietinis laikraštis aprašė šį įvykį. Žadėta atlyginti žalą. Bet susirašinėjimas nutrūko. Štai koks netikėtai pesimistinis gražaus bendradarbiavimo finalas.

Prisimindamas šią istoriją, archyvuose netyčia radau Gražinos Didelytės laišką: „*Einu Odensėje (taip !) pro teatrą ir staiga sekundės tikslumu pakreipiau galvą į reklaminį plakatą. O ten – Stasys žiūri viena akimi į mane. Kaip jį gauti, kad galėčiau namo parsivežti? Ogi eina pro šalį simpatiška mergina, kuri suprato, kad aš noriu to plakato... Ji pasirodė esanti teatro darbuotoja, architektė, ir aš atsivežiau... Kabo jis ant mano durų po medžio kamienu, supintu į kasą...*“

Koks šiltas, mielas laiškas. Kaip gerai, kad jį radau.

Ultra Violet

Šį nesmagų nuotykį jau esu aprašęs Kultūros baruose („Detektyvas su Ultra Violet, arba Vienos fotografijos istorija“. *Kultūros barai*. 2021, nr. 1).

Stasys Eidrigevičius ir Ultra Violet

Kai žiūriu į mudviejų nuotrauką, darytą Pitsburge, Andy'o Warholo muziejaus atidaryme, džiau-giuosi, kad tada nuvykau į tą fiestą, buvo daug žmonių, smagios vaišės, pakili nuotaika. Bet Ultra Violet vis dėlto neišlaikė duoto žodžio – nuplėgijo mano sumanymą teptukais apsirišti galvą, nors buvau primygtinai prašęs to nedaryti...

Belieka apgailestauti, kad taip atsitiko.

Besidairantis į visas puses

Neseniai Varšuvos kavinėje *Kalinowe Serce* dalyvavau vieno pažįstamo gimtadienyje. Tarp įvairaus

amžiaus svečių mano dėmesį patraukė jaunuolis su ilgais plaukais, apsiavęs tartum metaliniais aukštakulniais. Paklausiau, iš kur atvykęs. Iš Londono, – atsakė. Kuo užsiima? Dailininkas. Paprašiau, kad užrašytų savo vardą – internete pasidomėsiu jo menu. Grįžęs įjungiau kompiuterį, surinkau Damiano Reniszyno pavardę. Autorius šiuolaikinis. Tačiau tai, ką jis kuria, jau esu kažkur matęs. Vienas objektas primena Abramowicz stilių. Kitas – mano fotokompoziciją, kurioje du vyriškiai iki pusės įlindę į bendrą tunelį, bet iš priešingų pusių. Kita kompozicija – vyriškis su dėže ant galvos – primena sceną iš mano spektaklio „Baltas briedis“.

Jei nebūčiau nuėjęs į tą gimtadienį, gal nė nežinočiau ekstravagantiško londoniško „kūrybos“. Svarstau, kas geriau – nežinoti ar žinoti ir kovoti?

Keistas jausmas

Iš *Zamość* parodų rūmų – BWA – 2013 m. gavau laišką, kad rengiama diplominių darbų paroda. Viena studentė ketina eksponuoti tris medinius reljefinius darbus su mano plakatų „Menas ir verslas“, Andrejaus Tarkovskio filmui „Veidrodis“, „Menas ir šachmatai“ vaizdais. Pamatęs nustebau, koks kruopštus atlikimas. Kita vertus, apėmė keistas jausmas, nežinojau, kaip turėčiau į tai reaguoti... Nutariau pasitarti su profesionalais ir su LATGA. Atsakymai atėjo panašūs – studentė negali eksponuoti tų darbų, o aš turiu parašyti laišką parodos rengėjams, kad čia autoriaus teisių pažeidimas. Aš ir parašiau, prašydamas, kad laiškas būtų perskaitytas per parodos atidarymą. Dabar, praėjus nemažai metų, žiūrėdamas į tuos reljefus, svarstau, kokį diplominį darbą ta studentė sukūrė, kaip susiklostė jos kūrybinis kelias.

Homage – pagerbimas

Paryžiuje, Pompidou centre, 2001 m. įvyko plakatų paroda, skirta Henri de Toulouse-Lautreco mirties 100-osioms metinėms. Prancūzai kreipėsi į šimtą pasaulio dailininkų, kad sukurtų *Homage* garsia-

jam plakato meno pradininkui. Buvo išleistas katalogas.

Šimtas dalyvių, šimtas interpretacijų. Vieni parbrėžė Lautreco išvaizdą, žemą ūgį, pomėgį persirenginėti moteriškais drabužiais, žavėjimąsi kabareto šokėjomis, apnuogintais jų kūnais. Daugumoje plakatų dominavo juoda Lautreco skrybėlė, neatsiejama dailininko įvaizdžio dalis.

Daugelio kitų, tarp jų ir mano, dėmesys nukrypo į Lautreco kūrybą. Plakatuose vieni akcentavo itin savitą braižą, kiti kompiuteriniu būdu kūrė šiuolaikišką interpretaciją.

Metai bėga, o paroda vis dar keliauja po pasaulį, tokiu būdu pagerbiamas ir dailininko atminimas, ir susitinkama su šimtu šiuolaikinių plakato kūrėjų, savaip interpretuojančių Lautreco kūrinius, pristatančius šią išskirtinę asmenybę.

Šiuo atveju nekyla net minčių, kad kažkas čia perdirbama ar pasisavinama.

Panašiu būdu surengta daugybė parodų – *Homage* Fukuda, *Homage* Vincent, *Homage* Čiurlionis.

Nesuklastotos istorijos

Papasakojau keletą mažų ir didesnių nuotykių, susijusių su nemaloniais paveikslų vagysčių, klastočių epizodais.

Kartais iš Lietuvos kolekcionierių ir galerijų gaudu laiškų su nuotraukomis ir klausimu: „Ar čia jūsų kūrinyse?“

Būna smagu pamatyti paveikslą, kurį nutapiau studijuodamas ar ką tik baigęs studijas. Tada dažnai dovanodavau juos savo draugams. Dabar tie kūriniai kartais pasirodo aukcionuose.

Būna ir tokių, kuriuos nutapė padirbinėtojo, spekuliuojančio mano vardu, mėgdžiojančio stilių, kitaip tariant, vagies ranka. Kiek tokių klastočių yra apyvartoje? Vienas Dievas tą žino. Bet jei, trūkus kantrybei, per kokį nors aukcioną sušuksiu: „Vagie, kepurė dega!“ vienas kitas plagiatorius gal ir atsisuks... ■

AKLOJI ZONA arba SKIRTINGUMO PRANAŠUMAS

Spektaklio „Šventė“ repeticijų pamokos ir įspūdžiai

Negaliu žodžiais išreikšti, kaip laukiu šios premjeros. Drąsiai galiu pasakyti – tai labai svarbus spektaklis mūsų visuomenei ir norisi kviesti visus, kad kuo daugiau žmonių pamatytų, koks džiaugsmas yra gyventi. Dramaturgija paremta mūsų pašnekesiais su žmonėmis, turinčiais specifinių poreikių. Negalia, neįgalumas – kada pagaliau atsisakysime šių žodžių? Kalbėjome apie tai, kas yra kūnas, kas esu aš tame kūne. [...] Tai jų žodžiai apie jų gyvenimą, jie – šio spektaklio kūrėjai: Loreta Taluntytė, Kristina Šaparauskaitė, Olegas Dlugovskij, Božena Burokienė, Justina Platakytė, Juozas Čepulis. „Šventė“ kūrė ir rašytoja Laura Švedaitė, choreografas Mantas Stabačinskas, scenografe Barbora Šulniūtė, kompozitorius Simonas Šipavičius, šviesų dailininkas Vilius Vilutis. Tai odė nenormalumui, odė netinkamumui, odė nepritapusiems, odė nemylimiems, nors iš tikrųjų – mylimiems ir mylintiems, gyvenantiems, esantiems“, – tokį komentarą paskelbiau prieš premjerą Oskaro Koršunovo teatre. Tai pirmasis mano bandymas kurti spektaklį su konkrečia socialine grupe, kurios atstovai patys vaidina scenoje. Anksčiau esu bandžiusi eiti iš dalies panašiu keliu – prieš keletą metų Vilniaus Jaunimo teatre parodžiau spektaklį „Sapnavau, sapnavau“, kurio dramaturginis pagrindas – pokalbiai su nuteistaisiais iki gyvos galvos

ir su aukomis, netekusiomis artimųjų. Psichoterapiu žvilgsniu tyrinėju visuomenės „akląją zoną“ – automobilių vairuotojai taip vadina vietą, kurios neparodo jokie veidrodėliai. Tam skiriu didžiąją savo kūrybos dalį. Vienas iš klausimų – kaip integruoti tas asmenybės ir visuomenės dalis, kurias (ne)sąmoningai stengiamės atstumti, pamiršti? „Šventė“ irgi nagrinėja vieną iš „aklųjų zonų“ – neįgalumą.

Spektaklio dalyviai nėra profesionalūs aktoriai. Pakvietėme žmones, kuriuos kamuoja psichikos ligos (tarkime, šizofrenija, šizoafektinis sutrikimas), protinė ar fizinė (judėjimo, regėjimo) negalia. Pusę metų prieš repeticijas rinkome ir sisteminome medžiagą, kad išsiaiškintume, kas atrodo svarbiausia patiems neįgaliesiems. Tai priminė grupinę psichoterapiją – susėdę ratu, tiesiog kalbėjome, o įrašyti ir transkribuoti pokalbiai vėliau tapo dramaturgijos pagrindu. Skausmingas, nepatogus atsivėrimas iš pradžių sau, tik vėliau publikai. Spektaklio žiūrovai pirmiausia irgi atsiduria akistatoje su savimi pačiais, ne vien su „personažais“.

Scenografija sustiprina *buvimo kartu* idėją – žiūrovai įsimaišo tarp aktorių, sukuriama erdvė, nuteikianti pasidalyti savo patirtimi tarsi per grupinės psichoterapijos seansą. Norėta išvengti suskirstymo tarp scenos ir salės, nes toks atotrūkis savaime paverstų žmones,

„Šventė“. Režisierė Kamilė GUDMONAITĖ

Dmitrijaus Matvejevo nuotr.

turinčius specifinių poreikių, objektais, kurie smalsiai apžiūrinėjami iš saugaus atstumo tarsi zoologijos sode. OKT erdvė leidžia ir skatina sužadinti bendrumo jausmą, lyg visi sėdėtų prie vieno stalo. Šįkart apnuogintas, metaforiškai „išrengtas“ neįgalumas atsiduria ypač arti, visai šalia, o tai, be abejonės, nepatogu, nes Lietuvoje įprasta neįgaliųjų apskritai nepastebėti.

Spektaklis pasakoja, kokie balsai persekioja asmenį, sergantį šizofrenija, kaip jaučiamasi, paūmėjus šizoafektiniam sutrikimui. Svarstoma, kas yra spalva, kaip įmanoma pamatyti pasaulį, jeigu esi aklas, ir kaip pasaulis mato tave, nors tu pats jo nematai. Iš pradžių visi atrodo įkalinti neįgalumo, tapatinasi vien su savo negalia, bet vėliau iš jos tarsi išsivaduoja, suvokę, kad kūnas yra viso labo kostiumas, po kuriuo slepiasi dar *kažkas*. Neįgalumas tampa savita estetinė kategorija, sužadinančia kritinį sąmoningumą, svarstymus, kaip vieni kūnai verčia jaustis kitus kūnus. Žiūrovai, atsidūrę labai arti vadinamųjų egzistencinių „įtrūkių“, raginami susimąstyti, kodėl kitų asmenų kūno deformacijos ar psichikos problemos verčia juos jaustis taip nejaukiai, nepatogiai. Paprastai visuomenė su pasibjaurėjimu atstumia tai, kas jai svetima, kas neatitinka įprastinių įgalumo, „sveiko

proto“ kategorijų, atrodo nepažinū ar nenormalu. Neįgalieji, tapę integralia „nesuskilusio“ visuomenės veidrodžio dalimi, tarsi primena „sveikiems“, kad viskas reliatyvu, visi turime tokių bruožų, kuriuos norėtume nuslėpti, visi esame pažeidžiami, nes mirtingi...

Nors atskleidžiama neįgaliųjų patirtis, neapsiribojama vien keistais, kraupiais ar skausmingais išgyvenimais. Šiame spektaklyje patys neįgalieji juokiasi iš daugybės kuriozų, kuriuos jiems teko patirti, o juokas leidžia bent trumpam atsiriboti nuo savo skausmo, pažvelgti į jį iš tam tikros distancijos, galų gale savo paties „nenormalumą“ priimti su pasididžiavimu, kaip orumo išraišką. „Normalumas“, laikomas privaloma visuomenės egzistavimo sąlyga, elimi-

nuoja specifinius gebėjimus ir skirtumus, nors būtent skirtingumas, psichologų teigimu, yra pasididžiavimo, orumo šaltinis. Skirtingumo pergalė prieš normalumą yra esminė šio spektaklio trajektorija. Žmonės, susidūrę su likimo smūgiais, turintys įvairias gyvenimo patirtis, kviečiami švęsti įvairialypę savo egzistenciją, kuri pasireiškia kaip neaprepiama skirtingumų įvairovė. Todėl spektaklis ir vadinasi „Šventė“ – kiekvienas jos dalyvis gali švęsti mažytę savo pergalę, kad išdrįso atsiverti ir pasidalijo tuo, ką tiek visuomeniniu, tiek asmeniniu lygmeniu daugelį metų buvo bandoma užgniaužti.

Vidinis spektaklio tikslas buvo pakviesti pirmiausia pačius dalyvius, kad nusiteiktų drąsiai pažvelgti į savo negalią ir susitaikytų su savimi. Vis dėlto ne visi aktoriai ryžosi eiti tuo keliu iki galo, dalis pasitraukė iš repeticijų. Jų nuomone, negalios nederėtų rodyti scenoje, nes tą darant neįgalumas kaip tik yra akcentuojamas, o jiems norėtųsi, kad kiti juos pažintų ir suprastų, atsisakę įpročio žvelgti per negalios prizmę. Catherine J. Kudlick, San Francisko universiteto profesorė, vadovaujanti Paulo K. Longmore'o Negalios (*disability*) institutui, siūlo neįgalumą suvokti ne kaip individu-

alią medicininę patologiją, o priskirti esminėms socialinėms kategorijoms, tokioms kaip rasė, klasė, lytis. Savaiame suprantama, kiekvienas, priskiriamas tam tikrai klasei, rasei ar lyčiai, turi teisę nekvestionuoti savo tapatybės šių kategorijų pagrindu. Šiuo atžvilgiu ir kai kurių „Šventės“ aktorių apsisprendimas pasitraukti yra gerbtinas, pagrįstas, nors sukėlė nemažai sumaišties. Tai atskleidė, kad pati tema, pateikiant ją tokia forma, yra itin problemiška. Ne visiems priimtina atsiverti, apnuoginant savo negalią.

Spektaklis įžengia į taikomojo teatro zoną, o čia būtina turėti nemažai psichologinių žinių ir stengtis nepažeisti etikos. Kuriant socialinius-dokumentinius spektaklius, paremtus pačių dalyvių istorijomis, kai nerinama į tokias stropiai slepiamas koduotų jausmų teritorijas, svarbi nuojauta, kada ir kaip sustoti, kad būtų išvengta rizikos papildomai suteikti skausmo, išprovokuoti antrinę traumą. Itin svarbu suvokti, kaip patys neįgalieji norėtų būti reprezentuojami, tačiau sunku būti atviram, kai jautiesi išbrauktas, paverstas marginalu, išstumtas į „nematomą“ zoną. Apskritai vengiama kalbėti apie viską, kas asocijuojasi su skausmu. Tai natūrali ir sveika gynybinė psichikos reakcija, tačiau ilgainiui surenčiamos tokios gynybinės sienos, kurios trukdo judėti pirmyn, neleidžia išgyti. Neįgalieji jaučiasi visuomenės „nurašyti“, todėl ir patys menkai vertina save, vis dėlto socialinė adaptacija nėra vien jų problema. Visuomenė nepasirengusi priimti neįgaliųjų kaip lygiaverčių jos narių dažniausiai būtent dėl to, kad bijo susidurti su skausmu.

Choreografas, režisierius Jérôme'as Belas su *Hora* trupės aktoriais, turinčiais Dauno sindromą, sukūrė spektaklį „Neįgalus teatras“ (*Disabled Theatre*). Jų artimesiems spektaklis nepatiko, nes scenoje pernelyg akcentuojama negalia. Režisierius į šią kritiką atsakė taip: „Tikra tiesa, kad nesmagu žiūrėti į Dauno sindromu sergančius žmones. Bet su tuo nesmagumu reikia susidurti kuo dažniau, kad pagaliau taptų nesmagu jaustis dėl to nesmagiai.“⁴¹ Akcentuodamas, kaip svarbu rodyti tai, ko stengiamasi „nematyti“, Belas tvirtina, kad šiuo atveju iš tikrųjų trikdo ne tiek pati negalia, kiek visuomenės nusiteikimas stropiai saugoti savo komforto zoną, todėl neįgaliųjų ji stengiasi tiesiog nepastebėti.

Kitaip tariant, tų reiškinių, kurių sąmoningai ar pasąmoningai stengiamasi išvengti, dažnai akcentuojamos vien parodomosios, daugmaž priimtinos pusės, nors patys fenomenai gali reikšti visai ką kita. Spektaklis „Šventė“ – tai bandymas pažvelgti į visuomenės grupes, esančias „aklojoje zonoje“. Laikas parodys, ar kalbėdami apie negalią toliau pabrėšime tik patį neįgalumą, daugindami stereotipus, ar vis dėlto požiūris keisis ir pagaliau išdrįsime pripažinti įvairovės grožį.

Šiame kontekste labai svarbi Emmanuelio Levino pateikta filosofinė *Kito* samprata. *Kitais* vadiname tuos, kurie neatitinka klasikinės „sveiko proto“ apibrėžties. Tokiems priskiriami ne tik neįgalieji, bet ir kitataučiai, seksualinės mažumos, kitos rasės asmenys, socialinės atskirties grupės, net priešais stovintis žmogus. *Kitas*, anot Levino, virsta simboliu, iracionaliu, kone magišku ženklu, „kuris gali atverti vartus neišmatuojamai, neapmąstyta skausmo ir atskirties paženklinčiai įvairovei.“⁴² Svarbu suvokti, kad maištas prieš *Kito* individualumą, kitoniškumą irgi kyla iš skausmo. Filosofas skatina, kad bendruomenė pripažintų *Kitą* su visomis jo silpnybėmis, skirtingumu, nepakartojamumu. *Kitas* ir *kitoks*, pasak Levino, padeda kiekvienam iš mūsų suvokti savąjį „aš“, todėl skirtumų nereikia naikinti, priešingai – privalu juos išsaugoti. Sveika visuomenė neužmerkia akių prieš „iškilimus“ ir „įtrūkius“, neapsimeta, neva jų tiesiog nėra. Gebėjimas suvokti ir priimti *Kitą*, nepaisant jo *kitoniškumo* ar neįgalumo, užtikrina visokeriopą socialinę ir politinę integraciją. Ypač svarbu suprasti, kad neįgalumas yra tam tikra kondicija, viena iš įvairovės formų. Reikia stengtis peržengti tariamo „normalumo“ ribas, kurias ultimatyviai diktuoja sveikas protas. Tik tada įsigalės kitokia pasaulėjauta, vertinanti socialinį visų atvirumą ir aktyvumą.

Kokią poveikį spektaklis padarė jo dalyviams, ką jie patyrė per repeticijas, ką sužinojo apie save, prabilę apie tai, apie ką kalbėti sunku, pasakoja dvi „Šventės“ aktorės.

– **Ar tai pirmas tavo susidūrimas su teatru?** – paklausiau Kristinos ŠAPARAUSKAITĖS.

– Niekada nemaniau, kad kada nors vaidinsiu scenoje. Muzikos ir teatro akademijoje studijavau kino režisūrą, bet susirgau, atsidūriau ligininėje. Diagnozė – šizoafektinis sutrikimas. Visi sakė, kad neatpažįstamai pasikeičiau. Netekau draugų. Praradau galimybę mokytis... Naktimis neįstengdavau užmigti. Šalutinis vaistų poveikis atėmė net norą gyventi. Svarščiau, ką padariau ne taip, kuo nusikaltau, kad likimas baudžia mane taip skaudžiai... Vėliau dirbau įvairius darbus reklamos, kitose srityse. Sužinojusi, kad egzistuoja neįgaliųjų teatras, nusprendžiau pabandyti. Esu sukūrusi keletą vaidmenų...

– „Šventė“ **remiasi tikromis pačių aktorių istorijomis. Ar turėjai kokių nors lūkesčių, prieš ateidama į šio spektaklio repeticijas?**

– Apie tavo režisūrą buvau girdėjusi daug teigiamų atsiliepimų, norėjau susipažinti su darbo metodais. Iš kitų kolegų žinojau, kad tai bus spektaklis, kuriame reikės pasakoti apie „save“. Iš pradžių, kai kalbėjomės tarpusavyje, atrodė lengva, visi net juokaudavom apie tai, ką jaučiame, bet kai teko atsiverti prieš publiką, o ypač kartoti savo istoriją, darėsi nebejuokinga. Ar apskritai dera viešai kalbėti apie tokius baisius dalykus? Juk, pavyzdžiui, aš, partrenkta automobilio, patyriau klinikinę mirtį. Iš tikrųjų buvau mirusi, o čia pasakoju apie tai visiškai kasdieniškai, na, tiesiog įvyko ir įvyko, nieko tokio, gyvenimas tęsiasi. Turėjau vieną lūkestį – vyliausi, gal kalbėdama apie tai, ką patyriau, išmoksiu su tuo susitaikyti. Dar mokausi.

– **Kokių sunkumų patyrei per repeticijas?**

– Bijojau atsiverti kitiems, bijojau, kad manęs nesupras. Tai vienas iš didžiausių sunkumų. O jei kalbėtume apie vaidmenį, tai kartais sunkoka susidoroti su tekstu. Vienąkart žodžiai paklūsta, kitąkart beriu juos „negyvai“. Priklauso nuo to, kaip jaučiuosi, kaip miegojau, kokia mano nuotaika. Esu priklausoma nuo vaistų, todėl kartais nepavyksta elgtis natūraliai, organiškai. Tačiau stengiuosi, nes aktorius profesija klaidoms neatlaidi. Neleidžia ir atsipalaiduoti. Atsimenu, mano mama gulėjo reanimacijoje, o aš tiesiai iš jos palatos važiauvau į teatrą vaidinti komedijos. Net po laidotuvių aktoriai lipa ant scenos, vaidina, ir niekas neklausia, kaip jie jaučiasi...

– **Ar spektaklis kiek nors pakeitė tavo gyvenimą, pasaulėžiūrą?**

– Išlaisvėjau, dar kartą permaščiusi situacijas, į kurias buvau patekusi. Laikui bėgant, net keista, prisimenu vis daugiau su tuo susijusių įvykių. Nors pasakoju tai, ką pati patyriau, tarp manęs ir mano istorijos vis tiek atsiranda tam tikra distancija, nes jeigu visiškai jos nebūtų, aš, ko gero, nepratarčiau nė žodžio, nesuvaldyčiau ašarų... Kartais lankau psichoterapinę Aleksandro Alekseičiko grupę, ten žmonės irgi dalijasi savo istorijomis. Čia panašiai, bet viskas vyksta publikos akivaizdoje. Iš tikrųjų spektaklis man davė daug – kiekvienąkart vis prisimenu ir vis bandau atleisti vienam žmogui. Kartoju tą tekstą, pykstu, jaučiu akmenį, gultintį ant širdies, tačiau tikiuosi, kad pyktis išsisklaidys, akmuo nukris, ir galėsiu po kažkelinto spektaklio pasakyti, kad esu laisva nuo savo įtūžio.

– **Ar tai reiškia, kad repeticijos padėjo geriau suprasti save pačią?**

– Kai statėme šitą spektaklį, mano viduje viskas maišėsi. Kaip dangus kartais maišosi su žeme. Iš arti pamačiau kitokias kitų negalias. Tai mane smarkiai paveikė. Pavyzdžiui, svarščiau, kaip gyvena neregiai, kaip jie randa daiktus, gamina pietus... Tai, apie ką šnekame spektaklyje, atrodo žiauru, man pačiai irgi kartais kildavo pasipriešinimas... Kita vertus, tik parodome, kaip yra iš tikrųjų. Mes nesame daiktai, esam žmonės, nesvarbu, kokią negalią – psichinę, protinę ar fizinę – turime. Stengiamės gyventi visavertiškai.

Jaučiu besąlygišką tavo dosnumą, Kamile. Režisuodama suteiki daug laisvės, o kartu savo pastabomis parodai, ką darau ne taip. Tarkime, dažnai visas nesėkmes suverčiu šalutiniam vaistų poveikiui, bet čia tik saviapgaulė. Buvo tokia situacija: man pakeitė vaistus, neįstengiau užmigti, širdis daužėsi lyg pašėlusiai. Jau norėjau kviesti greitąją pagalbą, bet pasakiau sau: „Ne, juk ryte turiu eiti į repeticiją.“ Aš galvojau apie vaidmenį, apie spektaklį, todėl ištvėriau skausmą, kad galėčiau toliau repetuoti.

Pradėjau suprasti, kad nesu viena tokia visame pasaulyje, taigi jis nesisuka vien tik aplink mane. Anks-

čiau grauždavausi, kokia aš vargšė, kad turiu tokią ligą, gailėdavau savęs ir save nuvertindavau... Tam tikros situacijos atrodė bauginančios, problemos neišsprendžiamos, buvau lyg užstrigusi laike, perskeltame į „prieš“ ir „po“, bet dabar man jau nebaisu pasidalyti tuo, ką patyriau, parodyti kitiems, kad ir mes esame, egzistuojame. Spektaklis padėjo vėl pasijusti žmogumi.

Kai buvau vaikas, norėjau būti kosmonautė. Jei žemėje kils karas, sakydavau, sėsiu į raketą ir skrišiu į kosmosą. Vienas berniukas juokais paklausė: „O jeigu į tave atsitrenks meteoritas? Žinok, sprogs tavo raketa!“ Tada apsigalvoju – į kosmosą neskrišiu, jeigu ten taip pavojinga. Dabar suprantu, kad tie „meteoritai“ irgi yra gyvenimo dalis. Taip, man užeina paūmėjimai, bet jie praeina, jaučiuosi gerai. Kas bus rytoj – nežinau. Bet juk niekas nežino. Teatras, spektakliai, vaidmenys nuteikia gyventi, nepasiduoti. Žinoma, kartais kyla abejonių, ar mano istorija kam nors reikalinga. Tada pagalvoju – yra žmonių, sergančių įvairiomis ligomis, jie vengia apie tai kalbėti, nes yra užguiti, atstumti visuomenės, gal net savo artimųjų. Tikiuosi, šitas spektaklis padės tirpdyti abejingumo ledą, nes kiti galės iš arti pamatyti „mūsų“ pasaulį. Jis yra šiek tiek kitoks, bet vis tiek nuostabus.

– **Gal galėtum pasidalyti „Šventės“ repeticijų įspūdžiais?** – paklausiau Loretos TALUNTYTĖS.

– Kadangi esu neregė, nieko nežinojau apie kūno kalbą, pavyzdžiui, kad reaguojant ir klausantis reikia linksėti galva arba ją purtyti, reiškiant nepritimą. Turiu įpročių, kurie kitiems atrodo keisti. Girdžiu įvairių komentarų apie savo laikyseną, kad sėdžiu susikūpinus ar išsižiojus, linguoju į visas puses. Jaučiau gėdą, net kažkokią kaltę, kad negaliu tų dalykų pakeisti. Kartu pykau, kodėl mane „auklėja“, nepriima tokios, kokia esu. Aš tiesiog nežinau, kaip elgiasi kiti žmonės.

Sunkiausia buvo papasakoti asmeninę istoriją. Nepatogu, keista apie tai kalbėti. Bijojau, ką kiti pagalvos, kaip į mane žiūrės po repeticijos. Iš pradžių tai labai slėgė.

– **Ar atlėgo tasai sunkumas?**

– Kai repetuodavome, mane labai padrąsino svarūs jūsų ir choreografo Manto Stabačinsko žodžiai, kad nepaisyčiau jokių klišių, kaip reikia atrodyti, kaip elgtis, kaip gyventi, juk to niekas nežino. Tie palaikymo žodžiai, kad esu svarbi tokia, kokia esu, man suteikė laisvės. Ypač nustebau, kad iš to daugelį erzinančio lingavimo galima sukurti šokį! Daviau valią emocijoms, kurias buvau užgniaužusi. Man būdavo gėda, kad jaučiu gėdą, todėl ją slopinau. Pykau, kodėl neištengiu kontroliuoti savo jausmų ir veiksmų... Bet štai, pasirodo, iš to gali atsirasti spektaklis! Iš mano įpročio ar poreikio, kurį kiti laiko trūkumu, yda, sukuriamas šokis, žaidimas! Atsipalaidavau, jaučiausi sava tarp savų. Tai pati nuostabiausia akimirka. Ši patirtis labai daug davė. Išsilaisvino, kad nesijausčiau priklausoma nei nuo savo negalios, nei nuo aplinkinių požiūrio, nuo jų paniekos ar užuojautos.

Įsitikinau, kokie skirtingi būna žmonės. Anksčiau ir pati prietarai žiūrėjau į kitokias kitų negalias. Pavyzdžiui, man atrodydavo, kad šizofrenikai yra pavojingi, o čia daug naujo sužinojau apie psichikos ligas, kaip su jomis tvarkomasi.

Manau, pradėjau geriau įsiklausyti į tai, kas dedasi aplinkui. Tapau jautresnė. Tas procesas tebevyksta. Mokausi išgirsti ir priimti kitus. Visi turime teisę pareikšti kitokią nuomonę, prisipažinti, kad bijome, jaučiame diskomfortą, blogai jaučiamės... Nereikia slopinti jausmų. Pati noriu būti priimta, bet juk tol, kol nepriimsiu kitų, jie manęs irgi nepriims. Repeticijos nuteikė pastebėti kitus. Tai vyko palaipsniui. Po truputį įgavau drąsos, nauja patirtis mane pakeitė. Noriu kalbėti ne tik apie savo bėdą, bet ir atsilipti į kitų skausmą.

Man, turinčiai sunkią vaikystės patirtį, čia būti labai naudinga ir įdomu. Atmintinai išmokau kelių iki teatro. Jau savarankiškai ateinu. Tai teikia stiprybės. ■

¹ Sarah Gorman, *Performing Failure? Anomalous Amateurs in Jérôme Bel's Disabled Theater and The Show Must Go On 2015*, Contemporary Theatre Review, Volume 27, 2017 - Issue 1: Theatre, Performance, and the Amateur Turn.

² Emmanuel Levin. *Humanism of the Other*, University of Illinois Press, 2003.

NUODĖMĖS ANATOMIJA

*Giedriaus Kazimierėno „Pragaro giesmės“,
minint „Dieviškosios komedijos“ jubiliejų*

Giedriaus KAZIMIERĖNO paroda VDA „Titaniko“

Pasaulio kultūrinė visuomenė 2021-aisiais netikėtai tyliai lyg ir švenčia, lyg ir ne vieną didžiausių kultūros įvykių – Dante’s Alighieri’o (1265–1321) poemos „Dieviškoji komedija“ 700 metų jubiliejų, deja, sutampantį su poeto mirties istorine data.

Ilgai planuota šventė nuslopo, brutaliai banguojant pandemijai, nes paslaptینگasis virusas jau antrus metus diktatoriškai primesdinėja naują globalią tvarką. Tarsi košmariškam sapne visi netikėtai atsidūrėme tamsiame miške, išgąstingai žvelgdami į grėsmingą užrašą virš Dante’s pavaižduoto Pragaro vartų: *Lasciate ogne speranza, voi ch’intrate* – „Prarask bet kokią viltį, čia įeidamas.“

Tokiame kontekste ypač aktualiai, reikšmingai nuskambėjo Vilniaus dailės akademijos galerijoje „Titanikas“ rugsėjo 1-ąją atidaryta Giedriaus Kazimierėno paroda „Pragaro giesmės“. Dešimt monumentalių šiuolaikinės tapybos drobių išpūdingai perteikia „Dieviškosios komedijos“ pragaro ir skaistyklos siužetus.

Tapytojo dialogas su poetu

Vilniaus dailės akademijos profesorius Giedrius Kazimierėnas futuristinių technologijų amžiuje ryžosi užmegzti monumentalų dialogą su genialiuoju italų poetu, tarsi stodamas į bekompromisę akistatą. Tai nėra pokalbis apie pasaulio grožį ir harmoniją. Tapytojas pasirinko atspindėti pirmųjų dviejų „Praga-

ro“ ratų siaubą, nusidėjėlių kančias, priminė, kaip sunku įveikti „Skaistyklos“ pakopas...

Postmodernizmo kontekste Kazimierėnas giliai asmeniškai apmąsto kaltės našta, kuri sunkiai slegia visus ir visada, kaip anuomet, taip ir dabar. Nusikaltimas ir bausmė. Atpildas už puikybę, moralės nuosmukį.

Prabangia virtuoziška semiotinės tapybos kalba dailininkas ontologiškai preparuoja nuodėmės ana-

tomiją. Godumas, išdavystė, pavydas, geiduliai, tuštybė... Vaidmainiai, apgavikai, vagys, savižudžiai, prekeiviai tiesa ir sąžinė... Imperatyvus teptuko brūkštelėjimas sukuria ištisą armadą metaforų ir simbolių – nuo archetipinių iki *post-trans* fetišizmo įrankių globaliai įtinklintos žmonijos geiduliams tenkinti. Citatų, formų, spalvų kontrastai gąsdina ir kerį. Auksas, brokatas, karūnų nuolaužos, švino plokštės, safyrų žaižaravimas, nužydėjusių dagių aštrus pilkumas, plėšrios harpijos... Kitur – vyskupų mitros, angelo sparnų mostai, fetišai, nekaltybės nėriniai... Arba Antonello da Messinos 1465-ųjų *Salvator Mundi* – Kristaus veidas, Duchampo 1917-ųjų uronalinis fontanas, Malevičiaus 1915-ųjų „Juodasis kvadratas“. Dega viduramžių liturgijos giesmynai ir *Fluxus* demaršo 1970-aisiais degtukai. Mirtinai stingdo melsvai sidabriškas ledinio įšalo švytėjimas. Kraujo ar burgundiško raudonojo vyno spalva liepsnoja pakaruoklį primenantis audeklas... Įtaigiai šiurpūs kontrastai.

Konceptualiai rišli tapybos morfologija sutirština fundamentalaus dialogo argumentus iki simfoniskai skambančio *Requiem* ir *Miserere*.

Epinio naratyvo *crescendo*

Kas paskatino pripažintą šiuolaikinį kūrėją beatodairiškai žengti pro vartus į pragarą? Norėta su dviem didžiais poetais – Dante ir šio vedliu Vergilijumi – keliauti iš vieno pasmerktųjų rato į kitą, dar baisesnį?

Kazimierėnas septynerius metus paskyrė kontempliatyviai akistatai su 100 „Dieviškosios komedijos“ giesmių ir savo dirbtuvės vienatvėje nutapė dešimt milžiniškų drobių, pasak jo, „dažnai klūpėdamas ant kelių su teptuku rankoje“.

Galinga įkvėpimo ir brandžios filosofinės minties jėga leido kiekvienai iš pasirinktų dešimties giesmių pritaikyti tik jai skirtą naratyvinės kompozicijos sprendimą su išryškinta paveikslu dominante. Tapytojas reikšmingai pratęsia garsių pasaulio menininkų, tarp jų Lietuvos teatro režisieriaus Eimunto

Nekrošiaus ir grafiko Vytauto Kalinausko aukščiausią meistriškumą, įtampą, išprovokuotą sąlyčio su genialiu Dante's kūriniu.

Kazimierėnas neatsitiktinai ėmėsi didelio formato drobėse perteikti jo paties intuityviai pasirinktų „Dieviškosios komedijos“ *cantos*-giesmių siužetus. Epinės drobės jau yra pelniusios pripažinimą, tapytojas 2011 m. apdovanotas LR Vyriausybės kultūros ir meno premija „už įspūdingus Lietuvos istorinės tematikos paveikslus“.

Beje, dailės kritika ištisus du dešimtmečius choru kaltino Kazimierėną dėl tapybos temų anachronizmo. Kam reikalinga ir kam įdomi Viduramžių, Renesanso istorija XXI amžiuje, kai vyrauja skaitmeninės technologijos ir visai kitoks pasaulio supratimas? Vis dėlto tapytojas atkakliai darė savo. Jam rūpėjo Lietuvos karaliaus Mindaugo krikštas. Vilniaus įkūrėjo Gedimino laišakai europiečiams. Imperinės Lietuvos valdovo Algirdo pergalė prieš Aukso ordą prie Mėlynųjų Vandenių. Kęstučio nužudymas ir jo išlydėjimo apeigos. Žalgirio mūšis ir pergalė prieš kryžiuočius. Gediminaičių dinastijos kunigaikštystės Zimburgės vestuvės. Vytautas, laukiantis karūnos. Lietuvos Pirmasis Statutas. Karalienės Barboros Radvilaitės laidotuvių eiseną iš Krokuvos į Vilnių ir karaliaus Žygimanto Augusto gedulas...

Nepaprasto įkvėpimo, gal net apreiškimo sklidinose drobėse Kazimierėnas įamžino dramatišką Lietuvos istoriją, jos herojus.

„Jeigu tapydamas Lietuvos istorinius įvykius nebūčiau prie molberto praleidęs 17 metų, jei nebūčiau pajutęs to kvapą gniaužiančio jausmo, kurį gali suteikti tik reikšminga tema, matyt, niekada nebūčiau išdrįšęs prisiliesti prie Dante's „Dieviškosios komedijos“. Dialogas su Dante nėra lengvas. Bekompromisis Dante's sąžiningumas ir reiklumas yra visiškai nepriimtinas masinės kultūros išlepintiems, morališkai degradavusiems vartotojams. O tuos, kurie dar nepraradę gebėjimo jausti ir mąstyti, Dante's maksimalizmas provokuoja imtis sunkios, skausmingos savianalizės.“

Dailininkas septynerius metus kalbėjosi su poetu. Ne apie rojaus harmoniją, bet apie kančias pragare. Įkvėpimo vedamas, tapybos drobėse ekspresyviai perteikė savo pasirinktų „Pragaro“ ir „Skaistyklas“ giesmių interpretacijas. Pasak autoriaus, „*labiau domino nuodėmės anatomija ir jos preparavimas, negu surrealistiniai efektai, pabrėžiantys fizines nusidėjėlių kančias*“.

„Dieviškosios komedijos“ kontekstas

Ieškodami atsakymo, kas lėmė galingą drobių mastelį ir stilistinę raiškos ultimatyvumą, giliau pažvelkime į pirminį kompozicijų šaltinį. Pakaks pacituoti „Dieviškosios komedijos“ pradžios eilutes.

*Gyvenimo nuėjęs pusę kelio,
Aš atsidūriau miško tankmėje,
pametęs tiesų pėdsaką takelio.*

*Sunku man apie tai kalbėt, deja:
Tokia tamsi giria ta ir siaubinga,
Jog vėl jaučiu aš baimę širdyje!*

*Turbūt mirtis mažiau net šiurpulinga,
Tad vardan gėrio, surasto tenai,
Papasakoti viską bus naudinga.*

*Kaip aš paklydau, nežinau nūnai,
Nes, kai žengiau į šitą girią klaikią,
Dar tebesupo sielą man sapnai.*

(Dieviškoji komedija. Pragaras. Iš italų k. vertė Aleksys Churginas.)

Pirmieji keturi trieiliai – tercinos – vienintelis ir pagrindinis liudijimas, paaiškinantis Dante's gyvenimo aplinkybes, paskatinusias jį sukurti „Dieviškąją komediją“. Jau pati pirmoji tercina atskleidžia niūrią poeto savijautą, kad pametė tiesų kelią ir pasiklydo miško tankmėje.

„Dieviškąją komediją“ Dante kūrė itin sunkiomis tremties sąlygomis. Tačiau lemtingas jo, kaip

politiko, žlugimas padėjo jam, kaip poetui, pelnyti pasaulinę šlovę, neblėstančią jau 700 metų. Pelnytai ar nepelnytai jis buvo apkaltintas ir ištremtas be teisės grįžti į gimtąją Florenciją? Inkvizitorius, auka ir dainius – trys viename, pasak šiuolaikinės reklamos. Šiaip ar taip, laisva Florencijos respublika be gailėsčio skyrė Dante'į mirties bausmę. Politiką ir poetikos meno eruditą staiga užgriuvusi pažeminių lavina ir net pasmerkimas myriop įkvėpė jį imtis plunksnos jau tremtyje, kai ieškojo prieglobsčio Veronoje, vėliau Ravenoje. Dieviškąją poemą, apreiškintą asmeninės kančios, jis rašė maždaug nuo 1307-ųjų iki pat mirties 1321 m. rugsėjo 14 d. Ravenoje.

„Dieviškoji komedija“ pirmą kartą išleista 1472 m. balandžio 11 d. Foligno miestelyje, nors spausdinimo stakles Johannesas Gutenbergas buvo išradęs jau prieš 30 metų. Tad spausdinta poema, kurios vertimai į kitas kalbas išgarsino Florencijos tremtinį visame pasaulyje kaip genialų poetą, pasirodė, praėjus 150 metų po autoriaus mirties.

Pasak Dante's biografijos tyrinėtojo Davido H. Higinso, politiko karjerą jis pradėjo 1295-aisiais, būdamas trisdešimtmetis. Tų pačių metų lapkričio 1 d. kaip Baltasis gvelfas buvo išrinktas į liaudies atstovų tarybą Florencijos respublikos administracijoje. Po metų jau priklausė tarybai, kuri rinkdavo Florencijos *Signoria* šešis valdytojus-priorus. 1300-ųjų vasarą ir pats buvo išrinktas vienu iš šešių priorų. Nors gvelfai rėmė popiežių, būtent Dante įžiebė konfliktą su Bonifacijumi VIII, pritaręs, kad trys popiežiaus agentai Florencijoje būtų nuteisti ir įkalinti už antivalstybinę veiklą. Po metų balsavo prieš finansinę paramą Neapolio valdovo, popiežiaus šalininko, armijai. Šie ir kiti politiniai sprendimai, Dante's vaidmuo, pasmerkiant tremčiai ne tik priešus gibelinus, bet ir artimus draugus, galiausiai lėmė jo paties pasmerkimą. Jam skirta žiauri bausmė – sudeginimas ant laužo, jeigu bandytų iš tremties grįžti į gimtąją Florenciją.

Štai tokiaame kontekste turėtume skaityti „Dieviškosios komedijos“ trilogiją. Tremtinys politikas su vedliu, Romos poetu Vergilijumi (70–19 m. pr.

Gedrius KAZIMIERĖNAS. Cantos V. Pragas. Ištvirkėliai. 2021

Giedrius KAZIMIERĖNAS. Cantos XXXIV. Pragaras. Išdavikai. 2021. Iš parodos Vilniuje, galerijoje „Titanikas“

Kr.), keliauja per dešimt požeminių pragaro ratų, įveikia dešimt skaistyklų kalno pakopų. Tarp sielų, kenčiančių už nuodėmes, Dante atpažįsta savo priešus gibelinus ir draugus poetus, didžius kūrėjus ir valdovus, eilinius bažnyčios tarnus ir popiežius, garsius filosofus ir legendines aistringos meilės aukas. Po siaubo, regėto pragare, ir kančių, kurias pasmerkietji apsakė jam skaistykloje, Dante ant rojaus slenksčio susitinka su angeliškąja Beatrice, įkūnijančia prarastą ir vėl surastą idealią meilę. Ji tampa poeto vedle po dangiškąjį rojų.

Higinas pabrėžė – Dante's požiūris į jo paties gyvenamąjį metą ir ankstesnių laikų istoriją, nors yra įžvalgas, net pranašiškas, mažai ką bendra turi su mūsų dienų moderniąja historiografija. Laikykime tai istorinėmis kontroversijomis ir pretekstu ginčams tarp istorikų. Šitos smulkmenos netrukdo mums pakelti sunkios 700 metų uždangos, nubraukti laiko dulkes ir suvokti Dante's apsakytą esmę – visais laikais tik paties žmogaus pasirinkimas lemia gyvenimo kelius ir klystkelius, kaltes ir (galbūt) atgailą.

Neuginčijama poemos įtaiga yra politiko-poeto neeilinės erudicijos ir įkvėpimo vaisius. Nors akivažiu, kad šis kūrinys buvo Dante's poetinis kerštas, atkakli taktinė kova ir strateginė pergalė prieš skriaudikus bei asmeninius priešus, seniai nugrimzdusius į nebūtį, poema sužadina šiuolaikinio žmogaus vaizduotę, atkeldama vartus į fenomenologiją, lyginamąją kalbotyrą ir religijotyrą, kultūrologiją ir astronomiją, atskleisdama Viduramžių istorinius archyvus ir žmogaus prigimtį. Svarbiausia – kiekvienam padeda pažinti patį save.

Tapytojo manifestas ir filosofinis akmuo

Kazimierėnas visiems dosniai atveria „Pragaro giesmių“ dirbtuvės duris ir net užkulisius, o išlydėdamas įteikia savo manifestą, kuriame santyki su nūdienos pasauliu nusako „Dieviškosios komedijos“ kontekste. Šis manifestas yra aiškus tapytojo pasirinkimas ir filosofinis akmuo: „Ryždamasis interpretuoti Dante's poemą, turėjau išskirtinę gali-

mybę prisiliesti prie amžinųjų vertybių, kurios šandien aktualios lygiai taip pat kaip ir prieš 700 metų. Visų vadinamųjų globalių problemų, kurias patys ir sukuriame, šaknys glūdi žmogaus sielos gelmėse. Kiekvieno iš mūsų sieloje. Tai, kas tūno viduje, ką laikome giliai paslėpę netgi nuo savęs pačių, – pavydas, egoizmas, gobšumas, veidmainystė, – galop įgyja konkretų pavidalą, materializuojasi, virsta socialiniais konfliktais, karais, ekologinėmis katastrofomis ir pan. Tikrąjį savo veidą maskuojame įvairiomis kaukėmis – išpūstu statusu, įvaizdžiu, kokia nors gudriai sukurpta ideologija, pridengiančia tikruosius interesus, kokiais nors „pasaulinio“ lygio pseudoprojektais, užuot darę paprastus, kasdienes, bet labai reikalingus darbus. Šiuolaikinė kultūra virto komercine preke ir patogia širma, slepiančia šurpoką tuštybių tuštybės esmę. Jei norime suvokti daugelio mus kamuojančių problemų tikrąsias priežastis, išdrįskime leisti į nelengvą kelionę slapčiausiai savo sielos labirintais. Tokiam žygiui geresnio palydovo negu Dante tikrai nerasime.

Dialogas tiek su Dante, tiek su savo sąžine nėra lengvas. Poeto diktuojamas bekompromisis maksimalizmas ir atvirumas įpareigoja atsakyti tuo pačiu – atviri, reikliai žvelgti ir į save, ir į pasaulį.

Kurdamas savąjį ciklą pasirinkau keletą giesmių iš „Pragaro“ ir „Skaistyklų“. Būtent šių „Dieviškosios komedijos“ skyrių nuotaika ir dvasia labiausiai persunkusi dabarties pasaulio atmosferą. Iš daugybės Dante's išvardytų nuodėmių, kurias nusidėjėliai turi išpirkti, kentėdami pragare ir atgailaudami skaistykloje, paveikslų siužetams rinkausi „subtilesnes“, stropiau slepiamas ydas, kartais painiojamas net su dorybėmis... Tai dar viena analogija su mūsų laikmečiu.

Ką vadina nuodėme XXI amžiaus žmonės? Kas yra nuodėmė, jeigu talkinant Nietzsche's filosofijai Dievas buvo „numarintas“? Šiuolaikinė kultūra nuolatos teigia – Dievo nebėra! Gal tuomet nebėra ir nuodėmės? Kokia prasmė atgailauti už nuodėmes, jeigu Dievas mirė? Atsakyti į šį klausimą padeda pats Dante – pasak poeto, Pragaras, Skaistykla, Rojus yra ne kokia nors apibrėžta vieta, o sielos būseną.“ ■

KVĖPUOJANTIS LĒLIŲ FESTIVALIS KLAIPĖDOJE

Uostamiestyje po įvairias kultūrinės erdves rugpjūčio 5–8 d. pasklidusi *Materia Magica* buvo vienas iš pirmųjų didesnio masto tarptautinių scenos meno renginių Lietuvoje. Klaipėdos lėlių teatro kas dvejus metus organizuojamas festivalis prabėgo žaibiškai, sklandžiai ir beveik nenukraujavo – neatvyko tik Prancūzijos trupė, kurios spektaklis turėjo tapti baigiamuoju akcentu. Buvo pristatyta 11 skirtingos stilistinės, techninės, komunikacinės specifikos ir tematikos spektaklių, vyko kino animacijos seansai vaikams ir suaugusiesiems, edukaciniai užsiėmimai, kartu su Scenos meno kritikų asociacija surengtas diskusijų ciklas, veikė kūrybinės dirbtuvės...

Nors teatro festivalis – tai, visų pirma, šventė, kūrybos fiesta, idėjų mainai, galimybė susipažinti su tam tikromis scenos meno tendencijomis, šiemet *Materia Magica* per lėlininkų bendruomenės susibūrimus ir diskusijas provokavo mąstyti apie gerokai žemiškesnius, tačiau itin sudėtingus dalykus, susijusius su pačiu lėlių ir objektų teatro išlikimu.

„Aš kvėpuoju!“ – skelbė organizatorių pasirinktas festivalio šūkis, kvietęs vasarojantį uostamiestį patirti sceninį stebuklą. Bet priminė ir pačių menininkų nedrąsią viltį, gal sunkiausias laikotarpis, apribojęs galimybes atskleisti kūrybines galias, užkirtęs kelią drauge su publika įkvėpti stebuklingų teatro dulkių, pagaliau įveiktas. Šis šūkis išreiškia ir pačių lėlių teatro esmę – suteikti gyvybę objektui,

sukurtam iš medžio, metalo, popieriaus, porolono ar kokios kitos materijos. Toli gražu ne visiems festivalinės programos spektakliams pavyko to pasiekti, turbūt ne visų pasirodymų autoriai, atlikėjai ir kėlė sau tokius tikslus.

Manau, siekdami didesnės spektaklių įvairovės, kad sudomintų kuo platesnę potencialią auditoriją, festivalio programos sudarytojai sąmoningai nustatė tam tikrą proporciją. Kompleksiškesnėmis lėlių animacijos technikomis pagrįstus pasirodymus, kurių esmė, banaliai tariant, sukurti teatrinę iliuziją, negyvus daiktus paverčiant „gyvais“ komunikacinių procesų tarp scenos ir salės tarpininkais, atsvėrė labiau dalyvaujamojo pobūdžio, „atviro“ teatro spektakliai, instaliacijos, kai riba tarp atlikėjų ir žiūrovų tarsi ištrinama, teatrinis stebuklas kuriamas tarsi visų kartu. Publika patiria estetinę satisfakciją, judėdama po vaidybos erdvę, įsitraukdama į kūrybinį veiksmą.

Klaipėdos lėlių teatro režisierė Karolina Jurkštaitė su gausia bendraautorių ir konstruktorių komanda sukūrė instaliaciją „Tarp žemės ir dangaus“. Jos poveikis atrodė kiek paradoksalus. Viena vertus, lėlės apsupa žiūrovus ratu, iš aklinos tamsos tarsi gyvieji paveikslai išnyra miniatiūrinius simbolinius pasakojimus „transliuojantys“ spektaklio-instaliacijos dinaminiai objektai. Pasitelkiant apšvietimo techniką, vandenį ir smėlį, publika panardinama tarsi į pirmąją pasaulį. Tai nuteikia mąstyti apie laiko

tėkmę, nepaliaujamą žemės kūnų judėjimą ir keitimąsi. Antra vertus, pasirodymas, kurio kūrėjai ragina nepasiduoti lėkštumui, vengti skubotumo, pats pasibaigia akimirksniu, nors tame šviesos ir tamsos žaismo sklidiname pasaulyje su dangiškaisiais ir žemiškaisiais elementais norėtusi pabūti kur kas ilgiau, bent jau suaugusiųjų publikai.

Ten pat, Klaipėdos dramos teatro naujuosiuose rūmuose, režisierė Saulė Degutytė parodė sceninę *Stalo teatro* instaliaciją „Muilo opera: burbuliuko meilė“. Čia, kaip ir daugelyje ankstesnių šio teatro spektaklių, vaizdinys kuriamas iš grubių buitinės tikrovės objektų arba tiesiog daiktų, kurių gausą bando suvaldyti ir įprasminti charizmatiški aktoriai, apsiginklavę iš esmės dramos teatro (tegul ir neverbalinio) priemonėmis. Spektaklis pasakoja apie taršą, mažyčio vandens vabalo – dusios – gyvenamąją aplinką baigia sunaikinti juoduliai, tampantys žmonijos nevalyvumo simboliu. Tačiau spektaklio dramaturgija šlubčioja, sceninė dinamika kuriama beveik vien iš daiktų, kurių daugėja nesaikingai ir ne visada prasmingai. Abejonių kelia tiek vizualinė nešvara, tiek režisūrinio montažo klaidos – nežinia, kodėl stambūs objektai dažniausiai atsiduria prie pat žiūrovų, o smulkiausi ir subtiliausi scenografijos elementai paliekami scenos gilumoje. Toks gaivališkas teatrinis „jovalas“ jaunuosius žiūrovus akivaizdžiai masina, spektakliui dar nė neįpusėjęs, didžioji jų dalis jau sėdi kone scenos viduryje, o vaidinimui pasibaigus, su džiaugsmu padeda apsikuopti. Tokia štai teatrinė ekologija.

Žmogaus ryšį su gamta Jurkštaitė tyrinėja spektaklyje, skirtame mažiausiems žiūrovams „Aš ir mano mama“ (Liepojos lėlių teatras). *Pojūčių teatro* įkūrėja, režisierė Karolina Žernytė teatriniam žaidime „Padarėliai“ irgi narplioja šią temą. Abu spektakliai panašūs daugeliu aspektų – suteikia galimybę vaikams ne tik pažinti mažiausius miško ar pievos gyventojus, bet ir jais... tapti. Nors pažeriama nemažai žodinės informacijos, teatriniai žaidimai vyksta gana sklandžiai, nes bendraujama taktiliškai, pasitelkiant lytėjimą, klausą. Iš bendrų pojūčių atsiranda „bendras kvėpavimas“, suvienijantis atlikėjus su ma-

žaisiais žiūrovais, puslankiu sutūpusiais greta vienas kito, ir su jų tėveliais.

Šių metų *Materia Magica* programa nepamiršo ir tradicinių lėlių animacijos formų. Vilniaus teatre „Lėlė“ su kūrėjais iš Prancūzijos ir su lietuvių aktoriais spektaklį „Antis, mirtis ir tulpė“ režisavo Jūratė Trimakaitė, lėlininkų mokyklą baigusi Šarlevilyje. Balstogės lėlių teatre Gintarė Radvilavičiūtė su gausia lietuvių komanda pastatė spektaklį „Virginia Wolf“. Festivalio publikai jie abu priminė, kad lėlių teatras – tai dar ir dailininko teatras, paremtas vizualine bei plastine raiška. Šie spektakliai, pastatyti pagal gausiai iliustruotas knygas tokiais pačiais pavadinimais, imasi temų, kuriomis kalbėti nelengva net ir suaugusiesiems. O kokiais būdais galima vaikams pasakoti apie mirtį arba depresiją?

Trimakaitė spektaklyje pasitelkia juodąjį kabinetą, kuriame lyg trimačiame ekrane matome skirtingus animacijos planus – nuosekliai, dramaturginiu atžvilgiu tikslingai kinta lėlių masteliai. Iš pradžių Berniukas toks mažas, kad Mamos krūtine kopia tarsi kalnu, melsvi jos plaukai atstoja jam tvenkinį. Gyvenimo ir spektaklio ciklui apsisukus, mažylis užauga toks didelis, kad neišsitenka scenos ekrane, o mama, tarsi Coliukė, jau tilptų jam ir į saują. Tokia pati mažytė lieka tik Mirtis ir nekalta jos palydovė Antis. Tos pačios ir pižaminės dryžuotos sūnaus kelnės. Viskas taip tikra, kaip gyvenime. *La petite*

„Antis, mirtis ir tulpė“. Režisierė Jūratė TRIMAKAITĖ

„Virginia Wolf“. Režisierė Gintarė RADVILAVIČIŪTĖ

mort – šio spektaklio kūrėjais, pasakojime vaikams subtiliai paslėpusiais keletą galinčių sprogti „minų“, Freudas tikrai didžiutuoti.

Radvilavičiūtės spektaklyje dominuoja kone choreografinis mąstymas, manipuluojama aktorių kūnais, skirtingų faktūrų audeklais, iš pilkšvų virvagalių, susivijusių į gniutulą, padaromos vilko kaukės. Jų dydžiai skirtingi – iš pradžių mažytė, lyg pirštininė lėlė telpa ant žmogaus plaštakos, paskui atsiranda didesnė, apimanti visą koją, o galiausiai kaukė tampa milžinišku kutuotu kilimu, po kuriuo žmogaus jau ir nebematyti. Simbolinės abiejų spektaklių plotmės stiprios, dinamiškos, išradingos. Bet „Antį...“ šiek tiek drumsčia buitis, įsiveržianti per dramaturgines skylės ir pernelyg supaprastinan-

„Didysis sprogimas“. Režisierius Zvi SAHARAS

ti simbolinį audinį (dramos finalą „įrėminantis“ Sodininkas dar kartą žodžiais paaiškina, kad „*su žmonėmis – kaip su augalais*“). Antram spektakliui, galbūt ir dėl to, kad „Virginia Wolf“ buvo rodoma ne Balstogės scenoje, pritrūko vizualinės švaros, o atlikėjams – preciziškumo, todėl kartinė metafora nesuskamba – pilkas liūdesio vilkas, vos akimirkai atgijęs, vėl subliūkšta, tapdamas nepaslankiu siūly gniutulu, išduodančiu visą kasdienišką savo medžiagiškumą.

Pastaruosius pusantrų metų, kai patirti gyvą tiesioginę sąlytį su scenos menu publikai buvo praktiškai neįmanoma, teatrinių išpūdžių badą tekdavo malšinti įvairaus pobūdžio „pusfabrikačiais“. Videospektakliams trūksta esminės teatrinės komunikacijos bruožų – to stebuklingo *čia ir dabar*, t. y. erdvės ir laiko pojūčio, nevyksta tiesioginė energijos tarp aktorių ir žiūrovų apykaita... Šiuo karantiniu laikotarpiu didysis atradimas man buvo šešėlių teatras, „gyvasis kinas“, kitos lėlinės raiškos formos, išradingai ir tikslingai pasitelkiančios vaizdo fiksavimo bei perdavimo techniką, kad mikroskopinio sceninio vyksmo projekcijas gyvai perteiktų dvimatėje ekrano erdvėje. Todėl ypač smagu buvo festivalyje *Materia Magica* išvysti spektaklius, kuriuos jau buvau matęs vaizdo įrašė arba tiesiog žiūrėjęs labai seniai. Daugeliu aspektų maloniai nustebino teatro *Psilikonas* (Auksė Petrulienė ir Darius Petrusis) beveik prieš dešimtmetį sukurtas spektaklis „Išplėšk sielą“ pagal Oscaro Wilde'o pasaką „Žvejys ir jo siela“, vaizdo įrašė matytas Izraelio menininko Zvi Saharo „Didysis sprogimas“, režisuotas Klaipėdos lėlių teatre. Abu dar kartą patvirtino, kad spektaklius verta žiūrėti ne po vieną kartą. Jau nekalbant apie tai, kad šie kūriniai labai patrauklūs dėl specifinės estetikos, savitos atmosferos, kūrybinės drąsos ir subtilaus juodojo humoro... Bene didžiausias malonumas buvo leisti sau nebegalvoti apie fabulą, meninių bei stilistinių priemonių adekvatumą ar dramaturginę logiką. Tiesiog azartiškai gėrėjaisi Petrulienės animuojamų silikoninių figūrėlių žaidimu, įdėmiai stebėjau, kaip šauniai „Didžiojo sprogimo“ atlikėjai klaipėdiečiai

iš postapokaliptinio senos kompiuterinės technikos laužyno gyvai prieš žiūrovų akis kuria iki paskutinės mikroschemos pažįstamą pasaulį... Netikėtai atsivėrė papildoma plotmė, kurią pajusti, kai spektaklis žiūrimas pirmąkart, pavyksta itin retai.

Tačiau bene įdomiausias *Materia Magica* programos kūrinys, mano supratimu, buvo Liublianos lėlių teatro monospektaklis „Kažkur kitur“, pribloškiantis paprastumu, vizualinės raiškos priemonių asketizmu, aktorės Asjos Kahrmanovič Babnik scenine įtaiga. „Kažkur kitur“ primena netolimą Balkanų praeitį – bombarduojamo miesto griuvėsiai pasiglemžė Mergaitės šunelį. Istorija papasakota, regis, pasitelkiant tik juodą lentą ir baltą kreidą, o iš tikrųjų meistriškai kuriama iliuzija – aktolei pradėjus piešti, vaizdo projektorius tiksliai pratęsia jos rankų judesius ir kreida nubraižyti pavidalai atgyja publikos akyse. Nežinau, kokios asociacijos kilo jauniausių žiūrovų vaizduotėje, tačiau neabejoju, kad daugeliui suaugusiųjų šis spektaklis tapo savotiška laiko mašina, sugrąžinusia į mokyklos suolą, kur rašaluotomis rankomis šluostėmės tyrų ašarų upelius, skaitydami Jono Biliūno „Kliudžiau“. Ko gi daugiau reikia? Tikrų tikriausia *materia magica!* Apskritai rekomenduočiau įsiminti šį teatrą – tai ne pirmas lėlininkų iš Liublianos kūrinys, pastaraisiais metais matytas įvairiose platformose ir festivaliuose, stebinantis ambicingais užmojais, originaliu mąstymu, minties gyliu ir bravūrišku atvirumu eksperimentams.

Aišku, Klaipėdoje buvo ir mažiau pavykusių spektaklių. Pavyzdžiui, kinematografinis teatras *Meinhardt & Krauss* bandė užmegzti ryšį ar net įžiebtį jausmus tarp gyvo atlikėjo ir moters robotės („Eliza: keista meilė“), tačiau vyresnio amžiaus aktoriui-šokėjui nelabai sekėsi „synchronizuotis“ su kompiuterine programa. Kodėl į festivalio programą įtrauktas Kauno valstybiniame lėlių teatre Andriaus Žiurausko režisuotas „Užburtas kalnas“, apskritai neaišku. Spektaklis, neva brandintas keliolika metų, pribrendo tik iki barzdoto, skrybėlėto žydo su didele nosimi. Jo kojos, atitrūkusios nuo kūno, virsta tuo skriestuvo pavidalo senoviniu instrumentu, kuriuo matininkai matuodavo žemę. Tada „skriestuvas“ nužingsniuoja į

„Kažkur kitur“. Vaidina Asja Kahrmanovič BABNIK

Dmitrijaus Matvejevo nuotr.

katalikų teritoriją ir „prichvatizuoja“ svetimą turtą. Atsiprašu spektaklio atlikėjų ir festivalio organizatorių, bet išėjau lauk, nelaukdamas, kol pasirodys piktas musulmonas su „kalašnikovu“. Rekomenduočiau, kad šį spektaklį dar kartą pasižiūrėtų tie vertintojai, kurie prieš porą metų apdovanojo jį *Auksiniu scenos kryžiumi*. Juk vis dėlto šiemet minimos Holo-kausto pradžios Lietuvoje 80-osios metinės.

Na, bet šaukštas deguto šįsyk medaus statinės smarkiai nepagadino. Tarptautiniai lėlių ir objekto teatrų festivaliai turėtų vykti dažniau. Jau vien todėl, kad lėlininkų nerengia nė viena aukštoji mūsų šalies mokykla. Kai esi pasmerktas būti savamokslis, galimybė dalytis patirtimi, mokytis iš kolegų užsieniečių, šią sritį įvaldžiusių gerokai profesionaliau, yra aukso vertės. Be to, aukšto meninio lygio festivalis, tikėtina, patrauks ir kritikų, pastaraisiais metais apie lėlių ir objektų teatrą beveik nerašančių, dėmesį.

Festivalis *Materia Magica*, kurį kas dvejus metus nenutrūkstamai organizuoja municipalinis Klaipėdos lėlių teatras, negalintis pasigirti nei infrastruktūriniais, techniniais resursais, nei didelėmis finansinėmis galimybėmis, rodo puikų pavyzdį Kauno ir Vilniaus valstybiniais lėlių teatrams, kad net ir per karantiną, net kai renovuojama scenos erdvė, galima elgtis kur kas drąsiau, ambicingiau, nestabdant kūrybos proceso, atkakliai, tikslingai stiprinant Lietuvos lėlininkystę. ■

Astrida PETRAITYTĖ

LIETUVOS BALSAI: DOVAS IR VINCĖ*

*Dovas Zaunius. 1934 m. M.K. Čiurlionio
dailės muziejaus archyvas*

Diplomatijos įkarštyje 1930

Štai ir įžengta į Vytauto Didžiojo metus! Ne, ne ministerio Zauniaus tai „vyriausiasis“ rūpestis, yra komitetas, rengiantis eitynes, kunigaikščio atvaizdo kelionę per visą Lietuvą ir t. t. Vis dėlto bendras patriotinis pakilimas ir iš užsienio reikalų ministerio reikalaus dar didesnio pasišventimo Lietuvos reikalams, kas be ko, ir tą liudijančių ženklų...

Metai prasidėjo nešventiškais reikalais, bet Zaunius „drastiškus“ savo aktus galėjo teisinti patriotiškumu. Žinoma, daugelis užsieniuose reziduojančių, sparną apie kokią nors vietinę gražuolę jau rėžiančių ir nusišaipys, ir purkštaus, vienas su kitu kuždėdamiesi apie skandalingas paties ministerio santuokas, bet jis negalėjo elgtis kitaip – viename iš pirmųjų raštų sausio 25 d. pabrėžė: „... primenu būtiną rei-

kalą visiems užsienio tarnybos valdininkams, prieš vedant arba ištekant, gauti Užsienių Reikalų Ministerio sutikimą raštu. Nepildantieji šio aplinkraščio bus baudžiami iki atleidimo iš tarnybos.“ Na taip, neišvengs piktinimosi, atseit čia diktatoriškas kišimasis į privačius reikalus! Bet jeigu „antroji pusė“ yra iš tos šalies, prieš kurią reikia ginti Lietuvos interesus? „Šeimyniškai“ plepėti apie savo valstybės reikalus, praneštus raštu, turinčiu grifą „slaptai“, jokių būdu nederėtų!

Gal kai kam nepatiks ir tą pačią dieną atstovybėms užsieniuose pasiųstas kitas aplinkraštis: „*Aukštesnieji valdininkai – nuo XIII kategorijos pradedant – prašom galutinai išmokti gerai lietuviškai ir prancūziškai žodžiu bei raštu per vienerius metus; tų tarnautojų žmonos per tą patį terminą privalėtų gerai išmokti lietuviškai ir prancūziškai bent žodžiu. Nurodytam terminui išėjus, visi paskyrimai ar pakėlimai bus daromi atsižvelgus į čia išdėstytų kvalifikacijų buvimą.*“

Savo ruožtu Vincė (Dovo žmona) dienoraštyje rašė: „*Ech, tie persikraustymo rūpesčiai!.. Žinoma,*

* Ištraukos iš rašomos knygos „Ministeris Dovas Zaunius ir ponis“.

džiugu įsikurt ministeriui skirtame bute – tame pačiame Donelaičio gatvės name, kur visas ministerių kabinetas įsikūręs. Na, turėt ne tik privačius, bet ir „reprezentacijai“ skirtus kambarius truputį ir baugu, bet tikiuos, gebėsiu – Dovą gebėsiant nė kiek neabejoju – tinkamai priiminėt ir aukščiausius svečius, ne tik mūsiškius Prezidentą, Ministerį pirmininką, bet ir diplomatus ar iš užsienių atvykusias delegacijas. O Dovas sakė – taip truputį lyg kaltas – kad iškilmingus pietus, vakarienes, kitokius priėmimus teks nuolat rengti. Ir paprašė – o aš kitaip ir neketinau – kad ir šiame, žymiai erdvesniame bute nepritrūktų lietuviškosios dailės – lininių, tikrai meistriškai išaustų staltiesių, užtiesalėlių... „Tegu ir rafinuoto skonio estetai – prancūzai, vokiečiai ar bet kas – pamato, kokia subtili yra net neišsimokslinusių lietuvių amatininkų pajauta“, – tikrai didžiudamasis pasakė mano vyrelis.

Bet ir „persiplėšti“ šiek tiek tenka – teatre ne tik smuklininkę „Godunovę“ tuo metu vaidinti, bet ir nemenkai repetuoti, atnaujinant „Carmen“, o taip, į savąją Carmen tikrai visą dūšią įdedu... Bet juk visi užsidegę – ir Pavlovskis, pastatymu užsiimantis, ir Dubeneckienė kostiumus, Kalpokas dekoracijas kuriantys... Na, bet juk ir skruostai nukaista, kai po atnaujintosios premjeros laikrašty perskaitai: „Jonuškaitės sukurtasai tipas atrodo labai gražiai tiek vokaliiniu, tiek lygiai ir vaidybos atžvilgiu... Bendrai imant – Jonuškaitė pastaruoju laiku, ypač vaidyboje, švaistosi tokiais stipriais ekspresinės dinamikos bruožais... O ji juk jauna dainininkė...“

Zaunius visad jautė Vokietijos pasiuntinio Moratho draugiškumą, o dabar jo, pasiuntinybės Kaune vadovo, palaikymas itin svarbus. Kaip miela, kad jiedviem su Vince besirengiant į Ženevą metų pradžioje, Morathas sukviėtų pasiuntinių korpusą jų išlydėti. Visi į geležinkelio stotį susirinkę, kaip juokais jam pašnibždėta: „naujos ministerio žmonos apžiūrėti“, buvo draugiški, linksmi nusiteikę. Atlėgusia širdim ir jis, ir Vincutė galėjo sėsti traukinin. O tai, kad išlydėtuvėse trūko nuncijaus, irgi tik pašaipos verta. Dėkingas,

Vincė Jonuškaitė-Zaunienė. XX a. 4 deš.

Vytauto Didžiojo karo muziejaus archyvas

nuoširdžiai dėkingas Morathui – štai koks šviesus jo žmonelės veidas, o juk įsibaiminusi rengėsi kelionėn, vis klausinėdama, gal nereikia, gal jam būtų geriau vienam?.. Kaip gerai, kad nenusileido, tvirtai sakė: visam pasauliui paskelbsiu – štai mano puikioji žmona! Ir jeigu santuoka kliudys tarnybai, atsisakysiąs tarnybos, bet ne savo meilės ir pasižadėjimų Vincei!

O apkalbos Kaune dėl menkiausių niekų netgi tarp diplomatų sklinda! Gal ir padarė liapsusą, prie pietų stalo Vincei iš dešinės pasodindamas burmistrą Vileišį, o Italijos pasiuntinį Amadorį – iš kairės... Kaip šis išsižeidęs, kaip pasipiktinęs – nebepriimsiąs kvietimų į tuos priėmimus, į kuriuos ir lietuviai bus kviečiami... Na, bet emocingasis italas, greit ir karštai užsiplieskęs, greit ir ataušo, gal savo vyresnybės atvėsintas, – Zaunius sulaukė atsiprašymo.

Ministeris nelabai stebėjosi, kad savo santykių su Lenkija dėl atplėštosios Lietuvos sostinės neketina komplikuoti nei Latvija, nei Estija. Bet kaskart lyg artimųjų išdavystė dilgteldavo širdį, kai oficialieji asmenys lengvabūdiškai į Vilnių kaip į Lenkijos valdas keliaudavo... Estijos vyriausybės galva Otto Strandmanas, vasario 8-ąją vykdamas vizito į Lenkiją, stabtelėjo Vilniuje, dalyvavo lenkų surengtame priėmime, o ten – gandai juk ne iš piršto laužti – skambėjo tostai ir už Vilnių, ir už Lenkiją! Išsikvietęs Estijos pasiuntinį, neminkštindamas tono pasakė: „*Lietuvos Vyriausybė, nors, žinoma, neturi teisės kištis į Estijos decizijas, tačiau, turėdama galvoj, kad valstybės galvos kelionėj improvizacijoms negali būti vietos ir kad kiekvienas p. Strandmano žygis yra Lenkijos ir Estijos iš anksto sutartas, bet kurį tos kelionės įvykį negalės laikyti vienos pusės atsakomybe padarytą demonstraciją, o laikys juos abiejų pusių iš anksto sutartomis demonstracijomis. Šis įvykis Vilniuje yra nesutaikomas su Estijos valdžios oficialiais pareiškimais.*“

Studentai prie Estijos pasiuntinybės surengė nors ne itin gausią, bet energingą protesto akciją.

Zaunius jautėsi dėkingas ir Antanui Smetonai, ir savo draugui Vaclovui Sidzikauskui. Juk iš visos Europos diplomatinį kuluarų atsklisdavo juokeliai apie Lietuvos užsienio reikalų ministerio „bendravinimą“ su popiežiaus nuncijumi – notos, nelabai švelnūs laiškeliai, asmeninės pagiežos blykstelėjimai... Bet Prezidentas, net nežinia, kodėl taip palankiai nusiteikęs to atsibastėlio iš Prūsų Lietuvos atžvilgiu, į Romą nusiuntė Vaclovą, kad tas per savo seną pažįstamą kardinolą Eugenio Pacellį, Vatikano valstybės sekretorių, įtikintų patį popiežių... Pavyko tas ėjimas! Katalikų bažnyčia galiausiai palaimino išsiskyrėlio liuteronu Dovo Zauniaus ir tyros katalikės Vincės Jonuškaitės santuoką – na, gal nepalaimino, bet vis dėlto pripažino teisėta!

Vincė šaiposi, kad tarnybos reikalais išvykstantį ministerį ar diplomata išlydi, o iš užsienio grįžtantį pasitinka visas būrys aukštų valdininkų, tarsi jie jokio darbo neturėtų... „Protokolas yra protokolas“, – atsako jai

vyras. Zaunius nesistebi nei mandagumo vizitais užsienio, nei prašmatniais banketais, nei galiausiai tais išlydėjimais ar sutikimais, juk ir jie liudija, kad ministerio kelionė ne šiaip pramoga, o valstybinis reikalas.

Ir šįkart Zauniams vykstant į Ženevą, o Jurgiui Savickiui – į diplomatinę tarnybą Stokholme, išlydėt atvyko pats Ministeris pirmininkas Juozas Tūbelis. Šiaip jau lyg ir eilinė, 58-oji, Tautų Sąjungos Tarybos sesija metams prasidėjus, bet kaip rakštis – jai pateiktas 34 Lietuvos rusų skundas... Būtų gal ir nereikšmingas, bet šįkart pirmininkaus Lenkijos atstovas, ko gero, Zaleskis, turės gerą progą kabinėtis prie Lietuvos...

Pastebėjo, kad tarptautiniuose renginiuose dalyvaudamas „su ponia“ tarsi daugiau svorio įgyja. Na, Tautų Sąjungos posėdžiai, žinoma, kitokie – ten jau vienam tenka kautis už Lietuvą, kurią apkaltinti šįkart mėgina rusai, bet juk ne menkesnis vaidmuo tenka ir neoficialiems priėmimams. Štai sesijai pasibaigus, generalinis sekretorius Ericas Drummond'as pietus iškėlė – pasijuto lyg povas, kai su Vince įžengė į tą aukštųjų svečių būrį, juk ir Vokietijos, ir Anglijos, kitų šalių užsienio ministeriai dalyvavo. Vienu kitu žodeliu ir svarbiais reikalais spėjo persimest, o kai pats jautiesi tarsi daugiau galių įgijęs, kitiems irgi toks įspūdis susidaro...

Grįžęs Kaunan, Vincės lydymas, oriai dalyvavo ir vaišėse, kurias diplomatiniam korpusui surengė Prezidentas.

Vincė savo ruožtu rašė: „*Man, žinoma, smagu, kad „tinku“ būt ministeriene... Nors suvaidinau kaip ir įsižeidusią, kai Dovas pakiliai pasakė, kad aš idealistiškai ministerienės vaidmenį atliekanti... O šįkart ir jokių pastangų nereikėjo, ne prieš kokius aukštus užsienio veikėjus turėjau „tinkamai elgtis“. Juk buvo visai smagi Birutės šventė Palangoje, Vytauto Didžiojo komiteto surengta, o Palanga, ypač gražiu metu, kaip dabar, liepą, visad pakiliai nuteikia. Ką jau bekalbėt apie visų nusiteikimą šiuos, Vytauto Didžiojo, metus švęst! Juk ir ne viename palangiškio namo lange išstatyti Vytauto ir Birutės portretai buvo. O prie žalumy-*

nais išpuoštų vartų su užrašu „Sveiki Birutės tėviškėj“ su šaulių sargyba pirmiausia oficialiosios iškilmės ir prasidėjo. Nors susirinko nemažai, žinoma, ir Dovas, dar Šakenis, Kauno burmistras Vileišis, kiti, trumpą prakalbą kanauninkas Prapuolenis pasakė, tada jau visų laukė iškilmingos mišios bažnyčioje (žinau, kad Dovas visad kiek nejaukiai jaučias, nors ir neišsiduoda, turėdamas oficialiai katalikiškose ceremonijose dalyvauti). Na, o jau po mišių buvo mūsų, moterų, „pasirodymas“, tiek ir tereikėjo – žygiuot pasidabinus tautiniais rūbais. Ir kaip man tas prie širdies – lietuviškieji tautiniai rūbai! Na, pirma mūsų, tujų „ponių“ – Tūbelienė greta manęs, irgi tautiškai pasidabinus – buvo nešamas Birutės paveikslas, vainiku apipintas, mažų mergaičių lydimas, o už mūsų visa kolona lietuvaikių, įvairiom spalvom, skirtingais fasonais, bet vis – vieno ar kito krašto iš kartos į kartą einančiais rūbais. (Dovui atrode, kad aš išsiskyrusi iš visų ne tik grožiu, bet ir džiugiu švytėjimu – bet vyras man komplimentų vis nepagaili.) Taip nuėjom, ir orkestrui griežiant, prie Birutės kalno, kur iškilmingų kalbų pasakyta, tada jau turėjom kelias valandėles atsipūtimui. O aštuntą vėl rinkomės prie Birutės kalno – Putino misterijos „Motina – vaidilutė“ pažiūrėt. Atsilankė ir prelatas Maironis, ir ponis Smetonienė jau pasirodė (mat Prezidentas vis dar Čekoslovakijoje dėl sveikatos), o ir senų pažįstamų, labiau Dovo, bet ir man jau artimų – štai Sidzikauskų pora, o ir naujų pažinčių rados – prancūzų rašytojas Mauchrere su motina mūsų kraštan užklydęs... O jau po fejerverkų, nors kiek ir nuvargę per dieną, rinkomės Prezidento viloj, į p. Smetonienės surengtą balių, buvo jau bene vidurnaktis, bet užimo, smagumo, kalbų netrūko. Begrįžtant ir išgirdau iš Dovo besididžiuojant ištartą: „Tau, Vincute, labai tinka ministeriene būti.“

Kam jei ne Zauniui, Prahoje rezidavusiam ne vienerius metus, derėtų vykti į garbiojo Tomašo Masaryko 80-mečio iškilmes, Prezidento Smetonos vardu įteikti 1-ojo laipsnio Vyčio kryžių, perduoti laišką (nors jam keistoka, kad pats Ekscelencija jokio ūpo užsieniuis pasišvalgyti nerodo).

Žinoma, jautėsi pagerbtas, kad už Vokietijos sienos laukė kuo komfortabiliausias salonvagonas, Čekoslovakijos atsiųstas specialiai jam. O pačioj Prahoj buvo sutiktas, regis, ne vien pagal protokolą. Greta čekų vyriausybės narių, mūsiškės pasiuntinybės atstovų, jį sveikino – net jaudindamiesi – lietuvių jaunuoliai, čia studijuojantys kariškus ir kitokius mokslus. Prieš didžiąsias iškilmes, žinoma, nuvyko padėti vainiko ant Nežinomojo kareivio kapo, buvo priimtas audiencijos pas užsienio reikalų ministerį Edvardą Benešą.

Mažlietuvio Zaunius širdis nelinko prie Sovietų Sąjungos, kad ir kaip nostalgiskai dalis kolegų, mokslus ėjusių Rusijoje, prisimindavo šios tautos „dvasingumą“. Aišku, suvokė didžiulę tos šalies galybę ir įtaką Lietuvos reikalams, ypač svarbus palaikymas dėl Vilniaus... Vis dėlto smelkėsi baugus nepasitikėjimas. Žinoma, savo jausmų imperijai, juo labiau tautai, nedemonstravo, dėjo visas pastangas, kiek būta jo galioje, kad palaikytų „draugiškus tarpvalstybinius santykius“... Šiaip ar taip, sutartis, pasirašyta 1920-ųjų liepą, juk buvo palanki Lietuvai, tad protokolinis formalumas – sveikinimo telegramos, kuriomis apsieista dešimtmečio proga, – atspindėjo Lietuvos siekį jos laikytis. Tūbelis, dabar pavaduojantis ir Prezidentą (liepos pradžioje Dovas su dar keliais valdininkais iki pat Vokietijos sienos palydėjo Smetoną, vykstantį gydytis į Čekoslovakiją), kaip rašė spauda, „pasikeitė sveikinimo telegramomis“ su Kalininu, o Zaunius – su užsienio reikalų komisaru Litvinovu.

Jautėsi truputį kaltas – nors ir suvokė grėsmes, kylančias Klaipėdos krašte, be kita ko, ir dėl vyriausybės politikos, neskyrė tam pakankamai savo jėgų, minčių, laiko, pernelyg susirūpinęs „šeimyninio statuso“ pripažinimu. O dar šventinis – Vytauto Didžiojo metų! – bruzdesys dėmesį blaškė... Nujautė, kad rinkiminės pataisos, kurias vyriausybė staiga primetė Klaipėdos kraštui, suteikdama balsavimo teisę ir vos koją iš Žemaitijos ar iš kitur įkėlusiams,

nieko gero neduos. Kai apie pakeitimus lakoniškai informavo Morathą, Vokietijos atstovas, ligšiol buvęs toks draugiškas, nekart smagiai viešėjęs jų bute, piktai žybtelėjo akimis...

Būtų anksčiau susiruošęs Ženevon, bet negalėjo visai nedalyvaut Vytauto Didžiojo iškilmėse, tad išvyko tik rugsėjo 9-osios rytą. Vakare buvo Berlyne ir iškart gavo pavojaus signalą – stotyje jį pasitiko tik Lietuvos pasiuntinybės atstovai, iš Vokietijos Užsienio reikalų ministerijos nebuvo nieko...

Kaip visad savyje, stengdamasis neišsiduoti nė vienu veido raumenėliu, niršo ant Merkio, užsimačiusio Klaipėdos krašte lyg vėzdu pamosuoti savo gubernatoryste. Su Seimelio narių pasirašytu skundu Tautų Sąjungai detalai susipažino jau Ženevoje. Nesilaikoma demokratinių principų, sudarant krašto Direktoriją; trukdoma krašto Seimelio įstatymdavystei; pasikėsinta į rinkimų laisvę... Ir t. t. Norėtų tuos vokiečių pamokyti, pagrūmoti, kad nekenktų Lietuvos valstybei, bet skaudama širdimi turėjo pripažinti, kad jų žodžiuose yra nemažai tiesos. Kauno politika Klaipėdos krašte, ypač dabartinio gubernatoriaus iniciatyvos, ir jam atrodo ne itin demokratiškos... Dar atskriejo gandas: Merkys žada suimti Seimelio narius, pasirašiusius šį skundą. Tad pasitelkęs visą pykčio ironiją, telegrafavo į Laikinąją sostinę: jei Merkys pasirengęs perimt Užsienio reikalų ministeriją, tegu areštuoja ir tegu prisiima atsakomybę už užsienio politiką, jei tuoj pat neužtikrins rinkimams reikalingos susirinkimų ir spaudos laisvės...

Įsiprašęs *Germania* korespondentas iškart ir paklausė, ar bus areštuojami Klaipėdos krašto Seimelio nariai?.. Ryžtingai nutaisęs jokių abejonių nedrumščiamą veidą, Zaunius atsakė: „*Niekam Lietuvoje neateis į galvą patraukti atsakomybėn ar dargi suimti Klaipėdos krašto gyventoją, kuris skųstųsi Tautų Sąjungai dėl Lietuvos valdžios veiksmų.*“

Žinoma, po rugsėjo Tautų Sąjungos Tarybos daug kas Lietuvoje taršė užsienio reikalų ministerį, mat dėl „Klaipėdos bylos“ taršė su Reichstago deputatu Julium Curtium. Taigi leidęs kištis Vokietijai, kuri ir

taip nenurimsta, akylai to krašto „autonomiją“ sergėti, vokiečių prieš Kauną kursto... Turėjo namie visiems, tarp jų ir žurnalistams, spaudos konferenciją sušaukęs, priminti: sausį Tautų Sąjunga svarstys dvi bylas prieš Lietuvą, nebūtų paranku pridurti dar vieną, susilpninant savo pozicijas. Tad diplomatiniais, tarp jų neoficialiais, susitikimais bandoma iš tarptautinės dienotvarkės pašalinti bent kai kurias pretenzijas Lietuvai...

Bet, jausdamas, kad jam už nugaros laidomi priekaištingi žvilgsniai – juk juo, „vokiečių“, „prūsų“, daug kas nepasitikėjo nuo pat pradžių – Zaunius, grįžęs iš Ženevos, įteikė Prezidentui atsistatydinimo pareiškimą. Mintyse grūmėsi prieštaringi jausmai – viena vertus, žinokitės, patys murdykitės, kai lenkai, vokiečiai nuolat kelia bylas, antra vertus, negi Prezidentas, Ministeris pirmininkas nesupras, kad niekas ryžtingiau negins Lietuvos reikalų negu jis, paminantis visas asmenines simpatijas dėl idealizuotos ir jų, mažlietuvių, protėvynės?.. Regis, suprato – Smetona nepriėmė jo pareiškimo, prisakė likti poste ir toliau grumtis visuose Lietuvos reikalų frontuose.

Vincė svarstė: „Žinoma, kai esu pagerbiama kaip dainininkė – ypač užsieniuose – visad turiu prisiminti: ir ministerio žmonai tuo reveransas daromas... Bet ne, tikrai manęs teatre niekas nestato vaidmenims dėl Dovo posto, žinau, kad pati savo balsu, savo darbu nusipelnau ir rolių, ir gerų atsiliepimų. Tik tie priėmimai, jei jie Jonuškaitės-Zaunienės garbei surengiami, tai jau tikrai ne vien dainininkės... Štai Rygoje niūrų lapkritį visi „Aidos“ solistai, o ir kiti artistai, pakiliai jautėmės – po spektaklio iš savo ložės mums plojo ir Prezidentas su ponija, Ministeris pirmininkas, ministrai, o solistai – Kipras, Grigaitienė, aš, Nagrodkis – gelėm buvom apiberti, laurų vainikais padabinti, operos direktoriaus gražiu adresu pasveikinti, visos publikos bent keliskart iššaukti nusilenkti... Juk nebuvo išskirta, kai kitą rytą mūsų atstovas Dailidė surengė pusryčius solistams, pakviesdamas ir Rygos teatro vadovus, gal šiek tiek daugiau garbės man teko po to vykusiame priėmime pas Latvių-lietuvių vienybės pirmininką

Riterį, kur dalyvavo būrys latvių veikėjų, tarp jų ir Užsienių reikalų ministerijos gen. sekretorius *Albata*... Na, o „intymiamie priėmimo“ (kaip žurnalistai įvertino), kurį mano garbei surengė Ministerio pirminko žmona p. Celminš, jau, žinoma, jaučiaus tarsi Dovui į parankę būčiau įkibusi...

Nedaug laisvų valandėlių turėjom Rygoje, gal ir gerai – nes tarpais vis šmėkšteldavo, tarsi regėdavau Dovo nupasakotus vaizdus: erdvuose Lietuvos atstovo palociuose lovoj gulinčią, vis labiau silpstančią Mariją, mažus vaikelius, auklių prižiūrėjimus, ir besiplėšantį Dovą...*

Bet naktiniu traukiniu namo važiauvau su smagia kompanija – nors Kipras, Grigaitienė, Lipčienė dar likos „Pikų damos“ spektakliui, bet Oleka – Žilinskas, Nagrodskis kartu Kaunan keliavo. Kažkuris dar pri-griebė laikraštį „Jaunakas Zinas“, tai bendrom jėgom, pasijuokdami iš savo latvių kalbos išmanymo, perskaitėm: Petrauskas buvęs neprilygstamas... Grigaitienė parodė tobulą dramatinį sopraną... Jonuškaitės balsas platus, stiprus, geros mokyklos, o kaip vaidintojos Amneris rolėje, tai tokios Rygai dar neteko matyti... Nagrodskis daug žadantis dainininkas...“

Peržvelgdamas 1930-uosius, žinoma, galėjo džiaugtis ir didžiuliu – ir visos Lietuvos pakilumu, Vytauto metus švenčiant (nors liuteroniškas santūrumas ragino išlaikyti rimtą miną, kai dalyvavo tose procesijose su Didžiojo kunigaikščio atvaizdu), ir savo indėliu, tarptautiškai valstybę ginant bei įtvirtinant. Juk triūsio pareikalavo ir tokios, regis, tarp kaimynų „savaiame suprantamos“ prekybos sutartys, štai lapkritį su Latvija, pačiam Celminšui į Kauną atvykus. Laimei, pavyko atlaikyti ir svarbiuosius vizitus, ir jų namuose surengtą rautą – juk bene šimtas svečių susirinko, ir oficialiąją sutarties pasirašymo ceremoniją... Tik į atsisveikinimo banketą Vincė turėjo viena eit, Dovas išgriuvo lovon su kone 40° temperatūra...) Džiaugėsi metus taip gražiai vaini-

* Pirmoji Dovo Zaunias žmona Marija (Jasinskaitė) mirė 1923 m. vasarį Rygoje, jam einant Lietuvos atstovo Latvijoje pareigas.

kavasiu Vincės ryžtu bei triūsu – parengė dzūkų, žemaičių, biržiečių, dar įvairiausių liaudies dainų repertuarą (nemažai jų nuo vaikystės dainavusi ar girdėjusi). Taigi prisiėmė lietuviybės pristatymo užsienyje misiją.

O ir Naujieji metai ministerio Zaunias ir ponios namuose sutikti smagiai, nors iškilmingai, oriai, kaip reikalavo ne tik šeiminkų, bet ir daugelio svečių statusas. Prezidentas su ponia Sofija pagerbė savo apsilankymu, nors ir trumpu, nes buvo laukiami Karininkų ramovėje. O Tūbeliai, daugelis ministerių, kitų aukštų valdininkų, užsienio šalių pasiuntiniai, atrodo, jautėsi jaukiai, juk dauguma ne pirmą kartą viešėjo šiuose svetinguose namuose, lietuviybės ženklų apsuptyje. Vincė tikrai didelė pasipirtis ministeriui – malonus šeiminkės apsiėjimas per tokius priėmimus lengvai ištirpdo oficialumą, o kalboms vėstant, visus lietuviškos dainos sugraudina, ūpą pakelia išdykėliškoji Karmen...

Ministeriški rūpesčiai ir atgaiva, jų atsikračius?..

1933

Tautų Sąjungos *pilnaties* sesija sausį buvo skirta temai, regis, niekaip nesusijusiai su Lietuva. Pagrindiniai kalbėtojai kategoriškai pasmerkė Japonijos savivalę Mandžiūrijoje, pabrėždami, kad čia neat-siejama Kinijos dalis... Zaunius, trumpai pasisakydamas diskusijose, ne pirmą kartą paragino Tautų Sąjungos nuostatas suderinti su Kellogo paktu – šis 1929 m. susitarimas reikalavo, kad karas nebūtų laikomas politikos įrankiu... Lietuvos atstovas, žinoma, vėl priminė Vilniaus problemą.

Kartais smagu skaityt reportažus iš renginių, kuriuose pats dalyvavai, susikaupęs, net įsitempęs, todėl daug ko nepastebėjai. O žurnalistai, gal kiek ir iš piršto lauždami, nupiešia detalų vaizdelį, kur gali save iš šalies pamatyt, tarsi kokį dramos veikėją. Štai birželį vykstant ekonominei konferencijai Londone, visus ir viską įdėmiai stebėjo *Aido* korespondentas. Pasak jo, Dovas, vadovaujantis Lietuvos delegacijai, „iš lėto skrodžia auditoriją, sveikinas su delegacijų še-

fais. Jo veide jokios ekonominės nuotaikos. Degančios akys ir sukaupta diplomatinė aistra veide konferencijai sakyte sako: „Mes be Vilniaus nenurimsim!“ Ir kitų korespondentas neužmiršo: „*Ministeris Sidzikauskas su įgimtu diplomato-appeal'o veidu... Poniais Zaunienė ir Sidzikauskienė su ambasadorėmis flirtuoja...*“ Pagarbiai paminėjęs karaliaus pasirodymą, kalbą, kitus oficialius pasisakymus, nepamiršo pridurti: „*Konferencijos dalyviai vaišinos dvidešimts jardu ilgio bufete ir visų kraštų gėrimais...*“

Žinoma, tikrasis konferencijos darbas liko už žurnalistų akiračio. Ekonomikos komisijoje Lietuvai atstovavo Vaclovas Sidzikauskas, o Zaunius savojoj Finansų akcentavo pinigų stabilizavimo svarbą, juk galėjo ir aukso atsargas turinčių valstybių pasitarimuose dalyvaut.

Po nesmagių ekscesų su popiežiaus nuncijumi, nors ir išėjęs nugalėtoju – štai ministeriauja, su Vince atstovauja Lietuvai užsienyje – stengėsi savo liuteronybę palikti nuošaly, kuo aiškiau pabrėždamas pagarbą katalikiškoms tradicijoms... Su Vatikanu verta santykius gerinti, kad ir aplinkkeliais, todėl surengė vizitą Italijon...

Jau kone dešimtmetį Romoje besidarbuojąs Volde-maras Čarneckis pasistengė, kad oficialios pagarbos Lietuvos užsienio reikalų ministeriui nepritrūktų, į sutiktuves-išlydėtuves įsitraukė ir Kazimieras Grau-žinis, *charge d'affaire* prie Vatikano. Iš Neapolio nuvyko į Libiją, tapusią Italijos provincija (transporto priemonė vadinos „pašto hidroplanas“). Tripolyje priėmė gubernatorių puikiam savo rūmų sode. Su Vince susidomėję apžiūrėjo senosios Tripolitani-jos kasinėjimus. Pagrindinė oficiali audiencija vyko Romoje. Prieš vizitą pas Mussolinį privalėjo fašizmo revoliucijos parodą aplankyti. Vyriausybės galva svečių iš Lietuvos garbei surengė iškilmingus pietus. Zaunius dėkodamas pasiūlė tostą už Italijos kara-lių ir italų tautą... Mussolini's neišsėidė – atvyko į „atsakomąsias vaišes“ Lietuvos ambasadoje. Vincės eksromptu surengtas koncertėlis, regis, sužavėjo svečius, o ir saviškius – Čarneckis pakvietė lietuvių

koloniją. Pakiliai nusiteikęs, Zaunius atliko ir „dvasiškuosius“ vizitus. Kardinolas Pacceli's bei arkivyskupas Pizzardo laikėsi diplomatinio mandagumo – revizitavo ministerių atstovybėje prie Vatikano.

(Lietuvos Prezidentas, atostogaudamas Palangoje, pasirašė Akta: „...leidžiu Užsienių Reikalų Ministe-riui Dr. Dovui Zauniui priimti ir viešai nešioti Italijos *Stella d'Italia ordiną I-ojo laipsnio*.“ Prieš metus lei-do priimti ir nešioti Švedijos „Poliarinės žvaigždės“ laipsnio ordiną, o 1931-aisiais – Danijos, Rumunijos, Estijos, Čekoslovakijos, Latvijos, Belgijos ordinus, vis pirmojo laipsnio, dar ir II laipsnio *Corona d'Italia*).

Sekminės ministeriui buvo itin patriotinės – pa-mėgino ir savo gentainius mažlietuvius valstybiniu patriotizmu uždegti. Klaipėdos krašto prisijungimo dešimtmetį nutarta nukelti į vasaros metą – birželio 4 d. Sekminės, švenčiamos tiek evangelikų, tiek kata-likų, tam puikiai tiko. Klaipėdoje surengta visos die-nos šventė – vietos šauliai, kitos proletuviškos orga-nizacijos sutelktos paradams, sporto varžyboms, iš Kauno atidundėjo bent keli ekskursantų traukiniai, suprantama, ir oficiali delegacija. Viršiausiam – dėl savo kilmės – užsienio reikalų ministeriui Zauniui kompaniją palaikė Šaulių sąjungos pirmininkas Žmuidzinaičius, pulkininkas Kalmantas, švietimo ministeris Šakenis... Stotyje juos pasitiko vietos šau-lių garbės kuopa.

Vakare bendromis evangelikų ir katalikų pamal-domis kapinėse pagerbti kritusieji už Klaipėdos atvadavimą. Mažlietuvių veikėjas, kunigas Vilius Gaigalaitis ir įgulos kapelionas Jurkus pasimeldė, at-minimo žodį tarė, o juos papildė – primindamas ir lenkų okupuotą Vilnių – Žmuidzinaičius...

Po to visi kolona patraukė į chorų koncertą Šaulių namuose. Dovui smigtelėjo: deja, dainininkų gau-siau iš Didžiosios Lietuvos atvyko, tiesa, Vydūno su jo giedotojais iš Tilžės vokiečių valdžia neišleidusi. Sakydamas ilgesnę pragalbą, pirmiausia kreipė-si į savo gentainius – apeliavo į tautinę ir valstybi-nę mažlietuvių sąmonę, nepiktai pasišaipydamas iš

prasimanytos „memelenderių“ tautybės, ragindamas asmeninės ekonominės gerovės nekelti aukščiau už tautos vienybę, nesityčioti iš didlietuvių kalbos kito niškumo... Pasveikintas vietos šaulių vado Jono Vanaigaičio, pasidžiaugė, kad koncertą bent jau pradėjo Klaipėdos vyrų choras, paskui užleidęs vietą atvykėliams iš Radviliškio ir Dotnuvos.

Kitądien vyko didžioji Dainų šventė. Po himno sugiedota iškilminga liuteroniška giesmė „Pranaše didis“. Vis dėlto jautė nerimą, ar didlietuviai neburnos, tradiciškai apšaukdami liuteronybę vokiškumu? Ar mažlietuviai nesipiktins didlietuvių elgsenos ir kalbų laisvumu?..

Laimei, jokių didesnių ekscesų nenutiko... Vakare, baigiantis šventei, per pobūvį, jau lengviau atsikvėpęs padėkos ir linkėjimų kalbą sakė.

Kita vertus, Dovą slėgė, kad su savais klaipėdiškiais – dukra ir sūnum, globojamais „tetos Gustės“, – tik probėgšmais galėjo pasimatyti. Kaltės jausmas paskatino ryžtingai pareikšti, kad nuo šio rudens abu vaikus pasiims į Kauną, ten jie lankys gimnaziją, gyvens su tėvu ir „naująja mama“ Vince. Nors matė, kad vaikai čia, Klaipėdoje, laimingi, rūpestingajai seserėlei Augustei kone savais tapę... Bet, kaip lietuvininkai, iš vokiečių pasigavę, sako: „aukščiausias laiks“ – ir taip per ilgai tempta, atidėliota, į valstybės reikalus ir asmeninius „romanus“ pasinėrus... Dovas jau į pusbernius išstypęs, o Augustėlei dvylika...

Vincė dienoraštyje rašė: „Nors ir trumpas šįkart mūsų pasibuvimas Palangoje, bet skautiškai pajvairintas: atvyko pats pasaulio skautų šefas lordas Robert Baden-Powell ir skaučių šefė Olava Baden-Powell, dar būrys anglų skautų. Nuo Klaipėdos juos atlydėjo mūsų skautų vadai Šarauskas ir Čiurlionienė – na, negali nesizavėt bičiulės Sofijos energija, sumanumu, temperamentu. Suprantama, mūsiškiai skautai pasistengė kuo geriau pasirodyt – Palangoje ir surengė sąskrydį, pačiam pajūry svečių sutikimui su savom vėliavom išsirikiavo. Pakyla oficialiems asmenims įrengta – ten ir mudu su Dovu greta Prezidento ir p. Sofijos privalėjom stovėt. Žinoma, ir maršai bei him-

nai – Lietuvos ir Anglijos – sugroti, ir Smetona kalbą pasakė. O Baden-Powellas lietuviškai skautiją pasveikino: „Budėk!“ Ši atsiliepė galingu „Vis budžiu!“ Tada jau pramarširavo jų būriai... Jaudina, mane jaudina tokios jaunimo iškilmės, juk mačiau, kad tų vaikų akys žiba...

O įsijautimo akimirka staiga nusmelkdavo lyg nerimastis, lyg pasišaipymas iš savęs: *bepigu, Vincute, iš tolo tais bernaiciais ir mergytėm žavėtis, o kaip bus, kai motinėle jau paaugusiems Dovo vaikams reiks tapti? Ne tik per šventes linksmai su jais pabendrauti, bet kasdien rūpintis, domėtis, užtekti laiko ir ūpo?.. Na, bet juk pati pabakinau savąjį „ministerį“ – metas visai šeimai po vienu stogu susieiti...“*

Negalėjo Dovas imt ir pasakyt Martai „ne“, kai ši pareiškė atvykstanti Kaunan ir apsigyvensianti pas juos... Jautėsi skolingas už vaikystėje-jaunystėje iš jos gautas pamokas, Tilžėje patirtą globą... Juo labiau kad Hitleriui valdžion atėjus, jai tikrai nebuvo įmanoma likt Tilžėje. Bet kodėl ji, vos Klaipėdon pas Gustę atvykusi, nusprendė būsianti naudinga savo broliui ministeriui, jaunai jo žmonai ir vaikams?.. Šeimininkausianti – toks buvo Martos pasiryžimas. Bet... juk aišku, kad nepavyks, nepritaps, nesutaps... Gana greitai susivokė sesuo, kad rytprūsietiško jos šeimininkavimo čia niekas nelaukia, nevertina, todėl grįžo Klaipėdon pas Gustę gyvent... Ministerio šeima, gal kiek ir gėdydamasi, lengviau atsikvėpė.

1934

Balandį, kai atvyko Tautų Sąjungos atstovai Walteris ir Smetsas, vizituojantys visas tris Baltijos šalis, užsienio reikalų ministerio neužgulė ypatinga atsakomybės našta, juk šokinėt apie svečius apsiėmė Draugija Tautų Sąjungai remti, vadovaujama Janulaičio. „Lietuvos“ viešbučio kavinėje surengė banketą, kuriame už tam tikrą mokestį galėjo dalyvauti kas panorėjęs, aišku, turėta omeny inteligentija... Zaunius, suprantama, buvo kviestinis svečias, privalėjęs apžvelgti Lietuvos padėtį, pristatyt jos lūkesčius

Tautų Sąjungos atžvilgiu. Gal ir naminis obuolinis padėjo visus smagiai nuteikti, bet jam įkvėpimo iš šalies nereikėjo. Šyptelėjo kitądien *Aide* perskaitęs, kad kalbėjęs „*puikiai niuansuota gražia prancūzų kalba*“. Tiesa, daugelis net mūsiškių, jau nekalbant apie svečius, mėgino susirokuot angliškai. Vizitatoriams tiesiai iš banketo skubant į stotį, su kitais lydėtojais išsiuntė savo sekretorių De Faria e Castro, ypač tinkamą mandagumo ceremonijoms.

Vincė dalijosi įspūdžiais: „*Patinka ir man, ir Dovui viešėt pas Sruogas Būgiuose, nors belstis į tą Mažeikių rajoną ir tolokai; na, labiau turi sakyti – pas Vandą Sruogienę, gi jos tėvas Daugirdas šalia savo dvaro jai pastatydino naują namą. Su ta šeimyna bet kur susijęjus smagu. Ir ne vien Balys visus linksmina – ir maniškis pagyvėja, į pramogas įsijungia, pats kokią pasportavimą pasiūlo.*

O 1934-ųjų Velykas – dar Dovui nenumanant, kad po poros mėnesių jo ministeriavimas baigsis, rasis ir kraustymosi, įsikūrimo sunkumų, jau nekalbant apie tą tarsi atsitolinimą nuo aktyvios veiklos, – Būgiuose atšventėm. Buvo ir Oleka-Žilinskas su žmona Vera, ir senasis Daugirdas mums kompaniją palaikė. Vanda dar įamžino, susodinusi mus visus, – gal paskutinė Dovo tokia nerūpestinga, dar ministeriška nuotrauka?“

Grįždamas iš Ženevos, Zaunius džiaugėsi, kad sėkmingai ir produktyviai išnaudojo šią Tautų Sąjungos sesiją – neformalūs susitikimai su Litvinovu, Benešu, kitų šalių aukštais asmenimis buvo gal net svarbesni už oficialiuosius posėdžius. Bet... birželio 8-ąją, penktadienį, visas ministerių kabinetas įteikė atsistatydinimo pareiškimą, tiesa, Zaunius buvo įgaliotas eiti pareigas, kol bus sudaryta nauja vyriausybė... Ne vienas ministeris vylėsi būsiąs pašauktas tęsti darbo, bet Dovas jautė, kad tvyro nepasitenkinimas tariamu jo palankumu, nuolaidžiavimu vokiečiams.

Laikinais eidamas ministerio pareigas, dar dalyvavo sekmadienį su Prezidentu, Kudirkos Naumiestyje atidengiant paminklą Vincui Kudirkai. Žinojo, kad tai paskutinės jo iškilmės tokiu aukštu rangiu, pirmadienį

bus teikiama naujos sudėties vyriausybė. Tūbelis, likdamas Ministerių pirmininku, Zaunius nepasigęs – užsienio reikalų ministru skirs Stasį Lozoraitį.

Vincė tą pokytį aprašė santūriai: „*Dovui, žinoma, skaudu taip būti ne tik iš ministerių, bet ir visai iš ministerijos išsviestam, bet aš viliuosi, kad jo sveikatai bus į naudą, atsikračius tos didžiulės atsakomybės, o kartu nelikus ir įtampos, nuolatinio važinėjimo Ženevon ar dar kur... Na, bet kraustymosi suirutė ir man nervus patampė. Gal jau pernelyg pripratus prie to komforto buvau, jau atrodė, kad tai amžiams – valdiškas erdvus apstatytas butas... Ir kai teko kraustytis, susivokėm net baldų neturį... Visas mūsų turtas į kelis lagaminus sutilpo... Viena laimė, kad pagalbon atėjo Anicetas Simutis, Dovo visai jaunąs Ūkio skyriaus viršininku paskirtas... Jis širdingai į tą mūsų, galima sakyti, bėdą atsišaukė – ir URMO baldų kuriam laikui paskolino – į mano dėkojimus vis atsiliepdamas, kad be galo dėkingas ponui Zauniui, gerbia jį ir net žavisi...“*

Nors iš judraus magistralinio kelio jautėsi išstumtas į pašalę, bet skūstis negalėjo ir nesiskundė. Tarnystė Valstybės Taryboje, žinoma, nei reikalavo, nei siūlė užsienines išvykas, bet apkiausti neleido. Juo labiau kad tapo ne tik nuolatinis jos nariu, bet ir Ekonominės komisijos pirmininku. Jo XV kategorija užtikrino pusantro tūkstančio litų, liekančių iš dviejų tūkstančių oficialios algos, – ne taip jau mažai. O azartiškoms medžioklėms dabar galėjo skirti laiko į valias. Turėjo du medžioklinius šautuvus, kartais besiterliodamas su jais pagalvodavo, argi gaištų laiką, jei ministeriška tarnystė, kaip kadaise, tai Kaune šokdintų, tai Ženevon ar kitur užsienin šauktų... Na, bet pavasarinė paukščių medžioklė jau ant nosies, po balas klampodamas tikrai užmirš visą ženevas!

Vincė: „*Šįkart su Dovu nutarėm Birštone paatostogauti, gi ramybės abiem reikia, aš tai nuo darbų išvargus... Bet, žinoma, visai tinginiaut neteko – kaip nedalyvausiu labdaros koncerte, jis neturtingiems ligo-*

niams šelpti buvo skirtas. Ir dramos artistė Oškinaitė pasirodė, o pianinu Nasvytis akompanavo. Dar ir klausytojų specialus autobusas iš Kauno atvežė.

O ir Sruogų šeimyna mus aplankė, ir mums smagumo suteikė, bet ir mes stengėmės, kad svečiai neuobodžiautų. Štai Dovas sumanė, kad visi turim eit bumerangą palaidyt! Ir kaip džiaugė Sruogų Dalytė – mergytė ir šokinėjo, ir rankom plojo, nemačiusi dar tokio žaislo!“

Jauki, be ypatingos pompastikos atsisveikinimo su ligšioliniu Lietuvių-prancūzų draugijos pirmininku Turausku arbatėlė leido Zauniui ir po savo praeitį paklajoti. Eduardas vyksta Prahon, o Dovui prahiškasis laikotarpis sieloje randų palikęs...

Vincė: *„Dainuoti Paryžiuje lietuvių liaudies dainas! Tramdau save, kad nesikelčiau į puikybę, bet ir pasiteisinu: juk dėl Lietuvos džiaugiuosi... Taigi vyksim su Kučingiu, Katkum ir mums akomponuosiančiu Dvarionu – pakviesti kultūrinės draugijos „La Renaissance“, įgalioti Švietimo ministerijos... Žadėjo ir per radiją koncertą transliuot!“*

Gal ir galėjo Dovas pagalvoti, kad kada nors teks liudyti teisme, bet... kad šitaip nutiktų! Tapo liudytoju Sidzikausko byloje – juk tai žmogus, kurį savo bičiuliu, ne tik kolega valstybinėje tarnyboje laikė! Dar skaudžiau, kad Klaipėdos vokiečiai apkaltino diplomatą pasisavinus pinigų, skirtus labdarai!.. Teismui tie kaltinimai nepasirodė iš piršto laužti... Vaclovui paskirta pusės metų kalėjimo bausmė, nors tik lygtinai, trejus stebėjimo metus paskyrus, sunkiu akmeniu užgulė Dovo sielą. Žinoma, bičiulio diplomatinei karjerai buvo padėtas taškas. O kiek kovų už Lietuvą – ir pergalingų, štai tarptautiniame Hagos teisme – sieja juodu, senus bičiulius, Dovą ir Vacį!

Su ministeriavimo (o ir diplomatinės veiklos) pabaiga nukrito atsakomybės našta, – pamanė prieš *Naujosios romuvos* 200-ojo numerio minėjimą sveikindamasis ir šnekteldamas su senais pažįstamais.

Ponia Sofija, kaip visad palankiai ir maloniai nusi-teikusi. Dalykiška, bet įprasto pagarbumo irgi nepraradusi Avietėnaitė... Vincės dainavimo klausėsi be įtampos, anksčiau šiek tiek temdžiusios mėgavimąsi... Na taip, neliko „valstybinės atsakomybės“, – pamanė autoironiškai.

Vincė džiaugėsi: *„Keistas, na, bet juk irgi malonus, Jakubėno komplimentas po „Trubadūro“ apie seną čigonę: „V. Jonuškaitė viena iš nedaugio mūsų operos solisčių, kuriai dainuojant tikrai skamba „uo“ ir „ie“, ir tvirtagalės priegaidės“... Gerai, kad dar pridūrė: viena iš gražiausių jos rolių...“*

Na, bet juk visiems dabar labiau rūpi Šaliapino gastrolė! Žinoma, garbė su juo operoje pasirodyti, nors visiems – bent jau muzikoje nusimanantiems – aišku, kad šio šešiasdešimtmečio dainininko žvaigždė leidžiasi. Net ir prieš metus gastroliuojant Kaune balsas tvirtčiau skambėjo... Šįkart „Borise Godunove“ – štai ir Jakubėnas savo recenzijoje pažymėjo – jis labiau rėmėsi melodeklamacija ir vaidyba. Vladui visas spektaklis pasirodęs silpnas, šlubavę ir chorai, ir orkestras, geriau tik scenos su žymiuoju svečiu surepetuotos. Galiau džiaugtis, kad apie mano Mariną gerai atsiliepta, tik šinkorkos rolė silpnesnė buvusi... Žinoma, teatras buvo prisikimšęs, net papildomų kėdžių pristatyta, nors ir kiek sumaištingai, bet šventinis pakilumas ir per spektaklį, ir po jo jautėsi.“

Zaunius paskubėjo džiaugtis (ar nusiminti?), kad jo tarptautinės misijos baigėsi – mirus Vyriausiojo Tribunolo pirmininkui Antanui Kriščiukaičiui, Prezidentas paskyrė Dovą Lietuvos – Jungtinių Valstybių taikinimo komisijos nariu.

Vincė: *„Dovas visad su paniekos šaltuku apie Sovietų Sąjungą atsiliepdavo, pasiuntiniu ar ministerriu būdamas, dabar irgi skeptiškai į mano gastroles pažiūrėjo – bet man smalsu. Nors su nuotykiiais jau kelionė prasidėjo – lėktuvas turėjo dėl pūgų Velikije Luko nusileisti, toliau iki Maskvos traukiniu teko keliauti.“* ■

KUO MOKSLO LEGENDOS SKIRIASI NUO ISTORIJOS KLASTOČIŲ

*Su archeologu Eugenijum JOVAIŠA
kalbasi Mindaugas PELECKIS*

Akademikas prof. Eugenijus Jovaiša per pusšimtį metų atkasė ir ištyrė apie 300 aisčių kapų, nustatė Didžiosios aisčių migracijos kelius. Jo atradimai praskleidė paslapties šydą, kas tokie buvo aisčiai ir kur link mes, jų palikuonys, turėtume nukreipti Lietuvos praeities tyrinėjimus.

Jovaišos dėmesio centre – Vakarų baltai romėniškuoju laikotarpiu (nuo I a. iki V a. vidurio), etninė jų istorija, materialusis ir dvasinis Vakarų baltų / aisčių paveldas, ypač Vidurio Lietuvoje ir Nemuno žemupyje. Archeologas tyrinėjo Raudonėnų, Plinkaigalio, Lauksvydų, Krūvandų (Vilkijos seniūnija), Rupunionių, Šaukėnų, Dauglaukio, Vėluikių kapinynus. Savo tyrimų medžiagą sudėjo į seriją „Aisčiai. I knyga. Kilmė“, „Aisčiai. II knyga. Raida“, „Aisčiai. III knyga. Lietuvių ir Lietuvos pradžia“, „*The Aestii. The Western Balts*“, „Kapai ir žmonės“ (2012–2020).

Jo taikomoji mokslinė veikla – ciklas „Istorija ir kompiuteriai (1997–2007 m.)“ – įvertinta Lietuvos mokslo premija (2008). Mokslininkas toliau kuria kompiuterines mokslines šviečiamąsias programas, tęsia archeologinius tyrimus.

Mindaugas Peleckis. *Kada ir kaip susidomėjote aisčiais, kodėl būtent jais?*

Eugenijus Jovaiša. Atsakyti į šį klausimą net man pačiam nėra paprasta. Nuo paauglystės labai mėgau istorinę, grožinę literatūrą, daug jos skaičiau, kiek įstengdavau gauti tais uždaraus laikais (gimiau 1950 m.). Mane ypač sužavėjo C. W. Ceramo (tikr. Kurtas Wilhelmas Marekas) knyga „Dievai, kapai ir mokslininkai“ (1949), nušviečianti lūžinius civilizacijų raidos tarpsnius. Toks archeologinis praeities „atpažinimas“ padarė didžiulį įspūdį.

Kai tapau archeologu, nuo pat pradžių domėjausi sisteminiais dalykais. Paprasto tyrimo – radau kapą, aprašiau, ir viskas – man atrodė per mažai, buvo svarbus kontekstas. Sekdamas kapo radinių pėdsakais, svarstydavau, kur tie daiktai paplitę, iš kur atkeliavo, kaip vienus susieti su kitais.

Savo pirmojoje knygelėje „Lietuvos TSR archeologijos paminklai ir jų apsauga“ (1976) sistemiškai apžvelgiau archeologijos paminklų įvairovę, labiausiai atpažįstamus bruožus – to anuomet ypač trūko paminklosaugininkams. Sukūriau lenteles, kuriose iš-

dėsčiau, kokie radiniai būdingi kiekvienam laikotarpiui, – keramika, papuošalai, ginklai ir kt.

Sisteminiais dalykais paremta ir mano disertacija „Vidurio Lietuva I–IV a.“. Kėliau sau du tikslus – išsiaiškinti, ką reiškia taisyklingai sudėti akmenys kapo dugne, kodėl tame pačiame kapinyne laidojimo kryptys tokios skirtingos. Tai atrodė tikras chaosas. Spėlioju, ką jis galėtų reikšti. Išsiaiškinau, kad mirusiųjų galvos nukreiptos ne chaotiškai, o atitinkamais laipsniais. Nei Lietuvoje, nei Europoje tokių tyrinėjimų nebuvo. Statistinė analizė atskleidė dėsningumus, kokiais laipsniais daugiau laidota ir pan. Toptelėjo mintis, kad čia kažkuo sekama. Tada pakėliau akis į dangų. Išnagrinėjau saulės kilimo taškus nuo birželio 22 iki gruodžio 22 dienos, tada nuo gruodžio 22 iki birželio 22-osios. Viskas atsistojo į savo vietas – tai Saulės kulto padariniai. Laidojant reikalauta nukreipti galvą į tą tašką, iš kur tądien kilo saulė. Žvelgiau į horizontą, nes šulinyje būnant atrodo, kad saulė teka kitaip. Apsėstas tos minties kreipiausi į geografą Česlovą Kudabą, išdėsčiau man rūpimą problemą. Jis padėjo apskaičiuoti paklaidas. Didžiausia mano astronomijos mokytoja buvo dr. Ramutė Lazauskaitė, konsultavo ir astronomas Paulius Slavėnas. Norėjau išsiaiškinti, iš kur toksai suvokimo gilumas, kokia aisčių kilmė, raida. Neatsitiktinai parinkau tokius savo knygų pavadinimus. Archeologijos požiūriu elgiausi netradiciškai – ilgai nerašiau monografijų. Reikia sulaukti brandaus amžiaus, kad įsigilintum į tai, ką atradai.

Ką kapai byloja apie aisčių tikėjimą?

Atskleidžia dievų įvairovę. Mirusiųjų rankos sudėtos įvairiausiais būdais, nustačiau bent keliolika tipų. Spėlioju, nuo ko tai priklausė. Toptelėjo mintis ieškoti analogijų su dabartine laidosena, kai velionio rankos sudedamos maldos poza. Vienas Dievas – viena poza, daug dievų – daug pozų. Matyt, buvo garbinami įvairūs dievai. Poza – įsiteikimas tam tikram dievui. Kiekvienas romėnas turėjo savo patroną. Mūsų visuomenė buvo totemistinė, todėl taip ir laidota. Stipri pasaulėžiūrinė paskata – Saulės kultas. Ėmiau ieškoti materialių įrodymų. Beveik visos mirusios moterys

buvo su įvijiniais žalčio antsmilkiniais. Žaltys – saulės simbolis. Akinis raštas – irgi Saulės kulto atspindys. Kokiems dievams melstasi, negalima pasakyti, nes rašytinių liudijimų nėra.

Nejaugi tikrai neturėjome rašto? Argi buvom tokie kvaili?

Negalėjome neturėti. Mums artimiausios buvo runos, plitusios aplink Baltijos jūrą, vadinasi, ir mes jomis naudojomės. Nejaugi tokia ekspansyvi tauta galėjo nepažinti rašto, jeigu keliavo po visą Europą?

O kaip tą įrodyti?

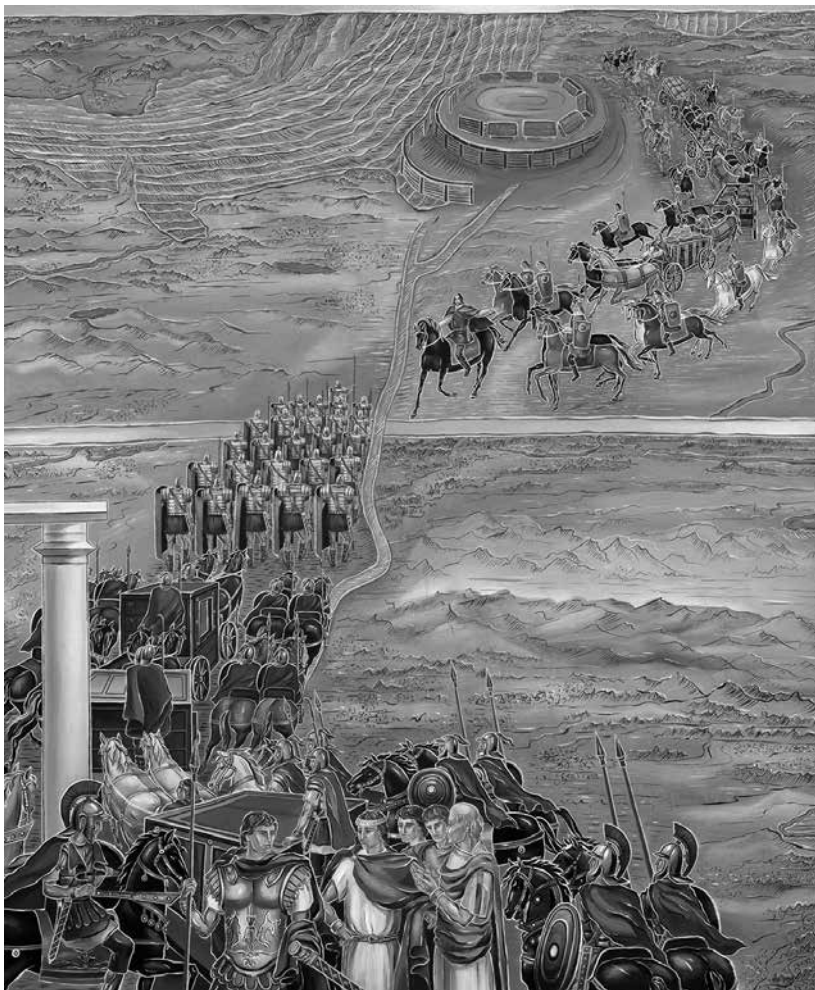
Italijoje, Ravenos archyve, rastas ostgotų karaliaus Teodoriko Didžiojo laiškas aisčiams, rašytas 523–536 m. Jei buvo vienas laiškas ant popieriaus lotyniškai, turėjo būti jų ir daugiau. Teodorikas pagal hierarchiją negalėjo siųsti laiško žmogui, kurio rangas žemesnis negu karaliaus. Gintaro kelias atsirado ne I amžiuje. Apsauga, ūkiniai darbai, raiteliai, vežikai, kariai, – didžiulis organizmas. Po aisčių kraštus pasklido bronza, kuri savo kojom juk nevaikščiojo, o jos kilogramai sudėti į kapus.

Dauglaukio 110-ajame kape, datuojamame 220–260 m., rasta įspūdingų radinių, primenančių keltų kryžius. Rasta ir saulučių – svastikos prototipų. O čia juk vos vienas kapas.

Prieš rašydamas „Aisčių“ seriją, pasidariau planą. Pirma dalis „Kilmė“ tapo atskira knyga, nes giliai pasinėriau į tą problematiką. Man visada rūpėjo tėvynės reikalai, tautos saviraiška, savigarba. Negaliu susitaikyti su istorijos klastojimu, pasitelkiant archeologiją. Sovietmečiu pasipylė brutalių etninių istorijų klastotės. Blogiausia, kad kai kas tomis klastotėmis ir toliau remiasi.

Kodėl jos tokios gajos?

Čia jau tyrinėtojų moralės klausimas. Sovietai viską bandė paversti slavų istorija. Lužitėnų kultūra (XIII a. pr. Kr., dab. Vokietija) irgi vadinta slaviška, nors tų slavų tada dar nebuvo nė kvapo. Kalbant apie vadinamąją Pševorsko kultūrą (II a. pr. Kr.–V a. po Kr., dab. Lenkija ir Ukraina), reikia

Dauglaukis. Istorinė rekonstrukcija. 1984-1996

pasakyti, kad jokie baltai-slavai neegzistavo, tai verbalinis konstruktas.

Atėjus Nepriklausomybei, ši kultūra per vieną dieną iš slaviškos „tapo“ germaniška.

Baltų ir slavų kalbos panašios, juk jie kaimynai. Ar baltai iš slavų, ar slavai iš baltų paėmė daugiau žodžių, – čia jau kitas klausimas. Amatų žodynyje, kurį paskelbiau, rusų kalbininkai nurodė, kad slavai visus amatų terminus perėmė iš germanų, su baltais tai neturi nieko bendra. Tą lėmė slavų kaimynystė su germanais. Slavai, kilę iš Karpatų šiaurinės pusės, ribojosi su germanų gentimis, iš jų ir „pasiskolino“ amatų pavadinimus.

O kas tokie buvome mes, kai mūsų dar nevadino baltais – juk tokį vardą Georgas H. F. Nesselmanas pasiūlė tik 1845 m.? Ar galima aiščiau tapatinti su baltais? Iš kur vieni ir kiti atėjo?

Buvome labiau žinomi kaip aisčiai negu baltai. Aisčiai yra vakarinė kalbininkų apibrėžto archeologinės kultūros arealo dalis. Kita dalis – Rytų baltai. Terminas „prūsai“ atsirado tik X a. viduryje. Jie – Sembos aisčiai, pirmieji genetiniai atstovai tos genties, kurią Tacitas ir pavadino aisčiais. Greičiausiai jie gyveno Vyslos deltos abiejose pusėse, aplink Mozūrų ežeryną ir Sembos pusiasalyje. Ten aisčių giminės pradžia.

Kokius savo atradimus vadintumėte reikšmingiausiais?

Teorijos požiūriu, į Lietuvos istoriografiją iš naujo įvedžiau aisčių terminą. Autentišką vardą įtvirtinau savo serijoje „Aisčiai“, knygoje „Kapai ir žmonės“. Parodžiau, kaip ir į kokią pusę sklido aisčių kultūra, apskaičiavau jos plitimą kvadratiniais kilometrais. Visa tai dėninga ir leidžia teigti, kad Didžioji aisčių migracija išstūmė Rytų baltų gentis. Vakarų baltai buvo ekspansyvūs žmonės.

Pagrindžiau galindiškąją lietuvių kilmės versiją – lietuvių gentis atsirado, vykstant galindų migracijai VI a. antroje pusėje–VII a. Lietuvių pilkapių kultūra tuomet jau buvo susiformavusi.

Kalbininkai neturėtų daryti savo išvadų, nesant archeologinio pagrindimo. Latviai – tie patys aisčiai. Prasidėjus Didžiajai aisčių migracijai, lietuvių pilkapių kultūra apėmė Lietuvos šiaurę, Latvijos pietus iki Gaujos upės ir truputį už jos. Iš šio didžiulio konglomerato III–IV a. ryškėjo savitesnės grupės, vėliau tapusios gentimis – žiemgaliai, sėliai, latgaliai. Iš tam tikros sėlių, žiemgalių, kuršių dalies kilę dabartiniai latviai. Lietuvius nuo latvių skyrė sėliai.

Apvaizda man buvo maloninga – pavyko atrasti tai, kas neatrasta per visą archeologijos istoriją. Kad ir kepuraitė iš 66 kapo arba visas žibantis Dauglaukio materialinės kultūros lobynas – žalvario vėriniai ir daugybė kitko. Kiekvienas kapas – tarsi atskiras kultūros reiškiny. Atradau Plinkaigalį, kuris yra europinio lygio paminklas kaip ir Dauglaukis. Be jų jau neįmanoma V–VI a. parodyti. Raudonėnų kapai su taisyklingai sudėtais akmenimis – tai amžinojo gyvenimo abstrakcija. Daugiau tokių iki šiol nerasta.

Kiek kapų esate ištyrinėjęs?

Apie 300.

Jei tyrinėčiau aisčių prekybos su romėnais pėdsakus, vykčiau į Italiją. Buvo tokia prekybininkų Volturijų giminė. Būtų puiku rasti jų prekybos namų dokumentus – kiek ko atsivežė, kam ką pardavė. Tačiau aš jau nebebandyčiau to ieškoti...

Ar turite sekėjų, mokinių?

Dirbau Lietuvos edukologijos universitete, kuris rengė mokytojus, o ne mokslininkus. Esu vadovavęs keliems mokslo daktaratams, bet savo mokyklos neturiu. Todėl viską dedu į knygas ir į internetą (www.aisčiai.eu).

Esu parašęs dar tris monografijas, kurias redaguoju. Jose bus skelbiama kapinynų medžiaga.

Norint tęsti tyrimus, pirmiausia reikia ieškoti naujų šaltinių ten, kur buvome, – Bizantijos imperijoje (jotvingių kraštuose yra VI a. kapai su bizantiškais radiniais), Romos imperijoje, gotų, frankų valstybių palikime.

O kaip vertinate kadaise buvusią populiarią hipotezę apie lietuvių sąsajas su gotais?

Tokių sąsajų nėra. Gotai kilę iš Juodosios jūros šiaurinės pakrantės. Vienas žymiausių juos tyrinėjančių istorikų, amerikietis Michaelas Kulikowskis gotų pėdsakų Baltijos regione nerado.

Ar baltiški vietovardžiai plačiai paplitę?

Didžiųjų kalbininkų – Vytautas Mažiulis, Zigmas Zinkevičius, Aleksas Girdenis, dar vienas kitas – karta išmirė... Dabar toponimikos niekas, deja, nebetiria.

Rašydamas „Aisčių“ serijos antrąją knygą „Raida“, tyrinėčiau vokiečių nustatytus Gintaro kelio miestus. Pirmasis – Auskaukalis. Šio vardo kilmė – tikrai ne germaniška. Lietuvių kalbos instituto mokslo tarybos pirmininkė, baltų kalbų ir vardyno tyrimų centro vadovė, vyriausioji mokslo darbuotoja akad. prof. habil. dr. Grasilda Blažienė mano, kad tai aistiškas vardas. Mūsų prosnelės su sijonėliais iš lapų nevaikščiojo. Aisčiai gyveno prabangiai. Kalbininkai, deja, tuo nesidomi.

Pabaigai tarsiu keletą žodžių apie etiką. Negalima žmonių mulkinti, falsifikuojant istoriją, kad vienos tautos sąskaita būtų išaukštinta kita. Kurią nors tautą skelbti visa ko pradininke, spekuliuoti pramanytais duomenimis, grindžiant jais tautos istoriją, – tikras nusikaltimas. Tam priešinausi ir priešinsiuosi. Nepriitariu politikorektiškiems mūsų istorikams, kuriems nebereikia mokslinių archeologijos tyrinėjimų, kultūros istorijos, jie pripažįsta vien daiktų istoriją. Čia irgi nusižengimas etikai. Nežinau, ar be manęs dar kas nors rašo etninę lietuvių tautos istoriją.

O kaip vertinate spekuliacijas dėl ryšių su sanskritu?

Hipotezės turi turėti materialų pagrindą. O čia – vos kelių žodžių panašumas, sukėlęs minčių, esą mūsų kultūra labai artima sanskritui. Manęs tai neįtikina. Nemačiau nė vieno rimto sisteminio tyrinėjimo, kuris lietuvių kalbą sietų su sanskritu.

Senoji aisčių kalba, apskritai imant, yra prūsų kalba. Kiek ji ištyrinėta? Turime labai mažai duomenų. Visko pagrindas – vien mokslinės legendos. Egiptiečių kalba iššifruota nuo nulio, tam ypač padėjo Rozetos akmuo [*senovinė pilko ir rožinio granodiorito stela, padėjusi iššifruoti senovės egiptiečių hieroglifus. Ant jos tas pats tekstas užrašytas egiptiečių hieroglifais, demotiniu raštu ir klasikine graikų kalba*]. Mes kol kas tokio neradome. Daug kas rimtu veidu sapalioja, esą lietuviai atkeliavę iš Indijos. Tačiau šnekėti apie tai nėra rimto mokslinio pagrindo.

Turėtų būti tiriami mūsų ryšiai su keltais, romėnais, germanais, deja, kol kas tokių tyrinėjimų nėra.

Tikėkimės, dar atsiras. Dėkoju už pokalbį. ■

Irena BALČIŪNIENĖ

APIE BAUGŠČIĄ IR DRAŠIĄ VINCO MYKOLAIČIO-PUTINO ŠIRDĮ

TREČIOJI OKUPACIJA*

Prisitaikyti neprisitaikant

Pokario atmosferą ir kontekstą ypač iškalbingai atskleidžia žydų likimas. Iki Antrojo pasaulinio karo jie šimtmečius gyveno Lietuvoje ramiai ir saugiai, bet viską sugriovė Holokaustas. Tiesa, santykiai gerokai pašlijo jau per pirmąją sovietinę okupaciją, tą pripažįsta ir rašytojas Jokūbas Josadė: *„Mane taip sužavėjo spalvingos masinės demonstracijos, mitingų kalbos, šauksmai „Valio“ ir „Ura“, kad visiškai praradau realybės jausmą. Lyg būtų ištikęs psichinis pamišimas: svetima kariuomenė okupavo kraštą, pradėjo grobuoniškai šeimininkauti, o mano suakmenėjusi širdis džiūgavo. Vyko nekaltų žmonių areštai ir trėmimai į Sibirą, o aš visa tai pateisinau. [...] Juk komunistas nebuvau, bet buvau... žydas...“*¹ Lietuvių ir žydų reakcija į Raudonosios armijos sugrįžimą iš pradžių smarkiai skyrėsi. Lietuviams tai buvo nauja okupacija, o žydams – išvadavimas. Niekas juk nenujautė, kad apie jų patirtą tragediją bus draudžiama net užsiminti. Naciai vykdė fizinį genocidą, o sovietai griebėsi dvasinio, bandydami ištrinti net pėdsakus, kad tie žmonės ščia gyveno. Nutrūkus ryšiams su kitų šalių žydų bendruomenėmis, baigėsi Lietuvos Jeruzalės, dvasinio Rytų Europos centro, egzistencija.

* Tęsinys iš KB 2020, nr. 1/2, 3, 4, 2021, nr. 7/8

Vilniaus žydų bendruomenė negavo leidimo tvarkyti net kapus Paneriuose, nors tokį prašymą Antanui Sniečkui padavė 1945 m. spalį. Valdžia teikė pirmenybę Kauno IX fortui, nes tarpukariu čia veikė kalėjimas, kuriame bausmę atliko LKP veikėjai, tarp jų pats Sniečkus, Motiejus Šumauskas ir kt. Pirmosios SSRS okupacijos metais (1940–1941) šiame forte NKVD laikė politinius kalinius. Po Antrojo pasaulinio karo sovietai dar kelerius metus fortą naudojo kaip kalėjimą. 1948 m. jis atiduotas žemės ūkio organizacijoms. 1958 m. čia pradėta kurti muziejų, bet paminklas statytas net iki 1984 m.

Panerių memoriale ant standartinio obelisko užrašyta aptakiai: *„Fašistinio teroro aukoms.“* Jis atsirado vietoj ankstesnio, kurį pokariu pastatė pati Vilniaus žydų bendruomenė. Atidengti paminklo jai neleista. Daugumą atminimo ženklų, skirtų genocido aukoms, liepta nugriauti arba perstatyti. Istorinės tiesos neiškraipantis paminklas iškilo tik tada, kai Lietuva atkūrė Nepriklausomybę. Iškilmingame jo atidengime 1991 m. birželio 20 d. dalyvavęs rašytojas Grigorijus Kanovičius pavadino tai *„išganinguoju žydišku stebuklu“*, kurio laukti teko penkiasdešimt metų.²

Sovietmečiu patį žodį „žydas“ stengtasi išstumti iš vartosenos. Net knygoje apie Marxą būdavo pra-

leidžiamos vietos, kur nurodoma žydiška jo kilmė.

1944–1946 m. žydams pavyko atkurti Valstybinį žydų muziejų, keletą pradinių mokyklų, bandyta įregistruoti religines bendruomenes. Tačiau netrukus komunistai visas mokyklas, muziejus, jidiš teatrus, rašytojų organizacijas uždarė, nutraukė laikraščių ir žurnalų leidybą, tęsdami tai, ką pradėjo Sniečkaus bendražygė, viena iš teroro 1940–1941 m. organizatorių, karo nusikaltėlė Judita Komodaitė, jau per pirmąją okupaciją reikalavusi, kad iš žydų mokyklų būtų pašalinta hebrajų kalba. Lygia greta imta leisti antisemitinio turinio knygas, kurių daugiausia prirašė... žydų tautybės komunistas Genrikas Zimanas. Sustabdyta žydų sporto klubo *Makabi*, Lietuvoje veikusio tarpukariu ir vienijusio keturis tūkstančius narių, veikla. Išformuoti žydų vaikų namai, jų steigėjas suimtas. Apie teatrų, spaustuvių atkūrimą net nesvajota. Sklido kalbos apie deportacijas į Tolimuosius Rytus, į beveik negyvenamą Birobidžaną, kur perkelti žydus iš Rusijos europinės dalies SSRS Centro vykdomojo komiteto prezidiumas nurodė dar 1928 m. kovo 28 d. Susidorojimo su vadinamaisiais kosmopolitais kampanija 1948 m. užgriuvo ir šią Žydų autonominę sritį. Daugumą iš Vokietijos pasitraukusių žydų sovietai suėmė kaip užsienio šnipus, sušaudė arba ištrėmė, įkalino Gulage.

LKP CK nedavė leidimo rodyti Holokaustui skirtos ekspozicijos, kurią 1947 m. parengė Valstybinis žydų muziejus. 1949 m. birželio 10 d. ir jis pats buvo uždarytas, eksponatai išsklaidyti po kitus muziejus. Sovietų valdžia visiškai sunaikino pasaulinės reikšmės architektūros paminklą, svarbiausią Lietuvos žydų dvasinį ir kultūrinį centrą – nuo XVI a. veikusią Vilniaus Didžiąją sinagogą. Neliko Gaono maldos namų, garsiosios Mato Strašuno bibliotekos, vienos didžiausių Rytų Europoje. Nugriauta daugiau kaip šimtas sinagogų arba joms primesta kitokia paskirtis. Buvo naikinamos žydų kapinės, antkapius panaudojant laiptų pakopoms, atraminėms sienutėms, transformatorinių fasadams, dažnai net su memorialiniais užrašais. Simboliška, kad Rusijoje iš žydų antkapių mūrydavo pje-destalus Lenino paminklams.

Lietuviai stengėsi gelbėti žydų archyvus, šventąsias knygas, bet visa tai paskendo nežinomybėje. Priverstinė tyła gaubė ir žydų gelbėtojus (Gregory's Tokeris gražiai aprašė, kaip išgelbėtieji žydai bandė padėti savo gelbėtojams,³ ištrėmtiems į Sibirą). Sovietmečiu net kalbėti šia tema buvo pavojinga, pro savisaugos ir savidraudos sietą prasprūdo vos kelios gelbėtojų pavardės. Pirmoji Pasaulio Tautų Teisuolės vardą 1966 m. gavusi lietuvė Ona Šimaitė tuo metu gyveno Prancūzijoje. Kai 1967 m. išėjo knyga apie žydų gelbėtojus „Ir be ginklo kariai“, sudaryta Sofijos Binkienės, valdžia tik didžiulėmis išgelbėtųjų pastangomis vis dėlto leido jai nuvykti į Izraelį, kad atsiimtų Pasaulio Tautų Teisuolės apdovanojimą. *Jad Vašem* 1966–1990 m. Pasaulio Tautų Teisuoliais pripažino šimtą penkiasdešimt šešis Lietuvos žmones, o tokių būta gerokai daugiau. Izraelio valstybės suteiktą garbingą vardą dauguma gelbėtojų gavo *post mortem*, praėjus daugiau kaip šešiasdešimčiai metų po karo.

Tik Lietuvai tapus nepriklausoma, profesorė Irena Veisaitė galėjo papasakoti apie hitlerininkų nužudytą talentingą jauną poetę Matildą Olkinaitę, kuri Vilniaus universitete mokėsi kartu su Alfonsu Nykaniūnu, Vytautu Mačerniu. Lietuvių literatūrą jiems dėstė Vincas Mykolaitis-Putinas. Sovietams buvo nepriimtina Matildos tėvo draugystė su katalikų kunigu – Panemunėlio Šv. Juozapo Globos bažnyčios klebonu Juozapu Matelioniu. Abu laikėsi religinės tolerancijos. Naumanas Olkinas, išreikšdamas pagarbą kitam tikėjimui, padovanojo Panemunėlio bažnyčiai drožinėtą ažuolinę klausyklą. Užėjus naciams, Matelionis paslėpė Olkiną klebonijoje, šalia bažnyčios, bet šis, sužinojęs, kad kiekvienam, slapstančiam žydus, gresia mirties bausmė, saugodamas draugo gyvybę, pasidavė naciams, įteikęs kunigui savo dukros eilėraščių sąsiuvinį. Matelionis 1950-aisiais buvo ištrėmtas į Sibirą. Eilėraščius, ilgai slėptus po didžiuoju altoriumi, rado Panemunėlio bažnyčios vargonininkas Alfredas Andrijauskas, studijavęs germanistiką, ir parodė savo disertacijos vadovei Veisaitei.

Sudėtingesnė ir iki galo neišaiškinta Olkinaitės dienoraščio, kurią profesorei įteikė kažkoks rusų pulkinin-

kas, istorija. Bet ir šis autentiškas liudijimas sovietmečiu nebūtų galėjęs išvysti dienos šviesos, nes Matilda labai neigiamai vertino okupacinį režimą: „*Bjaurūs laikai. Pasaulis išėjo į gatvę, įsikišo raudoną nosinę į kišenėlę ir šūkauja. Salomėjos Nėries, Liudo Giros poemos – aš nežinau, kaip normalūs žmonės taip gali rašyti* (1940 m. rugpjūčio 28 d.).“ Matildos Olkinaitės dieno-raštį 2008 m. išspausdino Rokiškio krašto kultūros žurnalas *Prie Nemunėlio*.

Žydų gelbėjimo sovietai nelaikė privalumu. Kai 1946 m. buvo suimtas, kankinamas ir teisiamas Vincentas Borisevičius, į teismą atvykę dvylika žydų patvirtino, kad vyskupas nacių okupacijos laikais išgelbėjo juos nuo mirties, globojo, tačiau tų liudijimų teismas nepaisė. 1946 m. lapkričio 18 d. Borisevičius buvo sušaudytas ir Tuskulėnų dvaro parke užkastas bendrame kape kartu su kitomis teroro aukomis.

NKVD areštavo ir dešimt metų kalino Plungės kunigą Petrą Lydnugarį, kuris pakrikštijo septyniasdešimt penkis žydus, tarp jų išgelbėjęs ir Kamą Ginką, dabar tiek Rusijoje, tiek Europoje žinomą teatro režisierių. Jis, savo tėvyne laikantis Lietuvą, 2018 m. iš Maskvos atvyko į Vilnių pristatyti savo tėvo Mirono Ginko atsiminimų knygos „Per spygliuotą vielą“, lietuviškai parašytos prieš penkiasdešimt metų, tačiau išleistos tik Izraelyje hebrajiškai, nes gimtinėje išleisti tokių atsiminimų sovietmečiu buvo neįmanoma.⁴

Drąsi žydų gelbėtoja Bronė Pajedaitė, antinaciniame pogrindyje veikusi kartu su Nepriklausomybės akto signataru, Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto pirmininku Steponu Kairiu, signataru ir diplomatu Petru Klimu, kitais tauriais žmonėmis, buvo įskūsta sovietų saugumui. Kauno 3-iaame kalėjime išgyveno tik vienuolika dienų – mirties liudijime nurodyta, neva pati nusižudžiusi tardytojo kabinete. Nesama net jos kapo. Pasaulio Tautų Teisuolės Bronės Pajedaitės vardas 2000 m. iškaltas Izraelio atminimo lentoje, 2001 m. ji apdovanota Lietuvos Respublikos Žūstančiųjų Gelbėjimo kryžiumi.

Stalino kurstomas antisemitizmas kritinę ribą pasiekė 1948 m., kai susikūrė Izraelio valstybė. Sovietų Sąjungoje vyko „bešaknių kosmopolitų“ medžioklė.

Kagėbistams kėlė įtarimų net grįžusieji iš koncentracijos stovyklų, todėl jie būdavo suimami antrąsyk. Žydus pradėta šalinti iš visų valdžios institucijų. Sunaikinta švietimo sistema. Uždaryti teatrai. Nebeliko kūrybinių susivienijimų. Žymiausi žydų rašytojai 1952 m. rugpjūtį sušaudyti ne todėl, kad buvo režimo priešai, o vien todėl, kad rašė jidiš kalba. Tačiau kulminacija tapo vadinamoji gydytojų byla, Stalino nurodymu užvesta 1953 m. sausį. Maskvoje prasidėjusio vajaus susidoroti su „gydytojais kenkėjais“ aidas atsimušė ir Lietuvoje – užsimota 1953 m., praėjus šešeriems metams po Petro Cvirkos mirties, sukurpti bylą vyriausybinės ligoninės gydytojui Šleimai Markovičiui, neva jis rašytoją „nunuodijęs“. Medikus žydus nuo sušaudymo išgelbėjo tik Stalino mirtis 1953 m. kovo mėnesį. Tačiau antisemitizmas ir po to niekur nedingo. Aleksandras Štomas rašė, kad komunistuojantys Lietuvos žydai žiauriai apsiriko, nes pateko „*Tarybų Sąjungoje į vieną antisemitiškiausių visuomenių pasaulyje*“.⁵

Grigorijus Kanovičius, atidavęs neišvengiamą duoklę ideologijos slibinui, kad išsaugotų šeimą ir galėtų kurti, prisimena, kokia didžiulė antisemitinė įtampa tvyrojo pokariu: „*Vyko visuotinis jidiš puolimas – nuo kalbos iki gyvybės, o kartais vienu ir tuo pačiu metu, kaip buvo su žydų rašytojais, priklausiusiais Antifašistiniam komitetui. [...] Būti žydu – beveik nusikaltimas*“.⁶

Todėl keistoka skaityti Tomo Venclovos tvirtinimus, esą jis ilgai „*praktiškai nieko nežinojęs apie žydų istoriją Lietuvoje*“,⁷ net „*nepastebėjęs*“, kaip naikinamas žydų istorijos ir kultūros paveldas.

Antižydiška SSRS politika, apribojimai, stojant į aukštąsias mokyklas, kaltinimai kosmopolitizmu, persekiojimai skatino žydus emigruoti.⁸ Talentingas studentas Dovydas Fainhauzas, puikiai išlaikęs egzaminus pas Mykolaitį-Putiną, dėsčiusį Europos literatūros istoriją, parašęs mokslinių darbų apie 1863–1864 m. sukilimą, ryžosi išvykti į Lenkiją, tačiau buvo suimtas, uždarytas į KGB požemius. Jį tardė pulkininkas Leonardas Martavičius,⁹ fizinės prievartos griebęsis vien todėl, kad Fainhauzo bute per kratą rasta vadinamosios specfondinės literatūros.

Nekeista, kad kairuoliškų pažiūrų rašytojas Mykolas Sluckis, karo metus praleidęs SSRS gilumoje, kai grįžo į Lietuvą, visiškai atsiribojo nuo savo tapatybės ir žydų tautos.

Kad pakiltų karjeros laiptais, tokie represinių struktūrų kadrai kaip partizanų kankintojas Nachmanas Dušanskis, žiaurumu pasižymėjęs tardytojas Ovsiejus Rozovskis, kontržvalgybos vadovas Aleksandras Slavinaias rėmėsi „žydo-bolševiko“ įvaizdžiu, kurį įtvirtino Ilja Erenburgas. Jo septyniadesimtmečio minėjime Maskvoje 1961 m. dalyvavęs Antanas Venclova pavydžiai žavėjosi: „*Erenburgas atėjęs, rankoj nešdamasis gvazdiką, su geltonomis kojineėmis, papuoštomis pusmėnuliais. Paustovskis Erenburgą savo kalboj lyginęs su Gercenu. Erenburgas savo kalboj (valandos ilgio) atsiskaitęs su priešais dėl „Оттепель“ [apysaka „Atšilimas“, parašyta po Stalino mirties, suteikė pavadinimą ištisam sovietinės istorijos laikotarpiui, kai 1953 m. rugsėjį SSKP CK generaliniu sekretoriumi tapo Nikita Chruščiovas, pasmerkęs asmenybės kultą] ir kitų dalykų. Koncerto metu Erenburgas ir dar trise sėdėję scenoje (minėjimas vyko naujoje R. S-gos salėje), ir Šaliapino duktė atnešusi jiems į sceną šampano butelį, kurį jie čia pat išgėrė.*“¹⁰

Vladimiras Popovas knygoje „Niekšų sąmokslas. Buvusio KGB papulkininkio užrašai“,¹¹ pasakoja, kad Kaune gyvenusio Šabtajaus Kalmanovičiaus tėvai daugybę kartų prašė sovietų valdžios leidimo repatriuoti į Izraelį, bet gaudavo neigiamą atsakymą. Kelis kartus susitikęs su KGB operatyviniu darbuotoju, Šabtajus suprato, kad išvažiuoti pavyks tik su sovietų saugumo organų pritarimu. Sutikęs bendradarbiauti, baigė specialius kursus, o jo šeimai po dvylikos laukimo metų, 1971-aisiais, pagaliau leista išvažiuoti į Izraelį, kur Šabtajus puikiai derino verslą su tarnavimu KGB. „*Iš didelės nostalgijos Lietuvai*“ šešiais milijonais dolerių parėmė Kauno „Žalgirį“, tapo krepšinio klubo bendrasavininkiu. Tačiau po žalgiriečių pergalės Eurolygoje 1999 m., nepaaiškinęs priežasčių, staiga paliko komandą.

Antižydiškos sovietų politikos mastai atskleidžia priežastis, kodėl Holokausto memorializacija Lietuvo-

je prasidėjo tik po 1990 m., atkūrus Nepriklausomybę. Bet zurofiškai vanagaitiškas požiūris į Holokaustą, kai Lietuva iš aukos paverčiama budeliu, rodo, kad įsuktas gerai apmokamas spekuliacijų šia tema verslas. Žydų tragediją bandoma supriešinti su traumine lietuvių patirtimi, visaip juodinamas partizanų pasipriešinimas... Tai spjūvis į veidą Vilniaus rabinui Dovydui Smitui, kuris 1992 m. Kovo 11-ąją, per iškilmingą Aukščiausiosios Tarybos posėdį, ištiesė lietuviams ranką, siūlydamas susitaikyti.¹² Gal tokio susitaikymo kai kam visiškai nereikia, daug parankiau plėtoti *Holokausto industriją*?

***

Vis dėlto žydų repatriacija, vykusi net ir sunkiomis sąlygomis, skaičiumi smarkiai pranoko lietuvių bandymus – dažniausiai nesėkmingus – išvykti į Vakarų. Vasario 16-osios Nepriklausomybės Akto signatarą, Lietuvos nepaprastąjį pasiuntinį ir įgaliotąjį ministrą Prancūzijoje Petrą Klimą gestapininkai suėmė 1943 m., į Kauno kalėjimą atvežė 1944 m. kovo mėnesį, tiesa, netrukus paleido. Artėjant Raudonajai armijai, jis ryžosi likti Lietuvoje, bet jau 1946 m. buvo ištremtas į Čeliabinsko sritį. Anot Klimo, „*vokiečių lagery lengviau išbūti du metus, kaip čia vienus. Gestapininkai tardant naudodavo mažesnę kankinimo metodų arsenalą negu tarybinis saugumas*“.¹³ Atlikęs didžiąją bausmės dalį, Klimas dėl invalidumo 1954 m. buvo paleistas. Gyveno labai sunkiai, palaikomas giminių ir kilnių žmonių, antai Mykolaitis-Putinas kas mėnesį siūsdavo jam pinigų.¹⁴ Prancūzijoje likusi šeima bandė Klimą išsikviesti. Dukters, ištekėjusios už prancūzų diplomato, pastangomis išvykimui tarpininkavo įtakingi Prancūzijos politikai – ministras pirmininkas Guy Molletas, užsienio reikalų ministras Christianas Pineau, senatorius Leo Hammonas, Prancūzijos ambasadoriai Maskvoje. Tačiau LKP CK pirmasis sekretorius Antanas Sniečkus ir Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkas Justas Paleckis siuntė į Maskvą raštus, kad Klimo išvykimas nepageidautinas. Prancūzijos prezidentas Charles'is de Gaulle'is per ofi-

cialų Sovietų Sąjungos komunistų partijos CK generolinio sekretoriaus Nikitos Chruščiovo vizitą (1960 m. kovo 23 d.–balandžio 3 d.) perdavė jam sąrašą asmenų, kuriuos prašoma išleisti į Prancūziją, ten buvo ir Klimo pavardė. Atsakymo nesulaukta.

Net kai Kremlius sušvelnino represijas, LSSR valdžia vis tiek pasisakė prieš laisvės suteikimą tremtiniams. Kai 1956 m. iš tremties paleista septyniolika tūkstančių lietuvių, Sniečkus tokius SSRS vadovybės veiksmus pavadino „*neatsakingais Chruščiovo eksperimentais*“.¹⁵ Antanas Vienuolis, nepaisydamas gąsdinimų pritvinkusios atmosferos, 1957 m. LSSR Aukščiausiojoje Taryboje pasakė kaip reta drąsią kalbą, ragindamas leisti tremtiniams iš Sibiro grįžti į Lietuvą: „*Yra gerai žinoma, kad masiniai trėmimai iš Lietuvos vyko, esant prie valdžios išdavikui Berijai ir jo šalininkams bei pakalikams.*“ Be to, „*neteisinga ir nenuoseklu netaikyti tų pačių dėsnių žmonėms, kurie buvo išvežti be jokių teismo nuosprendžių ir dažniausiai be mažiausios savo kaltės (šeimos nariai, vaikai) ir kurie net virš dešimties metų vargsta sunkiose, neįprastose klimatinėse sąlygose, toli nuo gimtojo krašto ir nuo artimųjų*“. Antraip bus galima tvirtinti, kad „*tarybinė vyriausybė veda panašiai kaip ir CARAI LIETUVIŲ NUTAUTINIMO ir rusinimo politiką*“.¹⁶ Deja, Paleckis 1957 m. sausio 21 d. pasirašė įsaką, draudžiantį buvusiams Lietuvos Vyriausybės nariams, politinių partijų vadovams, partizanams, visiems, dalyvavusiems pasipriešiniame sovietų valdžiai, grįžti ir apsigyventi gimtuosiuose namuose. Už nepaklusnumą vėl grėsė penkeri metai prie Laptevų jūros. Oficialiai šis draudimas LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaku buvo atšauktas tik 1988 m. spalio 25 d.¹⁷

Per visą okupaciją laikytasi dvejopų standartų. Tokie taikyti ir Helsinkio grupės, įkurtos 1976 m. lapkričio 25 d., nariams. Daugybę metų persekiotas grupės įkūrėjas Eitanas Finkelšteinas tik po kankinamai ilgo laukimo pagaliau 1983 m. gavo leidimą repatrijuoti. Kitą grupės narį – Viktorą Petkų, jau du kartus kalintą lageriuose, sovietų valdžia 1977 m. vėl suėmė ir nuteisė penkiolika metų kalėti. O Tomui Venclovai, vos metelius luktelėjusiam, leido išvykti į JAV. 1977 m. rugpjūčio mėnesį jis neteko sovietinio paso, netrukus ir SSRS pi-

lietybės, tačiau jo žmona, likusi Lietuvos SSR, tų pačių metų spalio mėnesį smagiai leido laiką Maskvos teatro draugijos organizuotoje dešimties dienų ekskursijoje po Prancūziją.¹⁸ Beje, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centre saugoma KGB generolo majoro Stanislavo Caplino 1991 m. balandžio 17 d. į Maskvą siųsta šifruota telegrama Nr. 1740, kurioje siūloma, atsižvelgiant į „*didelį autoritetą, liberalias pažiūras, taip pat gerą elgesį emigracijoje*“, grąžinti Tomui Venclovai SSRS pilietybę. Ir iš kur toks kagėbistų rūpestingumas?

***

Lietuvoje pasipriešinimas pavergėjams, prasidėjęs nuo pat pirmųjų Nepriklausomybės praradimo dienų, tęsėsi per visą sovietmetį, reikšdamasis pačiais įvairiausiais būdais.

1944 m. lapkričio mėnesį sovietams paskelbus mobilizaciją, pakluso labai nedaug lietuvių. Vildamiesi, kad sulauks pagalbos iš Vakarų, o tada įvykiai pakryps visai kita linkme, vieni slapstėsi namuose, kiti apsiginklavę traukė į miškus. 1944 m. gruodžio mėnesį prasidėjo pirmieji mūšiai su enkavėdistais, kurie, padedami vietinių parsidavėlių, gaudė jaunus vyrus rekrutais į kariuomenę. Vosbutų kaime, netoli Čekiškės, susirėmimas truko kelias dienas. Keršydami už nepaklusnumą ir patirtus nuostolius, sribai (rusiško žodžio *учребителю* lietuviškas vedinys) pradėjo deginti sodybas, ištisus kaimus, žudė net vaikus, moteris, senelius.

Kolaborantai ketino 1945 m. liepos 21 d. iškilmingai pasveikinti Staliną su Lietuvos okupacijos penkmečiu, bet neįstengė surinkti užsibrėžto skaičiaus – pusantro milijono „*dėkingų lietuvių*“ parašų. Tai buvo politinis antausis „*tautų vadui*“ ir jo klapčiukams. Tokias akcijas bei rinkimų farsą žmonės boikotudavo per visą sovietmetį, bet partinė nomenklatūra greitai įgudo klastoti rezultatus.

Kad tauta moka gyventi ne tik laisvėje, bet nepalūžta ir vergijos sąlygomis, puikiai įrodė Lietuvos partizanai, išsaugoję viltį, kai nebuvo jokios vilties. Miškuose susitelkė apie trisdešimt tūkstančių Lietuvos patriotų, kuriems vadovavo buvę karininkai, šauliai, mokytojai.

Kovoti ryžosi ir Vinco Mykolaičio-Putino 1943 m. sutelkto sambūrio „Šatrija“ rezistencinis branduolys, kuriam priklausė dvidešimt trys studentai. Miško brolių pasipriešinimas truko nuo 1944 iki 1953 m., nors jėgos buvo labai nelygios – prieš partizanus mesta nuo penkiasdešimties iki šimto penkiasdešimties tūkstančių MVD-MGB smogikų.

Beje, Sniečkus, raportuodamas VKP(b) CK sekretoriui Andrejui Ždanovui, kaip sekasi kovoti su ginkluotu pogrindžiu, nuolat prašydavo, kad Maskva imtųsi dar žiauresnių represijų prieš partizanus ir jų rėmėjus. Sadistinių polinkių turintys tardytojai suimtuosius skandindavo vandens statinėse, nuplėsdavo nagus, traiškydavo lyties organus, išdurdavo akis. Atsilaikydavo tik labai stiprios dvasios, giliai tikintys asmenys. Patekę į apsupstį ir neturėdami vilties prasiveržti, partizanai dažniausiai patys nusišaudavo arba susisprogdindavo, kad neišduotų kovos draugų, jei neatlaikys kankinimų, kurie NKVD dokumentuose maskuojami neutraliais terminais „fizinio poveikio priemonės“, „aktyvus tardymas“, o nužudymai pridengiami melu: „mirė, plyšus širdžiai“, „nušautas, kai bandė pabėgti“, ir panašiais prasimanymais.

Kankinimus pakeldavo ne visi, pritrūkusieji dvasinės stiprybės tapdavo išdavikais. Sovietų neketęs, bet jiems pasidavęs mokytojas, poetas Kostas Kubilinskas, partizanams žinomas kaip ryšininkas Kapsas, o sribams – kaip agentas Varnas, 1949 m. kovo 7 d. Kalėsninkų miške nušovė Dainavos apygardos partizanų vadą Benediktą Labėną-Kariūną, išdavė partizanų slėptuves. Vėliau išgarsėjęs kaip vaikų poetas, 1962 m. kovo 9 d. mįslingomis aplinkybėmis mirė Pamaskvės sanatorijoje, nesulaukęs nei trisdešimt devynerių...

Iš pradžių, 1944–1945 m., sribai nukautus partizanus dažniausiai palikdavo žūties vietoje, todėl artimiesiems pavykdavo slapčia juos palaidoti. Nuo 1946-ųjų tai tapo nebeįmanoma – tų metų vasario 16 d. (data parinkta, matyt, neatsitiktinai) pradėta išdarytus partizanų kūnus mėtyti viešosiose vietose – turgaus aikštėse, prie bažnyčių, prie mokyklų. Akylai stebėta, kas iš artimųjų bandys juos atsiimti. Tokių parodomųjų akcijų atsakyma apie 1950 m., kai žinia apie palai-

kų išniekinimą pasiekė Vakarus. Laidoti nužudytųjų neleista, jie būdavo užkasami atokiose vietose, šiukšlynuose, sumetami į pelkes, užakusius šulinius, kad be pėdsakų išnyktų užmarštyje. Suvertę lavonus į kalkių duobes, sribai kastuvais nukapodavo rankas, kojas, net galvas. Arba tiesiog palikdavo žvėrimis sudraskyti. Lietuva nusėta nežinomais kapais.

Kauno tarpdiecezinės kunigų seminarijos studentas Alfonsas Svarinskas, aprūpindavęs rezistentus medikamentais, pogrindžio spauda, kad išvengtų suėmimo, 1946 m. pavasarį įstojo į partizanų būrį, veikusį Ukmergės apylinkėse. Deja, tų pačių metų gruodį buvo suimtas, žiauriai kankinamas, nuteistas dešimčiai metų ir išvežtas į Užpoliarę. Abezės lageryje kartu kalėjęs Telšių vyskupas Pranciškus Ramanauskas 1954 m. spalio 3 d. išventino Svarinską į kunigus. Tai nebuvo paprasta, nes reikėjo vyskupiško apeigyno ir krizmos – šventinto aliejaus, kuriuo patepami kunigo delnai. Visa tai parūpino ir į lagerį nusiuntė Telšių kunigų seminarijos ekonomė Teklė Kačiukaitė, padedama Vinco Mykolaičio-Putino, kuris išmanė liturgiją, gerai mokėjo lotyniškai ir iš apeigyno atrinko reikiamus tekstus bei maldas.

Kaip vyko ginkluotas pasipriešinimas, puoselėjant būsimą Lietuvos viziją, paremtą teise, demokratija, krikščioniškos moralės principais, puikiai atskleidžia Pasaulio lietuvių bendruomenės kartu su Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga 1996 m. išleisti du rinkiniai – „Laisvės kovos 1944–1953 metais. Lietuvos kovų ir kančių istorija – dokumentų rinkinys“,¹⁹ „Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD-MGB dokumentuose 1944–1953 metais.“²⁰

Ir pagal tarptautinę teisę (Genocido konvencijos II straipsnis), ir pagal LR BK 99 straipsnį partizanų naikinimas yra genocidas. Tą pripažino Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, o 2019 m. rugsėjo 10 d. patvirtino Europos Žmogaus Teisių Teismas.²¹

***

Miškuose dar neužgesus partizanų laužų žarijoms, okupantai užsimojo sunaikinti Bažnyčią, tapusią tau-

tos dvasinės rezistencijos tvirtove. Nors SSRS konstitucija neva užtikrino religijos laisvę, tačiau tikintieji buvo persekiojami, bažnyčios uždaromos. Vilniaus Katedrą ketinta paversti autoremonto dirbtuvėmis, bet šio drastiško sprendimo vis dėlto atsisakyta, joje įrengta Paveikslų galerija, Katedros varpinė tapo ekskursijų biuru. Šv. Kazimiero bažnyčia paversta Ateizmo muziejumi, Bernardinų bažnyčioje įsikūrė Dailės instituto dirbtuvės, Švč. Mergelės Marijos Ramintojos bažnyčioje buvo sandėliuojamos daržovės, Šv. Stepono bažnyčia pertvarkyta į remonto dirbtuves, o Šv. Jonų bažnyčia – į popieriaus sandėlį. Evangelikų-liuteronų bažnyčioje atidarytas kino teatras „Kronika“, Kauno Pažaislio vienuolyne įsteigta psichiatrijos ligoninė, ne viena bažnyčia paversta sporto arba šokių sale...

Komunistinių neronų laikais kunigavimas tapo kankinyste. Vladimiro kalėjime 1953 m. mirė Lietuvos Nepriklausomybės akto signataras, buvęs ministras pirmininkas, Lietuvos kariuomenės kapelionas, kunigas Vladas Mironas, arkivyskupas Mečislovas Reinys. Apie šimtas trisdešimt kunigų, ištremtų į Sibirą, grįžo į Lietuvą po Stalino mirties.

Raudonajam terorui nuožmėjant, dvasininkai kaip įmanydami stengėsi palaikyti vargo ir kančių prislėgtus žmones, gaivinti tautos dvasią. 1948 m. spalio 31 d. (per Kristaus Karaliaus šventę) daug jaunimo susibūrė į Aušros Vartų kolegiją. Tą rytą šv. Mišias aukojęs kunigas Kazimieras Vaičionis pasakė įspūdingą pamokslą: „*Mes pastatysime mistinę Aušros Vartų Katedrą, į kurią susirinks melstis ir gyventi visa tauta.*“²²

Jaunimas atkakliai vengė stoti į komjaunimą, nebendraudavo su įstojusiais. Jadvyga Žukauskaitė-Petrauskienė, Vilniaus universitete studijavusi lietuvių kalbą ir literatūrą, knygoje „Studentų byla“ pasakoja: „1950-ieji. [...] Per Vėlinės einame į Rasų kapines, nors ir buvome įspėtos, kad nekeltume kojos iš bendrabučio. Bandome uždegti žvakutes ant J. Basanavičiaus kapo. Ir čia pat iš kažkur atsiradę vyrai ėmė trypti batais žvakutes ir mūsų rankas. [...]“

Kartą iškvietė mane į fakulteto komjaunimo komitetą ir pasiūlė stoti į komjaunimą. Nesutikau. Negaliu ir nenoriu atsisakyti to, kas man šventa, ko mane

mokė tėvai ir seneliai, negaliu užmiršti trypiamo J. Basanavičiaus kapo.“²³

Kūrėsi slaptos jaunimo organizacijos, puoselėjančios Lietuvos laisvės idėjas.²⁴ Panevėžyje 1944–1945 m. susitelkė Gedimino būrys, Kaune 1945 m. vasario mėn. – „Kovotojai už Lietuvos laisvę“, nemažai Prienų gimnazijos moksleivių priklausė pagrindinei organizacijai „Jaunoji Lietuva“, Raseiniuose veikė „Lietuvių jaunimo sąjunga“, Radviliškio apskrityje gimnazijos ir amatų mokyklos moksleiviai 1948 m. įsteigė organizaciją „Jaunieji kovotojai už laisvę“, Šilutės apskrityje 1949 m. veikė „Geležinio Vilko pulkas“, 1953 m. Kybartų jaunimas subūrė „Lietuvos nepriklausomybės armiją“, Panevėžio moksleiviai – „Juodąjį kaspiną“, ir t. t., ir t. t.

Vilniaus universitete, Vilniaus pedagoginiame institute, Kauno politechnikos institute ir Lietuvos veterinarijos akademijoje 1950–1952 m. veikė nelegali antisovietinė studentų organizacija „Vieningoji darbo sąjunga“ (VDS).²⁵ Jos tikslas – plėsti ideologinę kovą su okupantais, o susidarius palankiai tarptautinei ir vidaus padėčiai atkurti nepriklausomą demokratinę Lietuvos valstybę. VDS aktyvistai palaikė ryšį su Kęstučio apygardos partizanais, tarp moksleivių ir studentų platino nelegalią spaudą – Adolfo Ramanausko-Vanago redaguojamą *Laisvės varpą*, Tauro apygardos 1951 m. leistą *Laisvės žvalgą*, kitus pogrindžio leidinius.

Provokatoriui V. Murauskui 1952 m. išdavus didelę šios organizacijos grupę, tų metų gruodžio 23–27 d. Pabaltijo apygardos Vilniaus srities karinis tribunolas uždareme posėdyje teisė šešiolika VDS narių. Kad KGB rūsiuose kankintas jaunimas nepalūžo, rodo vieno iš jų užrašyti žodžiai: „*Po komandos mūsų vora nuringavo klaidžiais saugumo rūmų koridoriais. Įvedė į gana erdvią teismo salę ir susodino į dvi priekines kėdžių eiles – po aštuonias kiekvienoje. Už teisėjų stalo sėdėjo keletas karo tribunolo narių su papulkininkų ir pulkininkų antpečiais. Kairėje – kaltintojo stalelis, dešinėje – gynėjo (mat ir tokį kadrą mums primetė). Buvo dar techninių sekretorių stalelis. Čia prisiminiau pogrindyje platinto tada mums dar nežinomo poeto, o*

iš tikrųjų V. Mykolaičio-Putino eilėraščio „Vivos plango, mortuos voco“ porą eilučių:

Ir tribunoluos išdidžiai

*Teisiuosius teisia žmogūdžiai!*²⁶

Tribunolas visiems šešiolikai paskelbė vienodą nuosprendį – dvidešimt penkeri metai kalėti, dar penkeriems metams atimamos piliečio teisės.

Vengrijos revoliucija 1956 m. sujudino plačiuosius Lietuvos visuomenės sluoksnius, kėlė antikomunistines nuotaikas, žadino laisvės troškulį. Vilniaus ir Kauno miestų kapinėse vyko didelės demonstracijos. Su protestuotojais brutaliai susidorojo milicija ir vidaus kariuomenė.

Vilniaus universiteto centriniuose rūmuose 1956 m. spalio 31 d. pasirodė užrašas „Tegyvuoja Vengrijos revoliucija“. Jurbarko rajone 1957 m. veikusi „Antikomunistinė lietuvių kovotojų organizacija“ – ALKO išplatino atsišaukimą: „Į kovą pavergtą tautą! Piliečiai! Mes visi lietuviai mylime savo protėvių žemę, kurią jie apgynė, praliejo kraują. Praliedami kraują, jie iškovojo ir mūsų laimę, bet ją iš mūsų atėmė rusų komunistas, bet neilgai prisieis kentėti, pirmieji pavyzdį parodė lenkai ir vengrai. Vengrai jau baigia iškovoti sau laisvę. Lietuviai vienykitės. Sukilkite į kovą prieš savo pavergėjus komunistus!!! Duonos ir laisvės! Šalin komunistų pavojų. Mes eisime pirmyn!“²⁷

Tačiau buvo ir visai kitaip nusiteikisio jaunimo. Kai 1957 m. gegužės 3 d. Marijampolėje, pervadintoje Kapusku, mirė Tomo Venclovos močiutė, sūnų į laidotuves nusivežęs Antanas Venclova dienoraštyje rašė: „Tomas pirmą kartą matė katalikiškas laidotuves (ligi šiol jis matydavo tik tarybines). Ir jos jam pasirodė labai neįtikios. „Aš džiaugiuos, kad mane laidos tarybiškai, kad aš bedievis“, tarė jis. Jam 19 metų. Šiaip ar taip, naujų laikų žmogus.“²⁸

Bedievis Tomas tęsė ir tėvo pastangas Antaną Vieunuolį išplėsti „iš davatkų ir kunigų globos ir teroro, kurią jis kenčia Anykščiuose“.²⁹ Tačiau senatvėje pakeitė mąstymo kryptį – iš Mozės rankų perėmęs Dekalogą ir jį laikydamas, bet jo nesilaikydamas, ėmė gelbėti Lietuvą nuo patriotizmo, nes aukščiau už tėvynę, Tomo supratimu, stovi Tėvas. Vis dėlto kai kam kyla klausimas,

„kodėl ginti patria yra profaniškas pašaukimas, o ginti pater – sakralus?“³⁰

Neklystančio arbitro vaidmenį visais, ypač žydų ir poetų, klausimais sau pasiskyres Tomas Venclova „Laisvėjimo dienoraščiuose“ piktinasi nuolatine, pasak jo, Mykolaičio-Putino „apologija“ ir dėsto nesikeičiantį niekinamą savo požiūrį: „Yra visokių konformistų – ciniškų, drebančių, nuoširdžių... Putinas buvo pats nesimpatingiausias konformisto tipas – verkšlenantis.“³¹

Pagal tokį skirstymą Antanas Venclova turbūt laikytinas ciniškai nuoširdžiu arba nuoširdžiai cinišku konformistu? Bet verčiau aptarkime, kokia buvo Mykolaičio-Putino laikysena ir kūryba juodžiausiais sovietų teroro, cenzūros metais. Tuoj po „išvadavimo“, 1944 m. spalio 15 d., Tiesa paskelbė jo eilėraštį „Tėvynei“, parašytą 1914 m., su konjunktūriniu pataisymu: *Man įteikė Viešpats ne kardą – kanklius = Ne kardą aš rankoj laikau, bet kanklius*. 1946 m. *Literatūra ir menas* išspausdino eilėraštį „Tarybinių tautų šeimai“, kurio mašinraštyje svetima ranka padarytas taisymas paskutiniame posme: *Ligi nuvargintos tėvynės mano = Ligi išlaisvintos tėvynės mano*. Lapkričio pabaigoje, tuoj po to, kai jį aršiai užsipulė LKP CK sekretorius Kazys Preikšas, *Literatūroje ir mene* poetas paskelbė ciklą „Didžiojo Spalio aidai“, 1947 m. – „Didžiojo Spalio garbei“. Valstybinė grožinės literatūros leidykla 1950 m. išleido Mykolaičio-Putino eilėraščių rinkinį „Sveikinu žemę“. Nors knyga buvo jau spaus-tuvėje, bet cenzoriai dar vis tiek reikalavo labiau „sutarybinti“ dalį eilėraščių. Šio rinkinio redaktorius Eugenijus Matuzevičius, tuo pavedimu nuėjęs pas Putiną, atsiminimuose rašė: „Viską jis priėmė liūdnai, net gana skausmingai. Kai ką truputį pataisė, vieną kitą žodį pakeitė, bet pageidaujamo tarybinio epiteto vis tiek neįdėjo.“³²

Taigi privaloma duoklė atiduota keliais stereotipiniais eilėrašciais. Visa kita – negausi, santūri, kultūringa poezija.

Labai neteisinga vienodą matą taikyti žodžiams, kurie parašyti teroro laikais, ir vėlesniems, kai chruščiovinis atšilimas smarkiai praplėtė leistinumą ribas. Antai Justino Marcinkevičiaus pirmojoje knygoje

„Prašau žodžio“ (1955) partija prabyla motinos balsu, o po vienuolikos metų pasirodžiusiame rinkinyje įdėtas keturių eilėraščių ciklas „Šiandieninis Leninas“. Sigitas Geda, būdamas studentas, šlovino Fidelį Castro, pirmąją savo knygą „Pėdos“ (1966) pradėjo eilėraščiu, esą „žemynai gula Lenino pėdon“, Genriko Zimano redaguojamame *Komuniste* paskelbė „Tarybinių partizanų dainas“. Šie himnai – jau ne gyvybės „perkūnsargiai“, o paraiška įsilieti į rašytojų gretas, greičiau už kitus būti oficialiai pripažintiems, gauti butą, mašiną, leidimą vykti į užsienį. Todėl bet koks apibendrinimas turėtų remtis ne atsitiktinių citatų kaišiojimu, bet laikmečio esmės perpratimu ir kūrinių visuma.

Antroji sovietinė okupacija vis dėlto nepalaužė Mykolaičio-Putino dvasios. Pačiomis baisiausiomis dienomis jis nekalbėjo ir nesielgė taip, kaip reikalauta. Pavyzdžiui, 1945 m. sausį cenzoriai uždraudė jo kalbą transliuoti per radiją, nes rašytojas, užuot garbinęs „išvaduotojus“, rūpinosi tautos likimu:

„Visi mes norime, kad negausinga mūsų tauta iš karo verpetų išplauktų kūrybinga ir pajėgi naujojo gyvenimo uždaviniams vykinti. Dėl to ir dabar kyla tas pats neramus klausimas, kurį aš dar pirmojo Didžiojo karo metu buvau išreiškęs šiuo posmu:

*Žinau, pasibaigs tas audros ūžesys,
Pavasaris žemę žiedais aptaisys,
Bet ką gi papuoš pirmas žiedas kvapus:
Ar juodus dirvonus, ar šaltus kapus?*

Dabartiniai įvykiai kelia baimę, kad tas pirmas ateinančio pavasario žiedas gali papuošti mūsų tėvynėje tik „juodus dirvonus ir šaltus kapus“, ir tai ne perkeltine, bet tiesiogine prasme.“³³

Pretekstų susidoroti su Mykolaičiu-Putinu buvo pakankamai. Vienas rimčiausių – 1944 m. išleistas rinkinys „Rūsčios dienos“. Kaip rašytojui buvo grasinama, papasakojo Juozas Bulavas, gyvenęs tame pačiame Tauro gatvės name: „Akademijos orgkomitetas buvo įpareigotas sutelkti Akademijoje reikalingus kadrus. Preikšo palaikomas, labai pradėjo reikšti pretenzijas Korsakas, kad jis būtų paskirtas Literatūros instituto

direktorium. O 1945 m. Putinas buvo paliktas ir toliau ėjo direktoriaus pareigas. Prasiđėjo prieš jį spaudimas. Apie vasario vidurį mane pakvietė pas Korsaką į butą dalyvauti pasikalbėjime su Preikšu ir Mykolaičiu. [...] Tvenkiasi kažkas nemalonaus, nenatūrali, įtempta atmosfera. Mykolaitis jaučiasi nejaukiai, susigūžęs. Preikšas pradeda – reikia išsiaiškinti, kas Mykolaitis per žmogus. Pokalbis vyksta grubiu stiliumi. „Su kuo jūs, profesoriau Mykolaiti, – su mumis ar prieš mus? Vokiečių okupacijos metais išleidot knygą „Rūsčios dienos“. „Taip, – atsako Putinas, – bet...“ Preikšas neleidžia jam kalbėti. Ima kamantinėti, turėjo rankose vieną rinkinio egzempliorių. Pradeda skaityti, ką pasakysit dėl šito, dėl to?.. [...] Išėjau, nelaukęs pabaigos. Esmė buvo aiški. Putinas išbuvo savo pareigose iki Akademijos visuotinio susirinkimo 1946 m. vasario gale, o per tą susirinkimą CK numatė, ką rinkti. Išrinko K. Korsaką. Mykolaitis liko nustumtas. Tų pačių metų rudenį dėl „Rūsčių dienų“ Putinui teko aiškintis ir ždanoviniame rašytojų susirinkime, kurį vedė Preikšas.“³⁴

Kelialapis į Gulagą Mykolaičiui-Putinui galėjo būti išrašytas bet kada KGB jį sekė, persekiojo, gąsdino, tačiau galutinai susidoroti neskubėjo, nes laikė masalu inteligentijai, pasitraukusiai į Vakarus. Ir štai tokiomis aplinkybėmis, kai grėsė represijos, jei nešlovinsi sovietinio rojaus, poetas sukūrė šimto šešiasdešimt penkių eilučių eilėraštį „*Vivos plango, mortuos voco*“, virtusį legenda. Pasitelkęs tradicinį užrašą ant bažnyčios varpų ir Friedricho Schillerio „Giesmės apie varpą“ moto: *Vivos voco, mortuos plango, fulgura frango* („Gyvuosius šaukiu, mirusiuosius apraudu, žaibus sulaužau“), lotyniškos sentencijos žodžius sukeitė vietomis – „Gyvuosius apraudu, mirusiuosius šaukiu“:

*Bedugnėj skausmo sielvartingo
Gyvenimas kaip lašas dingo
Už geležim apkalto lango. –
V i v o s p l a n g o !*

Rūstybės kupinas „*Vivos plango, mortuos voco*“ su autoriaus ranka įrašyta, bet vėliau nutrinta data (1945. VI. 28), – tai protestas prieš totalitarinę prievartą, išreikštas

kvapą gniaužiančia forma. 1945-ųjų rudenį ši rezisten-
cinės lyrikos kūrinį Mykolaitis-Putinas davė paskaityti
Vandai Zaborskaitei, o ši išprašė vieną eilėraščio egzem-
pliorių, kurio nuorašai – be autoriaus pavardės – ėmė
sklisti iš rankų į rankas, žadindami laisvės dvasią.

Meilė Lukšienė atsiminimuose rašo, kaip 1946 m.
Kaune buvo pakviesta pas Antaną Žmuidzinavičių pa-
siklausti Putino ir Sruogos skaitomos poezijos. „*Vivos plango*“
jai padarė neišdildomą įspūdį: „*Mums visiems
tame kūrinyje tilpo ir Rainiai, ir Pravieniškės, ir Pane-
vėžys, ir Štuthofas, ir tuo metu vykstančios pjautynės
mūsų kaime, ir pavartės mašinos tratėjimas, ir kanki-
namų žmonių klyksmas, prasiskverbiantis pro uždarus
langus ir ateinantis prie kūdikio lopšio...*“

Po „*Vivos plango...*“ jokiais „sveikinimais žemei“, jo-
kiaais nusilenkimais, nebegalėjai tikėti.“³⁵

Elena Naginskaitė-Vajegienė, 1944–1949 m. studija-
vusi Vilniaus universitete, liudija: „*Mes laikėme Putiną
kankiniu ir niekuomet nedrįsime smerkti. Džiaugdavo-
mės radę jo tarybiniame eilėraštyje kokį nors posakį,
kurį galėjom savaip komentuoti. Pavyzdžiui, citavome:
„Nuo tolimo saulėtekio Rytų / Ligi išlaisvintos Tėvynės
mano / Klestėk šeima tarybinių tautų“ ir juokėmės: Tai-
gi tik „iki Tėvynės mano“, vadinas, – be jos. O kai ėmė
„kursuoti“ jo „Vivos plango, mortuos voco“, stebėjomės,
kokios reikėjo drąsos, kad tuo metu, kai dundėjo trauki-
niai į Rytus, kai dingdavo iš auditorijų studentai, buvo
įkalinti Antanas Miškinis, Kazys Boruta ir kiti, paleis-
tum į pasaulį žodžius: „Nuo jūs įstatymų sugriuvo / Ir
nuodėmės, ir doros. / Karūnos niekšų daliai, / O dulkėse
karaliai. / Ir tribunoluos išdidžiai / Teisuosius smerkia
žmogžudžiai“. Taip prasiveržė Putino protestas prieš vi-
sus pažeminimus, kuriuos jam teko patirti. Įdomu, kas
pirmasis šį kūrinį gavo iš autoriaus? Man jį davė Vanda
Zaborskaitė 1947 m. O kas jai? Eilėraštis keliavo be au-
toriaus pavardės. Bet reikėjo būti visiškai nemokšai,
kad neatpažintum Putino stiliaus.“³⁶*

„*Vivos plango, mortuos voco*“ pasiekė ir tremtinius,
politinius kalinius. Nuorašai keliavo iš vieno lagerio į
kitą, iš lūpų į lūpas buvo perduodama autoriaus pavar-
dė – Vincas Mykolaitis-Putinas. Vladas Šimkūnas pa-
sakoja, kad šį eilėraštį 1954 m. atvežė pirmoji lietuvaitė,

atvykusi į Abezio lagerį: „*Jį skaitė šimtai kalinių, nusira-
šinėjo, slėpė, mokėsi atmintinai ir deklamavo siauruose,
patikimuose tautiečių būreliuose. Visi žinojo, kad tai My-
kolaitio kūrinys. [...] Šis eilėraštis kaip joks kitas plito po
visus lagerius ir kaip malda buvo dažno lūpose.*“³⁷

Tremtiniai ir politiniai kaliniai, pasak Šimkūno,
buvo sukrėsti ir nusivylę, kai 1950 m., stalinizmo tero-
rui pasiekus apogėjų, išėjo poezijos rinkinys „Sveikinu
žemę“ su keliais vergovę šlovinančiais eilėraščiais, nors
ir suprato, kad tai privaloma duoklė slibinui. Tačiau
„*Vivos plango, mortuos voco*“ Mykolaitį-Putiną visiškai
reabilitavo jų akyse.

Didžiulę pagarbą poetui liudija tai, kad žmonės, pas
kuriuos rasdavo „*Vivos plango, mortuos voco*“ nuorašą,
kvočiami, net kankinami neišduodavo autoriaus. Kau-
no 8-osios gimnazijos mokytojas Dangerutis Čebelis,
pas kurį per kratą 1950 m. rastas šis eilėraštis, puikiai
žinojo, kas jo autorius, tačiau tardomas neišdavė, tvirti-
no eilėraštį sukūręs pats. Nuteistas penkeriems metams,
kalėjo trejus. Stalinui mirus, 1953 m. amnestuotas.

Paradoksalu, bet pirmas „*Vivos plango, mortuos
voco*“ vertimas – be dviejų pabaigos posmų – priklauso
sovietų saugumo leitenantui Jankevičiui. Į rusų kalbą
1949 m. lapkričio 23 d. išverstas „daiktinis įrodymas“
papildė kunigo Kazimiero Vasiliausko tardymo bylą
nr. 16 996. Kankinamas jis neišdavė, nei iš ko šį eilė-
raštį gavęs, nei tų dešimčių žmonių, kuriems jį dekla-
mavo. Buvo nuteistas dešimt metų kalėti Gulage.³⁸

Lietuvoje „*Vivos plango, mortuos voco*“ pirmąkart
išspausdintas 1947 m. Algimanto partizanų apygardos
leidinyje *Neįveiksi, sūnau, šiaurės* – tai Antano
Baranausko eilutė. Jį, rengiamą ūkininkų Kriauciūnų
vienkiemyje prie Andrioniškio, redagavo mokytojas,
literatas Jurgis Urbonas-Lakštutis, kuris 1948 m. žuvo.
Eilėraštis išspausdintas be Putino pavardės, partizanai, iš-
skyrus kai kuriuos, gal net nežinojo tikrojo autoriaus. Yra
išlikę tik du to leidinio egzemplioriai – vieną išsaugojo
anykštėnė, Jovaro partizanų kuopos ryšininkė Birutė
Biliūnaitė, o antrasis rastas buvusiam KGB „šlovės
muziejuje“, kuriame sukaupta daug partizaninės ko-
vos ginklų, atributų, spaudos ir kuris turėjo liudyti
enkavėdistų sumanumą, palaužiant kietasprandės

lietuvių tautos pasipriešinimą.³⁹

Kaip plačiai pasklido „*Vivos plango...*“ ir koku aidu atsimušę žmonių širdyse, rodo partizanų leidinyje *Laisvės varpas* (1951 m. rugsėjo 15 d., nr. 5) įdėtas eilėraščių „*Mes nemirę*“. Jo autorius – Vilniaus pedagoginio instituto studentas lituanistas, pagrindinės „Vieingosios darbo sąjungos (VDS)“, palaikiusios ryšius su partizanais, narys Algirdas Bitvinskas, pasirašydavęs slapyvardžiu Keranas:

„*Mes nemirę, mes nemirę!*“ –
Naktį juoda, žiauria, gilia
Kelias aukos iš kapų.

Nužudyti, nukankinti
Skelbia garsiai vieną mintį
Dar gyvais balsais žmonių:
„Mes nemirę, mes nemirę!

Laukiam laisvės atgimimo
Sutemų pilnoj šaly, –
Dar ir Sibiro ledynėj,
Toje lagerių tėvynėj,

Mes gyvi, mes dar gyvi!
Mes nemirę, mes nemirę,
Jei pajėgiam naktį gilia
Atsikelti iš kapų!..“

Eina, slenka minių minios,
Žemė virsta kapinynais, –
Aidi tūkstančiai balsų:
„Mes nemirę, mes nemirę!“⁴⁰

1952 m. Bitvinskas buvo suimtas, kalėjo Irkutsko srityje. Į Lietuvą grįžo 1956-aisiais.

Kad tautos didvyriškumas reiškėsi ne tik ginkluota kova, bet ir laisvo žodžio jėga, liudija VLS rinktinės poligrafiniu būdu 1952 m. išleisto poezijos ir prozos rinkinio „*Mes nemirę...*“ pratarmės žodžiai: „*Mes nemirę, mes nemirę!*“ – *aidi Tėviškės kloniais ir laukais iš niūrių kalėjimo sienų ir kapų glūdumos kovojančios*

tautos, kovojančio lietuvio balsas, ir eina jis lyg nepavargstantis amžių pranašas ir byloja: – nenumarinsit, nepalaušit lietuvio, kovojančio už laisvę ir šviesesnę ateitį; jo pusėje tiesa, su juo teisingumas ir nenugalimas ryžtas laimėti.⁴¹

Iki šiol neišku, kada ir kaip pogrindžio sąlygomis „*Vivos plango...*“ pateko į Vakarus. Pirmieji jį paskelbė *Aidai* su nuoroda „*Iš nespausdinto V. Mykolaičio-Putino palikimo*“ (1967, nr. 7) ir *Draugo* kultūros priedas. Bernardas Brazdžionis „*Vivos plango...*“ pristatė *Lietuvių dienose* (1967, nr. 9), pridurdamas, kad šios eilės „*laisvajį pasaulį pasiekė tik po autoriaus mirties*“.

Pedagoginis lituanistikos institutas Čikagoje „*Vivos plango, mortuos voco*“ 1968 m. išspausdino su įrašu pirmame leidinio puslapyje: „*Vietoj šermenų vainiko lietuvių literatūros klasikui ir literatūros profesoriui 1967 metų birželio 7 dieną sovietinės Rusijos okupuotoje tėvynėje mirusiam, palaidotam Vilniuje, Rasų kapuose.*“

Po Stalino mirties Mykolaitis-Putinas liovėsi slėpęs autorystę, bet cenzoriams tvirtino, kad eilėraščių parašė 1943 m., sukrėstas hitlerininkų žiaurumų. Taigi „*gigantai*“, kurių kelią ženklina „*griaučių šiurpūs milijonai*“, turėjo būti ne enkavedistai, o esesininkai, nors šie žodžiai puikiai tinka ir vieniems, ir kitiems, tiek Staliniui, tiek Hitleriui... Aiškiai įskaitomų istorinių realiųjų kūrinyje nėra, tačiau tragiškoje jo patetikoje šmėsteli Sibiro tremtinių šešėlis – „*Ir tie, kurie nuo šalčio ir nuo bado / Pūgų simfonijose mirtį rado.*“ Nepriklausomoje Lietuvoje atlikta eilėraščio autografo ekspertizė pavirtino, kad tikroji data – 1945 m. birželio 28 d.

„*Vivos plango...*“ su paankstinta data ir pripaišant kitą intenciją pirmąkart legaliai paskelbtas 1968 m., jau po Mykolaičio-Putino mirties, leidžiant jo *Raštų* dešimtąjį tomą.

Nors kruvinasis stalinizmo laikotarpis tolo, bet komunistų valdžia nesiliovė kovojusi su tautiškumo atrama – religija. Už disidentinę veiklą ir *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikos* platinimą 1974 m. sovietų saugumo suimta ir teisiama vienuolė Nijolė Sadūnaitė LSSR Aukščiausiąjame teisme 1975 m. birželio 17 d. pasakė kalbą, kuri per pagrindinę spaudą pasklido po pasaulį. Be kita ko, ji pabrėžė: „*Kiekvieną kartą, kai teisiami*

žmonės už „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kroniką“, labai tinka Vinco Mykolaičio-Putino žodžiai:

Ir tribunoluos išdidžiai

*Teisuosius smerkia žmogžudžiai.*⁴²

Tęsinys kitame numeryje

- ¹ Lietuvos žydų žudynių byla: dokumentų ir straipsnių rinkinys. Sudarė Alfonsas Eidintas. Vilnius: Vaga. 2001, p. 71.
- ² Mitingas Paneriuose. Pro ašaras, taurinančias sielą. *Lietuvos Jeruzalė*. 1991, nr. 8.
- ³ Tokerių šeima. *Brasta*. 2018, nr. 1 (9), p. 52.
- ⁴ Ginta Gaivenytė. Litvakas Kama Ginkas: „Žmogus nuo paprasto gyvulio skiriasi, nes jame yra šiek tiek dvasios.“ <https://www.lrytas.lt/kultura/istorija/2010/02/09/news/litvakas-kama-ginkas-zmogus-nuo-paprasto-gyvulio-skiriasi-nes-jame-yra-siek-tiek-dvasios--5711303/>
- ⁵ Aleksandras Štromas. Laisvės horizontai. Vilnius: Baltos lankos. 2001, p. 211.
- ⁶ Rima Kasperionytė. Kas yra Grigorijus Kanovičius? <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2019-06-06-kas-yra-grigorijus-kanovicius/176119>
- ⁷ Tomas Venclova. Žydai ir lietuviai: kas pasikeitė ir kas nepasikeitė per 40 metų. <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/t-venclova-zydai-ir-lietuviai-kas-pasikeite-ir-kas-nepasikeite-per-40-metu.d?id=67770256>
- ⁸ Linas Tatarūnas. Lietuvos žydų nacionalinis judėjimas už teisę išvykti į Izraelį. <http://genocid.lt/Leidyba/11/linas.htm>
- ⁹ Leonardas Martavičius (1920–1994) – sovietinio saugumo veikėjas, pulkininkas, vadovavęs Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Tarybos prezidiumo pirmininko Jono Žemaičio, LLKS ginkluotųjų pajėgų vado Adolfo Ramanausko-Vanago, kitų partizanų vadų paieškoms, suėmimui, juos tardęs.
- ¹⁰ Antanas Venclova. Dienoraštis. II knyga, p. 183. (Neišleistas. Saugomas Venclovų namuose-muziejuje.)
- ¹¹ Vladimiras Popovas. Niekšų sąmokslas. *Buvusio KGB papulkininko užrašai*. Vilnius: Briedis. 2021.
- ¹² <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251356>
- ¹³ Lietuvos ypatingasis archyvas, f. K-1, ap. 58, b. 47786/3, t. 12, l. 124.
- ¹⁴ Atsiminimai apie Vincą Mykolaitį-Putiną. Vilnius: Vaga. 1992, p. 443.
- ¹⁵ Maps of Memory: Trauma, Identity and Exile in Deportation Memoirs from the Baltic States. Vilnius, 2012, p. 125.
- ¹⁶ <https://www.15min.lt/ar-zinai/naujiena/idomi-lietuva/kaip-a-vienuolis-1957-m-ssr-auksiausioje-taryboje-pasake-kalba-raginancia-leisti-tremtiniams-grizti-i-lietuva-1162-1270346>
- ¹⁷ http://www.kolyma.lt/lt/Paleckio_%C4%AFsakas
- ¹⁸ Tomas Venclova. Emigracijos dienoraščiai. 1977 m. rugpjūčio, spalio mėn.

Literatūra ir menas. 2016 m. gruodžio 9 d., nr. 45.

- ¹⁹ *Laisvės kovos 1944–1953 metais*. Lietuvos kovų ir kančių istorija – dokumentų rinkinys. 1996. Sudarė Dalia Kuodytė, Algis Kašėta.
- ²⁰ <http://www.partizanai.org/failai/pdf/partizanau-kovu-slopinimas.pdf>
- ²¹ <https://alkas.lt/2019/09/11/isigaliojo-eztt-sprendimas-kova-pries-lietuvos-partizanus-pripazinta-genocidu/>
- ²² Irena Janina Vaičekauskaitė. Tėvynės šviesulių golgotos į Laimės žiburį. http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2007/08/01/liter_01.html
- ²³ Studentų byla. Vilnius: *Diemedis*, 1995. <http://partizanai.org/failai/html/studentu-byla.htm>
- ²⁴ Lietuvos jaunimas laisvės kovose. Vilnius: *Leidybos centras*, 1992; Lietuvos jaunimo pasipriešinimas sovietiniam režimui ir jo slopinimas. Vilnius: *Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras*, 1999.
- ²⁵ Studentų byla.
- ²⁶ Ten pat.
- ²⁷ KGB prie LSSR Ministrų tarybos 1957 m. rugsėjo 12d. specialus pranešimas. VSKA. F.3. Ap.68. B.50. L.196.
- ²⁸ Antanas Venclova. Dienoraštis. I knyga. 1956 m. kovo mėn.–1959 m. birželio mėn. Vilnius, p. 95. (Neišleistas. Saugomas Venclovų namuose-muziejuje.)
- ²⁹ Ten pat, p. 92.
- ³⁰ Marijus Šidlauskas. Pertrūkis be atokvėpio vilties. *Colloquia*, 33, p. 141.
- ³¹ Tomas Venclova. *Laisvėjimo dienoraščiai*, 1991 (III) Kovo 12 d. <https://literatura-irmenas.lt/atmintis/tomas-venclova-laisvejimo-dienorascai-1991-iii>
- ³² Atsiminimai apie Vincą Mykolaitį-Putiną. *Eugenijus Matuzevičius*. Vilnius: Vaga. 1992, p. 335.
- ³³ Vincas Mykolaitis-Putinas. Raštai. Estetika. Vilnius: *Mintis*. 1989, p.
- ³⁴ Atsiminimai apie Vincą Mykolaitį-Putiną. *Juozas Bulavas*. Vilnius: Vaga. 1992, p. 377.
- ³⁵ Atsiminimai apie Vincą Mykolaitį-Putiną. *Meilė Lukšienė. Vivos plango...* Vilnius: Vaga. 1992, p. 349, 351.
- ³⁶ Elena Vajegienė. Reikia suprasti. *Šiaurės Atėnai*. 1991 m. vasario 13 d., nr. 6.
- ³⁷ Atsiminimai apie Vincą Mykolaitį-Putiną. *Vladas Šimkūnas*. Vilnius: Vaga. 1992, p. 323–324.
- ³⁸ Atsiminimai apie Vincą Mykolaitį-Putiną. *Mons. Kazimieras Vasiliauskas. Įskaityti laiko ženklus*. Vilnius: Vaga. 1992, p. 362–367.
- ³⁹ Ats. kpt. Vytautas Voveris. Pirmoji publikacija – partizanų spaudoje. *Savanoris*. 2013, nr. 10, p. 10. [file:///D:/Downloads/savanoris_10_454_internetui%20\(1\).pdf](file:///D:/Downloads/savanoris_10_454_internetui%20(1).pdf)
- ⁴⁰ <http://virginijusg.blogspot.com/2018/04/1071-eilerasciu-istorijos-algirdo.html>
- ⁴¹ Kovos keliu žengiant. Vakarų Lietuvos partizanų eilėraščiai ir dainos. 1945–1953 metai. Vilnius: Vyturys. 1991. <http://www.partizanai.org/kovos-keliu-zengiant>
- ⁴² http://www.xn--altiniai-4wb.info/files/literatura/LH00/Nijol%C4%97s_Sad%C5%ABnait%C4%97s_teismas_ir_gynimosi_kalba.LHJ800.pdf

ZHAGER

Žydų išminties centro magija ir likimas

– Sakai, iš Lietuvos esi. O iš kur?

– Iš Žagarės.

– Senosios ar Naujosios?

Pokalbis jidiš kalba Buenos-Airių gatvėje

Dažnas Lietuvos žydų palikuonis, gimęs išeivijoje, jaučia neapsakomą trauką tėviškei, kadaise paliktai jo protėvių, miesteliui, vienam iš daugelio, tačiau nepriylgstamam. Tų, šiandien drastiškai pasikeitusių, miestelių žydai būtų galėję didžiulis savo šetlo išeiviais – žymiais mokslininkais, medikais, menininkais, išradėjais. Lietuvoje beveik nerasi miestelio, kuris nebūtų padovanojęs pasauliui kokios nors garsenybės. O jau Žagarė! Žydų kilmės įžymybių skaičiumi ji tikrai pirmuoja nuo tada, kai dar sklandė jidiš kalba, nes jau senovėje ėjo garsas apie Žagarės išminčius (*chachmei Zhager*) – Talmudo moko-vus, pamokslininkus, ješivų vadovus, traktatų autorius.

Kodėl Žagarė? Daugelis aiškina tai kaimynyste su Kuršu, nes per jį iš Vokietijos plito Haskalos – žydų Apšvietos – pasaulietinio švietimo idėjos. Gal todėl Žagarės išeivių vaikai, net vaikaičiai iš Pietų Afrikos, JAV, Kanados, Australijos suvažiuoja į vyšnių festivalį arba šiaip aplankyti protėvių tėviškės, kad pakvėpuotų „žydų išminties centro“ oru? Net žinodami, kad šiandien Žagarėje žydų nebėra, kad iš trijų išlikusių sinagogų viena – erdvi, vasarinė – pritaikyta sporto mokykla, antra – mažesnė, žieminė – tapo gaisrine, dar kita paversta technikos sandėliu. Svečiai nori savo akimis pamatyti miestelį, kur atsirado *Musar* – dorovinis religinis mokymas, skelbian-tis, kad tik stipri, tikruosius savo troškimus ir ketinimus suvokianti asmenybė, gebanti save disciplinuoti, galės

paveikti kitus, tinkamai spręst socialines problemas. Arba paspėlioti, gal didysis poetas Osipas Mandelštamas, rašydamas: *Я скажу тебе с последней прямотой: / Всѣ лишь бредни, шерри-бренди, / Ангел мой* („Pasakysiu tau nuoširdžią patarlę: / Viską blendžia vyšnių brendis, / Angele“),¹ rado ne vien sąskambį, bet, prisimindamas savo protėvių tėviškę, pavartojo žagarvyšnių metaforą? Kad ir kaip būtų, Žagarės traukos laukas, Žagarės magija iš tikrųjų egzistuoja.

„*Aš daug keliavau, išvaikščiojau kone pusę pasaulio, plaukiojau jūromis, klajojau po dykumas, bet niekur nemačiau tokių nepaprastų saulėlydžių, kokių būta mano gimtajame mieste Žiemgaloje. Studijavau Tiuringijoje, garsioje savo saulėtekiais ir saulėlydžiais. Goethe traukdavo į Tiuringijos miškus pasigrožėti gamta dukart per dieną – auštant ir temstant. Tačiau Tiuringijos saulėlydžiai, kad ir kokie didingi, nepaprasti, vis tiek nepriylgsta tiems, kokius regėjau viename iš Zameto² miestų Baltijos šalyje.*

Karpatų kalnuose, saulei iškeliaujant nakties poilsio, dangus nusidažo daugybe spalvų ir atspalvių. Kolorado valstijoje saulė atsisveikina iškilmingai, slėpdamasi už Rocky Mountains. Siera Nevadoje dangus dosniai žarsto aplinkui brangakmenius. Tačiau nė vienas iš tų saulėlydžių nepranoksta spalvų puotos, kokia ilgomis karštomis dienomis vyksta šiame Zameto mieste...

Apie kokią šesštą ar septintą vakaro visas miestas tarsi užsiliepsnoja. Langų stikluose žaižaruoja ugnies pliūpsniai, apatinės medžių šakos gena ugnį į viršų, ji lipa namų stogais. Kas nėra matęs tų gamtos fejerijų, galėtų pamanyti, kad čia tikrų tikriausias gaisras, tuoj prarysiantis tuos namelius su jų krautuvėlėmis ir viską aplinkui. Tačiau net vietiniams žmonėms, čia gimusiems ir augusiems, tas milžiniškas žėrėjimas kelia kažkokį neaiškų nerimą. Aukštesnių pastatų – bažnyčios, sinagogos – langai spindi išsilydžiusiu rubinu ir kruvinai nudažo viską aplinkui“, – taip rašo prisiminimuose mokslininkas, rašytojas Abraomas Simcha Zaksas (Abraham Simcha Sachs), išvykęs iš Žagarės 1893 m., būdamas 15 metų.³

***

Manoma, kad pirmieji žydai Žagarėje įsikūrė XVIII a. pradžioje. Tiesa, Žagarės dvaro teismo knygoje 1691 m. gegužės 22 d. minima byla, kad nusipirktas vogtas arklys, ieškovas – žydas Mojzeszas Majerowiczius.⁴ 1751 m. buvo nagrinėjama Žagarės žydų bendruomenės byla prieš Juozapą Venclovaitį iš Stungių, kad šis nugriovė žydų kapinių tvorą. Šalims susitaikius, Venclovaitis pažadėjo tvorą atstatyti ir atlyginti 4 timpas teismo išlaidų. Po tvoros atstatymo, jei kas priekaištautų Venclovaičiui, jis turėtų sumokėti 10 kapų grašių baudą. Matyt, žydai šioje vietoje buvo apsigyvenę seniai, jeigu kapinės turėjo tvorą. Žagarės žydas Abrahamas Leibovičius 1747 m. gegužės 17 d. padavė į teismą Pumpėnų rabiną Izraelį Izakovičių dėl dingusio laikrodko ir šmeižto – byla persiųsta rabinų teismui.⁵ Čia pažymėtina, kad žydų bylas su krikščionimis nagrinėdavo Žagarės dvaro teismas, o ginčus tarp tautiečių sprendavo rabinai.

Abiejų Tautų Respublikos laikais inventoriniuose sąrašuose žydų vardai pateikiami dar tik su asmenvardžiais, sudarytais iš tėvo vardo: *Iankel Nachimowicz... Szmuel Meierowicz... Moizes Iankielowicz...*⁶

Neturime žinių, iš kur žydai atkeliavo, ar tai susiję su valdovo Gedimino kvietimu XIV a. Hanzos pirkliams ir amatininkams vykti į jo valstybę. Veikiausiai jie atklydo iš Vidurio Europos, iš Vokietijos, kur pasirodė maždaug pirmaisiais šimtmečiais. Žagarės apylinkėse žydų ben-

druomenės pradėjo kurtis gal jau XVII a., nes yra žinoma, kad Senojoje Žagarėje 1766 m. gyveno 840, o Naujojoje Žagarėje – 313 žydų. Be jokios abejonės, jų negalėjo iškart atvykti ir apsigyventi tiek daug. Apie tą laikotarpį minimos dvi ješivos.⁷ Senosios Žagarės žydų bendruomenė gali siekti net XVI a. Pagal kitą nuomonę, čia, kur Lietuva ribojasi su Kuršu, žydams apsigyventi leista būtent XVIII a. pradžioje, vietoje smarkiai ištuštėjus po Šiaurės karo ir maro epidemijos (išmirė 10 kaimų). Šiose derlingose žemėse buvo auginami grūdai, linai, prekiauta galvijais. Atvykėliai nesunkiai susikalbėdavo su vietiniais vokiečių kalba, kurios pagrindu susiformavo jidiš – žydų aškenazių (pagal hebrajišką Vokietijos pavadinimą Aškenaz) šnekamoji kalba. Žiemgaloje žydai telkėsi kompaktiškai, stengėsi išsaugoti tapatybę, laikėsi papročių, gerbė senas tradicijas. Žinojo, kad jų teisės – valdovų teikiamos privilegijos – nėra amžinos. Apsigyvendavo grupėmis miestelių centruose. Žagarėje aplink turgaus aikštę 1790 m. gyveno 50 žydų šeimynų. 1765–1796 m. jie jau turėjo savo bendruomenę – *kahalą*. Tai pirmoji Žagarės savivaldybinio pobūdžio įstaiga, dvarui ji mokėjo 72 zlotus nuomos. Bendruomenės rabinas buvo Berekas Icikovičius.⁸ Žydams nepaprastai svarbi sinagoga, reikalinga ne tik religinėms apeigoms, bet ir studijoms, bendruomenės susirinkimams. Žagarėje tuo metu buvo dvi sinagogos, keletas chederių, 30 krautuvėlių. Karčiamas žydai laikė ne vien savo miestelyje, bet ir apylinkėse.

1817 m. pastatyta trečia sinagoga. Sinagogos neturėjo atrodyti puošnios, aukščiu negalėjo pranokti krikščioniškų bažnyčių, net stovėti arti. Žydų padėtį visuomenėje, net aprangą reglamentavo įstatymai: „*Lai nedrįsta žydai vaikščioti brangiais drabužiais su aukso grandiniais, o jų žmonos puoštis auksu ir sidabru. Lai nedrįsta žydai nešioti sidabro ant kardų ir kalavijų. Tačiau jų drabužiai lai būna žymūs kiekvienam; lai jie dėvi geltonomis skrybėlėmis ar kepurėmis, o jų pačios – apsiaustais iš geltonos drobės, idant kiekvienas galėtų atskirti žydą nuo krikščionio.*“⁹ Tokie reikalavimai galiojo neilgai. Vėliau jų atsisakyta, žydams nurodyta vilkėti įprastais regiono drabužiais, o nepanorusiems skirtis su tradiciniais apdaraus uždėdavo baudą. Gyvenimas svečioje šalyje, greta kitos tikybos žmonių, kurie valdė kraštą, vertė žydus vis glaudžiau

telktis, stropiai puoselėti savo tikėjimą ir kultūrą. Vietas, kur gyveno jų bendruomenė, kartais patys vadindavo ge-tais. Šlovės dienos liko senojoje Jeruzalėje kartu su gilioje senovėje išminčių duotais įstatymais, pagal kuriuos visi gyveno. Tai vertė giliau skverbtis į praeitį, į savo istoriją. Jie rinkdavosi *beis-midraše*, kur palinkę prie Toros ir Tal-mudo semdavosi išminties, o atsisveikindami kartodavo: „*Kitais metais Jeruzalėje*.“¹⁰

Šalia Senosios Žagarės vėliau atsirado ir ėmė sparčiai augti gyvenvietė kitame upės krante. Jas abi siejo medinis tiltas per neplačią Švėtę. Naujoji Žagarė, šimtmečiu jau nesnė už Senąją, stiprėjo, žmonės ten atrodė turtingesni. 1814 m. atsidarė pirmoji vaistinė. 1861 m. veikė trys fabri-kėliai. Keturkampė turgaus aikštė 1863 m. buvo išgrįsta akmenimis. Aplinkinių kaimų gyventojai, atvykdami į turgų, privalėjo atgabenti po kelis akmenis brukui, an-traip nebūdavo įleidžiami.¹¹ Žydai kūrėsi tiek Senojoje, tiek Naujojoje Žagarėje, tačiau laikėsi atskirai, kiekviena bendruomenė turėjo savo rabiną ir kapines. Pasitaikydavo net konfliktų. Apie XX a. pradžią kilo ginčas, kas tu-rėtų padengti išlaidas už tilto remontą. Naujažagariečiai teigė, neva tiltą kanopomis išdaužė arkliai, traukdami sunkius vežimus iš Senosios Žagarės, o senažagariečiai skundėsi, neva Naujosios Žagarės vaikėzai ištašę lentas. Nežinia, kuo viskas būtų pasibaigę, bet tilto remontu pasirūpino miestelio valdžia: „*Nuolankiausiai prašome Kauno gubernijos tarybos leidimo panaudoti 200 rublių iš miesto išdo ir papildomai skirti 575 rublius tilto atstatymo darbams*.“¹²

Naujosios Žagarės vaikai bijodavo eiti per tiltą, esą juos gali užpulti ir pasmaugti Senosios Žagarės kapinių vai-duokliai. Savo ruožtu Senosios Žagarės paaugliai bijojo Naujosios Žagarės mušeikų, esą tie vidurnaktį zuja po kapines. Kartais konfliktas peraugdavo į tikras mušty-nes. Abiejų bendruomenių vaikėzai užsibarikaduodavo savam krante ir svaitydavo per upę viską, kas pakliūdavo po ranka – butelių duženas, skiedras, šakas. Atvykę tėvai išvaikydavo mušeikas namo, tačiau tai būdavo laikinos paliaubos, kautynės tęsdavosi.¹³ Taigi dialogas, išgirstas Buenos-Airėse XXI a., atskleidžia istorines realijas. Vis dėlto esant rimtam reikalui, sakykim, kilus gaisrui, abi bendruomenės, pamiršusios savo atžalų vaidus ar tar-

pusavio nesutarimus, traktuojant kokią nors sudėtingą Talmudo eilutę, vieningai gelbėdavo abu krantus, pavyz-džiui, kai 1881 m. rugpjūčio 11 d. gaisras pasiglemžė 339 Naujosios Žagarės pastatus, tarp jų mokyklą ir valsčiaus valdybą, penkis šimtus šeimų paliko be turto ir pasto-gės.¹⁴ 1884 m. stipriam gaisrui nuniokojus Laižuvą, abiejų Žagarių žmonės rinko aukas nukentėjusiam miesteliui ir sudegusiai bažnyčiai atstatyti.¹⁵ Vis dėlto nesantaika tarp šių bendruomenių ruseno iki pat XX a. 4-ojo dešimtme-čio. Tarpukariu galutinai ją užgesinti pavyko Naujosios Žagarės rabinui Izraeliui Reifui ir jo sūniui Icchakui Zun-deliui, tapusiam Senosios Žagarės rabinu. O gal pamiršti tarpusavio skriaudas, numalšinti ambicijas privertė pa-tirtas Didžiojo karo siaubas ir pokario sunkumai.

Žagarėje įsikūrę žydai supirkdavo ir perparduodavo žemės ūkio gėrybes, galvijus, medų, vašką, odas, lajų, plėtojo daržininkystę, vertėsi amatais. Gamino padargus ūkininkams, sagas ir kabliukus, žirkles ir namų apyvo-kos reikmenis. Kiaulių šerius apdorodavo *baršteriai* šepė-čiams gaminti (jidiš kalba *baršt* reiškia šepetį).

Vertėsi ir didmenine grūdų prekyba. Nutiesus geležin-kelį Ryga–Liepoja, trys vietiniai pirkliai per metus eks-portuodavo į Latviją 300 vagonų su grūdais. Prekiauta žąsimis (jų penėjimas irgi buvo verslas), pieno produktais, kiaulių šeriais, odomis ir kailiais. Tarp 640 amatininkų daugiausia buvo žydų. Kai kurie išsinuomodavo sklypus daržams, augino ir pardavinėjo daržoves, vyšnias.¹⁶

XIX a. pabaigoje iš 210 Senosios Žagarės kiemų 158 priklausė žydams. Veikė sinagoga ir maldos namai, ritua-linė pirtis ir dviklasė žydų mergaičių mokykla, įkurta 1893 m. Iš 3000 miestelio gyventojų tris ketvirtadalius (2250) sudarė žydai, kiti buvo lietuviai, latviai, vokiečiai.

Naujojoje Žagarėje prie tilto nuo 1890 m. veikė midaus darykla, Senosios Žagarės dirbtuvėlė liejo žvakes. Abi šios įmonės priklausė žydams. Naujosios Žagarės verslininkai plėtojo prekybą geležies, tekstilės gaminiiais. Ne vienam miestui kėlė pavydą Brandto vyno rūšiai. Žagarės damos skrybėlaitės galėdavo užsisakyti bent trijose dirbtuvėse, kur dirbo penkios modistės,¹⁷ suknius siūdinosi pas mo-delinių drabužių meistrą, o tas gana gerai vertėsi.¹⁸

Šiaulietis II gildijos pirklys Estermanas 1889 m. prašė leidimo steigti Naujojoje Žagarėje knygyną, aprūpinsian-

tį rusų kalbos vadovėliais miestelio moksleivius, kuriems per toli vykti į Šiaulius jų ieškoti.¹⁹ 1898 m. savo knygyną atidarė žagarietis Segermanas, o gydytojo Herzbergo įsteigtas knygynas turėjo skaityklą, siūlė net abonementą išsinešti knygas į namus. Žagarėje veikė dvi privačios žydų mokyklos, 53 mokinės lankė mergaičių mokyklą. Centrinėje gatvėje, gražiam name, pastatytame mecenato V. Vysockio lėšomis, įsikūrė chederis, kuriame du licencijuoti *melamedai* dėstė judaizmo pradmenis šimtui berniukų.

Plečiantis prekybai, pasirūpinta rengti šios srities profesionalus – Žagarės komercijos mokykla buvo antroji tokia po Kaune veikusios mokymo įstaigos. Čia galėjo mokytis visų tautybių abiejų lyčių jaunimas. Augant prekybai ir pramonei, kildavo transporto problemų. Geležinkelis buvo dar tolimesnis svajonė, prekes į Rygą, Mintaują pristatydavo arkliais. Du žagariečiai Orkinas ir Hilmanas tuo tikslu laikė 40 porų arklių su vežimais. Vėliau, nutiesus geležinkelį į Rygą, prekių transportavimas palengvėjo, arklius kinkydavo jau tik į diližanus keleiviams vežioti. Žagarė modernėjo.

1897 m. Šlioma Jofė atidarė odos apdorojimo įmonelę, Leiba Jakobsonas – vielų gamybos dirbtuvę. Keli stambesni verslininkai prekiaavo su netoli esančiais Latvijos miestais – Ryga, Jelgava, tačiau didžiama ėmėsi smulkaus verslo – centre, kur spietėsi jų namukai, veikė kirpykla, malūnas, vilnų karšykla, siuvyklos, batsiuvių kamarėlės. Akušerė žydė Jodeikinienė padėdavo visų tautybių gimdyvėms. Netoli sinagogų komplekso buvo pirtis, ant Švėtės upės kranto – ritualinė skerdykla. Joje šį amatą įvaldęs šoichetas teikė paslaugas besilaikantiems *kašruto* – tai taisyklių rinkinys, reglamentuojantis tinkamą žydų maitinimąsi. Žodis *kašer* reiškia „tinkamas“, „tikras“. Pagal *kašrutą* leidžiama valgyti mėsą tik tų galvijų bei žvėrių, kurie turi skeltas kanopas ir atrajoja. Jie skerdziami pagal tam tikrą ritualą, nesukeliant gyvūnams skausmo.

Žagarėje, paribio miestelyje, sutartinai gyveno liuteronai ir katalikai, judėjai ir stačiatikiai, sektantai ir laisvamaniai. Žydai, nors laikėsi savo tradicijų, čia nesijautė izoliuoti. Garbingiausias narius bendruomenė rinkdavo į miesto valdybą.²⁰ Pirmoji tokia (*meščianskaja uprava*) įsteigta 1880 m. Senosios Žagarės seniūnais išrinkti Aronsonas, Heinas, Virbickas, Levitas; Naujosios Žaga-

rės – Rozenbergas, Mozesonas Beras, Kocinas Todesas, Rozmanas Joselis, Pranas Jurevičius. Iki Didžiojo karo seniūnai buvo Abelis Levitas ir Mozesonas Beras.²¹

Kartu su visais kęsdami carinę priespaudą, žydai palaikė lietuvių nacionalinį sąjūdį, spaudos draudimo metais padėdavo slaptai gabenti per sieną ir platinti lietuviškas knygas. „Šviesesnių Žagarės knygnešių ir šviesos skleidėjų nedidelio ratelio *tarpe buvo ir žydy*, – rašė Žagarės inteligentas, kraštotyrininkas Petras Mažylis. – *Knygų platinimo darbe čia tuomet padėdavo keletas Žagarės žydų. Ypač rizikuodavo žydas Ščiupakas. [...] Jo sūnus 1920 m. tarnavo mūsų kariuomenėje, o po to Ekonominėje Karių Bendrovėje fotografu.*“²²

Fotografo Šmuelio Ščiupako ateljė spaudas

Per 1905 m. sukilimą Žagarėje susibūrė keli šimtai žmonių, daugiausia jaunimas, apsiginklavęs šautuvais, pistoletais. Sukilėliai, dainuodami revoliucines dainas, patraukė į Naująją Žagarę, ten skandavo: „*Nereikia mums rusų caro, valio prezidentas, šalin patvaldystė, šalin valdžia!*“ Minia nešė tris vėliavas su užrašais lietuvių, latvių ir jidiš kalbomis. Buvo nuverstas „staršina“, nuginkluota policija, paskirti policininkai lietuviai, įkurta Žagarės

lietuvių respublika, gyvavusi porą savaitių. Atvykęs 100 kazokų dalinys atsigabeno patrankas, kuriomis apšaudė ir sugriovė tuos namus, kur telkdavosi revoliucionieriai. Vieni žuvo, kitus suėmė ir sušaudė arba įkalino pusei metų, daugelis prarado sveikatą. Ypač įnirtingai kazokai puldavo žydus. „Dėl Lietuvos laisvės čia žydai išvien su lietuviais vargo, išvien kovojo ir nukentėjo nuo kazokų kulky.“²³

Žagarėje nuo seno taikiai sugyvendavo kuršiai, žemgaliai ir teutonų riterių, švedų palikuonys, stačiatikiai ir dezertyrų iš Napoleono armijos proanūkiai – visi su savo tikėjimais, papročiais ir tradicijomis. Niekas nesistebėjo, kad sausio pabaigoje žydai švenčia Medžių naujuosius metus – *Tu bi-švat*. Tai gamtos prabudimo šventė. Kadangi istorinėje žydų tėvynėje gamta ima busti švato mėnesį, kuris atitinka Šiaurės kraštų sausį, tomis dienomis judėjai sodina medžius, laimina vaisius – medžių dovanas. Nežinantiesiems, kokia religinė ir filosofinė šios šventės reikšmė, galėtų atrodyti, kad čia vien dosnios vaisės džiovintais vaisiais, riešutais. Izraelio žemėje augančių medžių vaisiai turėjo priminti žmonėms glaudų ryšį su gamta ir pareigas ją tausoti. Tądien vaikai pagal išgales sunešdavo tų gėrybių į chederį, o *melamedas* išdalydavo visiems po lygiai. Ypač buvo garbinamas džiovintas ceratonijos ankščių minkštymas – vadinamoji Šv. Jono duonelė.

Žydų apeigos kaimynams krikščionims ar laisvamiams neatrodė keistenybė, nes patys ne mažiau turėjo savųjų.

Vykstant Pirmajam pasauliniam karui, carinė Rusija 1915 m. dar kartą priminė Žagarės žydams, kad jie nėra visateisiai imperijos piliečiai. Karinė valdžia įtarė, kad žydai padeda kaizeriui, todėl iš Rusijos–Vokietijos pasienio evakavo juos į šalies gilumą. Žydams tai nebuvo naujiena, juk per Nikolajaus I valdymą (1825–1855) išleista daugiau kaip šeši šimtai antižydiškų įstatymų. Tad Žagarės žydams, ypač vargingiausiems, išvarymas į šiltesnius kraštus atrodė „*trėmimas į rojų*“, kaip vėliau knygoje „Paskutinis pasivaikščiojimas po Naryškino parką“ rašė išeivių iš Žagarės palikuonė, Australijos rašytoja Rose Zwi (1928–2018).²⁴ Sunkios gyvenimo sąlygos „sėslumo zonoje“, judėjimo ribojimai, procentinės normos gimnazijose ir universitetuose, pažeminimai ir skurdas daugelį

vertė emigruoti. Po Didžiojo karo nemažai ištremtųjų nebegrižo į Žagarę. Pagal 1897 m. surašymą, Žagarėje gyveno 5443 žydai, sudarydami 68 proc. populiacijos, o 1923 m. jų registruota tik 1928, taigi 41 proc. miestelio gyventojų. Daugiausia žydų emigravo į Pietų Afriką, JAV, Kanadą. Išeivių iš Žagarės bendrijos susibūrė Johannesburge (PAR), Filadelfijoje (JAV).

***

Žagarės jaunimas visais laikais atkakliai siekė mokslo. Po 1830–1831 m. sukilimo uždarius Vilniaus universitetą, išsilavinimo teko ieškoti svetur. Devyni jaunuoliai studijavo mediciną Dorpate.²⁵ Tačiau įgytas žinias pritaikyti gimtinėje galėdavo ne visi, todėl į Žagarę negriždavo.

Abraomas Simcha Zaksas, 1878 m. gimęs Žagarėje, įgijo tradicinę žydišką auklėjimą – išėjo chederį ir ješivą. Jį traukė gamta, nuo kurios žydai, netekę valstybingumo ir šimtmečius klajodami po svetimas žemes, buvo gero-kai nutolę. Tad pasirinko pasaulietinius mokslus. 1899 m. gavęs mokytojo cenzą, ištojo į Varšuvos universitetą, po to Berlyne studijavo gamtos mokslus, o Jenos universitete įgijo agronomo diplomą. Parengė vadovėlį „Botanika“²⁶ su nuostabiomis plunksnele pieštomis iliustracijomis.

דאס בלוטענדיגסטע איינציקל פון יערן בלוט. 1 - דער פלעל, 2 - די קרוין, 3 - שטויבלעך, 4 - שטויבלעך פון פרוכט.

ביי די פלאנצן, וועלכע האבען מענליכע און ווייבליכע בלוט, זענען בעזונדער, ווען די שטויבלעכער און דער פרוכטקעגן נים אויף אים בלוט, נור אויף בעזונדערע בלוטען, טייל סאל אויך אויף בעזונדערע פלאנצן. די בלוטען וועלכע ווערן ביים פאלע אנגע-רושען: „פאלע בלוטען“, זענען דאס די בלוטען פון לויטער מענליכע ארטאנען, וועלכע בריינגען נים פון פרוכט. אז ס'זענען עין בעשאנס מים דעם איינציקלעם אנטאנע-פיינע נעבן פון די ארטאנען קענען ס'זען אויך איבערזעהן צו דעם איינציקלעם בעפרוכטונג פראצעס, צום פערטערס פארשאנג. די וויכטיגסטע טיילען פון בלוט זענען, וועלכע שטימענדיג, ערשטענס, די א. י. וואס ליגט איינגעקעט אים אונטערשטען דעם פולעם ווייבליכע ארטאנען, פולע פרוכט קעגן, ווייל און דער אים נעמט ווי די ווייבליכע א. י. און צווייטענס, די

Abraom Simcha ZAKS, „Botanikos“ vadovėlio puslapis

Jaunojo agronomo vaizduotę smarkiai paveikė 1905 m. revoliucija – jis ėmė gilintis į politinę ekonomiką. Emigravęs į JAV, bendradarbiavo su laikraščių jidiš kalba redakcijomis Čikagoje ir Niujorke, rašė politinės ekonomijos, socializmo, gamtos mokslų klausimais, bet ypač daug apie savo tėviškę. 1917 m. išleido veikalą *Horeve veltn* („Dingę pasauliai“),²⁷ skirtą štetlų istorijai. Pedagogas ir švietėjas Zaksas rengdavo paskaitas darbininkams *Arbeter Ring* („Darbininkų ratas“). Buvo YIVO – Žydų mokslinių tyrimų instituto, įsteigto Vilniuje 1925 m. su filialais užsienyje, – bendradarbis, Žydų rašytojų pirminkas, jidiš Pen centro narys. Po staigios Zakso mirties 1931 m. jo šeima, draugai ir mokiniai įsteigė draugiją iškiliam žagariečiui atminti, saugomi jo darbai, susirašinėjimas, nuotraukos, dokumentai. Draugija rūpinasi neskelbtų jo veikalų publikavimu, pristato jį kaip vieną iš Žagarės išminčių enciklopedistų. „Dingę pasauliai“, kur aprašomi žmonės ir įvykiai, suteikia gyvybės istoriniams šaltiniams ir archyviniais dokumentams.²⁸ Zaksas, net išvykęs iš Žagarės, jos niekada nepamiršo, ėmė ją garsinti.

Kiti palikdavo gimtinę, kad išbristų iš skurdo. Septynių vaikų tėvui Leibui Kaganui Žagarėje nesisekė verslas. Persikėlė į Rygą, tačiau ten reikalai visai pašlįjo. Šeima nutarė laimės ieškoti svetur, 1891 m. išvyko į Ameriką. Ten vaikai įgijo išsilavinimą – sūnus Josifas, tapęs Josephu, buvo teisininkas, vyresnioji duktė Berta mokė muzikos, kita dirbo mokykloje. Kaganai pasivadino Kahnais. Visi, išskyrus Avromą Berą, vadintą Borisu. Žymių Žagarės išeivių sąrašuose jo nerasime. Gimęs Žagarėje 1870 m., baigęs gimnaziją Rygoje, studijavo mediciną Maskvos universitete, įgijo gydytojo oftalmologo specialybę. Dalyvavo likviduojant choleros protrūkius Pavolgyje ir, gavęs pasiūlymą dirbti bendrosios praktikos gydytoju, įsikūrė Pamaskvio Kolomnos mieste.

Į Voskresenską, už 80 km nuo Maskvos, Kaganas atvyko 1895 m., beje, į tą pačią ligoninę, kurioje prieš 10 metų dirbo gydytoju Antonas Čechovas. 25 metų atvykėlis buvo ne tik puikiai išsilavinęs, pasišventęs darbui, bet ir draugiškas, jautrus, geranoriškas: „*Jeigu manęs paklaustų, ar teko matyti gydytoją, atliekantį savo pareigas, kaip to reikalauja aukščiausia krikščioniška moralė, tikrai atsakyčiau – tai gydytojas žydas Borisas Lvovičius*

Kaganas.“²⁹ Jis entuziastingai rūpinosi naujos miesto ligoninės, kurią finansavo vietos mecenatas kunigaikštis Livenas, statybomis. Pagal anuos laikus tai buvo moderni gydymo įstaiga, o šių naujybių siela – gydytojas Kaganas. Tačiau ne vien sveikata ir higiena jam rūpėjo – tai buvo tikras humanistas švietėjas. Vadovavo fabriko darbininkų saviveiklai, statė spektaklius, skaitė paskaitas apie mokslo pasiekimus, apie meną ir literatūrą. O jo vadovaujama ligoninė vis plėtėsi, išgydavo naujos įrangos. Patekti pas stebuklus darantį gydytoją veržėsi visi, žinodami, kad Borisas Lvovičius padės ir paguos.

Avrom-Ber Kagan. Iš Jo Ann šeimos albumo

Ilgėdamasis į užsienį išvykusios šeimos, Avromas 1908 m. nuvyko į Brukliną. Ten atidarė privatų kabinetą

Doctor A. B. Kahn ir gyveno dvejus metus, tačiau apsisprendė grįžti į Rusiją – nerimavo dėl paliktos ligoninės, norėjo ją plėsti, tobulinti.

...Vieną dieną eidamas iš Peskų kaimo, pamatė prie kelio gulinčią moterį – ji buvo be sąmonės, karščiavo. Iškart nustatė – šiltinė. Ant pečių nunešė ligonę į stotį, kur veikė medicinos punktas. Moteris išgyveno, bet pats gelbėtojas pasigavo mirtiną užkratą. Antkapinė juodo granito stela byloja: „*Beribės meilės žmonėms auka.*“

2012 m. Voskresenske įvyko minėjimas ir konferencija Boriso Kagano mirties šimtmečiui paminėti. Kino režisierė Svetlana Belous parodė dokumentinį filmą „*Pri siekiu žmonėms*“, skirtą legendiniam gydytojui. Jam pastatytas paminklas, vardas užrašomas kaip adresas ant vokų, žėri atminimo lentoje. „*Puikių, žymių asmenybių davė pasauliui mažas Lietuvos miestelis Žagarė, nepame nantis visų vardų,* – rašo Voskresensko istorikas Aleksandras Suslovas. – *Kiekvienas jų tarė savo žodį, paliko pėdsaką istorijoje ir kultūroje – rabinai, kalbininkai, aktoriai, poetai... Ir gydytojas – teisuolis.*“³⁰

* * *

Intelektualų skaičius Žagarėje ištis neproporcingai didelis. Ankstyvuosiuose dokumentuose, inventoriuose, namų savininkų ar mokesčių mokėtojų sąrašuose mirgančios pavardės vėliau įtrauktos į enciklopedijas. Visi „Žagarės išminčiai“ (*chachmei Zhager*) – skirtingų profesijų bei polinkių žmonės, – pradėdavo nuo *chederio*. Pirmieji chederiai – tai mažos privačios mokyklėlės, kartais tik vienas kambarys mokytojo namuose. *Cheder* hebrajų kalba reiškia būtent kambarį. *Melamedas* – nebūtinai gerą išsimokslinimą turintis asmuo, jo tikslas – priversti berniukus, kad atmintinai iškalėtų Penkiaknygės tekstus. Pasitaikydavo mokytojų, kurie vaikus mušdavo – į fizinių bausmių taikymą žiūrėta palankiai. Apie patirtas nuoskaudas, net mokytojų žiaurumą nemažai rašė žydų prozininkai.³¹ Tačiau esama ir jautrių prisiminimų apie pirmuosius mokytojus. Antai Sachsas papasakojo, kaip jie, mokiniai, padėjo savo melamedui persikraustyti į kitą namą, nes labai sukretė seno mokytojo skurdas.

Naujojoje Žagarėje nuo 1796 m. veikė žydų mokykla, už kurios nuomą bendruomenė mokėjo dvarui. Tikriausiai tokią turėjo ir Senoji Žagarė, gal net anksčiau už Naująją, nors dokumentų nerasta. Dviejų klasių privačią mokyklą Senojoje Žagarėje, pasak gyventojų, 1895 m. įsteigė Bliumas Rabinovičius, o mokytoja dirbo panelė Levinaitė.³² Privati dviejų klasių mokykla mergaitėms atsidarė 1893 m. Jai vadovavo ponija Fanni Eljaševa. Ši mokykla turėjo gerą vardą, ją lankė apie 100 mergaičių. Veikė ir valdiška žydų mokykla pradinukams. Ten pamokos vykdavo dviem pamainomis, berniukams ir mergaitėms atskirai. Mokslas trukdavo vienerius metus. Be to, Žagarė turėjo lietuvių, latvių, rusų, vokiečių mokyklas, vėliau ir progimnaziją. Mokyklų įvairovė atitiko tolerantišką socialinę Žagarės sanklodą.

„Vidinis“ miestelio žydų gyvenimas šiek tiek skyrėsi nuo bendro „litvakiškojo“. Tradicinis judaizmas nepalankiai sutiko XVIII a. kilusį chasidų sąjūdį dėl pašaipaus jo požiūrio į asketizmą, būdingą judaizmui. Chasidai labiau vertino pamaldumą, o rabiniškasis litvakiškas judaizmas aukščiausiu Dievo garbinimo būdu laikė šventųjų raštų studijavimą. Vilniaus Gaonas ir jo pasekėjai chasidizmą vadino erezija. Ne mažesni pavojų nusistovėjusiai tradicijai kėlė iš Vakarų sklindančios Haskalos – žydų Apšvietos – idėjos, pabrėžusios pasaulietinių mokslų svarbą, raginusios integruotis į konkrečios šalies visuomenę. Rabiniško judaizmo požiūriu, tai reiškė nutautėjimą, asimiliaciją. Žydų bendruomenei grėsė susiskaldymas. Tačiau Žagarės žydai pavydėtinai ramiai sutiko naujus vėjus. Jie neįsteigė savo organizacijos, neskelbė programos, tiesiog tolerantiškai leido pasireikšti įvairioms nuomonėms. Be abejonės, daug reikė paribio situacija, marga etninė sudėtis, dalykiniai ryšiai su užsieniu ir įprastas šio miestelio žydų polinkis į mokslus.

Kitur išsilavinusius žydus vadindavo *maskiliais* (mokslinčiais), o Žagarės intelektualams taikytas apibrėžimas *chachmei Zhager* (Žagarės išminčiai), tuo pabrėžiant ypač aukštą jų išsimokslinimo lygį. Žydai mokosi visą gyvenimą. Pamaldus judėjas lankosi ne tik sinagogoje, bet ir *beis-midraše* – Toros mokymosi

namuose, kur skaito Talmudą, sudėtingas Rašto vietas aptaria su rabinu ar kitais žinovais. Tikras *maskilis* ne vien pažįsta įstatymus, jis bando atsekti sudėtingus prie jų vedusius kelius, subtiliausius logikos ir proto vingius. Jokio teiginio nepriima kaip duotybės, mąsto savarankiškai, nestokoja susikaupimo, kad išnarpliotų sudėtingiausias problemas. Taip mokymosi esmę aiškino tų studijų dalyvis Abraomas-Simcha Zaksas. Rašytojas pabrėžė, kad geras išsilavinimas laiduoja tolerantišką požiūrį į kitokias nuomones, tai buvo ypač svarbu, kilus nesantaikai tarp judaizmo išpažinėjų. Žagarės *maskiliai* ir chasidai pripažindavo vieni kitų stipriąsias puses, nes buvo saikingai, o ne kraštutiniai angažuoti.

Naujas sąjūdis *Musar*, kilęs XIX a. 4-ajame dešimtmetyje, stengėsi išspręsti problemą, negriaudamas tradicijos pamatų. Argi ne Vilniaus Gaonas primygtinai reikalavo, asmeniškai prisiimant visą atsakomybę, koreguoti savo elgesį sulig Tora? Šią mintį Vilniaus Gaono mokinys Chaimas iš Valažino perteikė savo mokiniais, tarp kitų rabinui Josifui Zundeliui iš Salantų (1786–1866), kurio idėjas apie dorovinį asmenybės tobulėjimą entuziastingai palaikė ir ėmė skleisti Izraelis Lipkinas, gimęs 1810 m. Žagarėje, rabino šeimoje. Tėvas anksti pastebėjo berniuko gabumus ir troškimą „vykti į Toros tremtį“, todėl 12 metų sūnų išsiuntė mokytis pas Salantų rabiną Hiršą Cvi Broidę. Ten, *beismidraše*, jaunajam *ilujui*³³ didelę įtaką padarė Josifas Zundelis, supažindinęs jį su *Musar* teiginiais apie asmenybės tobulėjimą Toros šviesoje. Pradėjęs savarankišką tarnystę, jaunasis rabinas pasivadino Izraeliu Salanteriu ir ėmė skleisti *Musar* idėjas. Salanteris ragino rengti specialias *musar* trobeles (*musar* štiblech – jid.), kur mokiniai, pasitelkdami tam tikrą praktiką, pavyzdžiui, skaitydami tekstą balsu, ypatingomis intonacijomis, perprastų giliają jo prasmę. Pasiklausyti Salanterio pamokslų Kaune, Vilniuje, Karaliaučiuje susirinkdavo pilnos sinagogos, bet jis mokė ne vien žodžiais. 1848 m. Vilniuje siaučiant choleros epidemijai, iš gydytojų sužinojęs, kad ligos nualintiems žmonėms pasninkauti pavojinga, Salanteris pranešė, kad šįkart pasninkas per *Jom Kipur* atšaukiamas sveikatos su-

metimais. Tačiau patarimo paklausė toli gražu ne visi tikintieji, daug kas nenorėjo laužyti tradicijos. Todėl rabinas, sinagogoje pakilęs į bimą,³⁴ išsidėliojo užkandžius, atkimšo vyno butelį ir visų akivaizdoje ėmė valgyti bei gerti, aiškindamas, kad Tora aukščiausia vertybe laiko žmogaus gyvybę. Ragino vykdyti įstatymus ne formaliai, bet veikti sąmoningai, prisiimant visą atsakomybę už savo veiksmus. Nestandartiniu elgesiu Salanteris ne kartą stebino aplinkinius. Apie jį sklاندė legendos.

...Kartą rabinas paskirtą valandą nepasirodė sinagogoje. Susirinkę žmonės ėmė nerimauti, gal atsitiko kokia nelaimė. Ypač jaudinosi viena jauna moteris, mat namuose buvo palikusi miegantį kūdikį, tikėdamasi greitai grįžti po pamaldų. Dabar, apimta nerimo, nuskubėjo namo. Įžengusi į trobą, pamatė Salanterį su kūdikiu ant rankų. Jis, eidamas į sinagogą, išgirdo verksmą, todėl pasirūpino kūdikį nuraminti... Legendinis rabinas dažnai keisdavo gyvenamąsias vietas, nes ten, kur pradėdavo dėstyti, dauguma ješivos mokinių subėgdavo pas jį. Nenorėdamas skriausti vietinių dėstytojų, Salanteris kraustydavosi į kitą miestą. Jo skleistos *Musar* idėjos labai praturtino ješivų mokymo sistemą, išgarsino *lietuviškas* ješivas. XIX a. 9-ajame dešimtmetyje apie dorovinį tobulėjimą ir savęs gerinimą prakalbo Levas Tolstojus, vėliau jo mintis palaikė, į savo mokymą įtraukė Mahatma Gandis.

Žagarėje sklاندė legendos apie dar vieną nepaprastą asmenybę. Tai Elijahu Schickas (1809–1876) – vargšų rabinas, siekęs teisingumo. Pagal caro Nikolajaus I įsaką, nuo 1827 m. žydų berniukus pradėta imti į karo tarnybą, pirmiau siunčiant juos į kantonistų³⁵ mokyklas, kur būdavo žeminami, muštruojami, rusinami. Formaliai tai turėjo būti 12 metų berniukai, tačiau rekrutų komisijos medžiojo gerokai jaunesnius, net aštuonmečius vaikus. Tikroji karo tarnyba jiems skaitėsi nuo 18 metų amžiaus ir trukdavo 25 metus! Jie neturėjo jokios galimybės sugrįžti į savo šeimą. Pasiturintys žydai, kad jų sūnūs išvengtų tokio likimo, grobdavo neturtingųjų berniukus ir pristatydavo juos kaip savus. Rabinas Schickas, sužinojęs, kad, atvykus rekrutų komisijai, keli vargingų tėvų vaikai pagrobti ir užrakinti daržinė-

je, sukviėtės varguolių minią, stvėrė kirvį, išlaužė duris ir juos išlaisvino. Elijah Schickas, siekdamas, kad senovinis veikalas *Eyn Yaakov* (Jakovo šaltinis) taptų suprantamesnis paprastiesiems žmonėms, parašė populiarią šio legendų, sakmių, aforizmų rinkinio versiją, pavadintą *Eyn Elyahu* (Elijo šaltinis). 1874 m. knygą išleido Romų spaustuvė Vilniuje.

Žagarėje gimęs rabinas Jakobas Josefas (1840–1902), vienas gambiausių Izraelio Salanterio mokinių, studijavo Valažino ješivoje pas rabiną Naftalį Cvi Yehudą Berlianą. Tarnauti rabinu pradėjo Veliuonoje, subūręs nedidelę grupę gabių jaunuolių, su kuriais ėmė studijuoti Talmudą. Po to dirbo Jurbarke ir Naujojoje Žagarėje, ten vadovavo ješivai. Dėl aštraus proto ir gražbylystės išgarsėjo, buvo pakeltas į rabino ir pamokslininko pareigas Vilniuje. Pakviestas vadovauti Suvienytai religinei aškenazių bendruomenei, 1888 m. išvyko į Niujorką, kur tapo pirmuoju ir vieninteliu vyriausiuoju Niujorko rabinu.

Žagariečiai ne vien patys siekė mokslo, bet ir tą mokslą plėtojo. Nemažai iškilųjų judaikos mokslininkų, kilusių iš Žagarės, paminėjo Niujorko *Yeshiva university* profesorius Shnayeris Z. Leimanas (g. 1941). ■

Tęsinys kitame numeryje

¹ Čia ir toliau versta mano – D. E.

² Žiemgalos kraštą vietos žydai vadindavo Zometu.

³ Abraom-Simcha Sachs. *Worlds That Passed*. Philadelphia. The Jewish Publications Society of America. 1943, p. 134–135.

⁴ Lietuvos teisės paminklai IV. Žagarės dvaro teismo knygos (1670–1671, 1691–1695, 1747–1751). II knyga. Pirmas ieškinys. III knyga, byla 593 7, p. 246. Parengė Vytautas Raudeliūnas, Algirdas Baliulis, Romualdas Firkovičius. Vilnius. 2003, p. 15. (Čia ir toliau archyvinę medžiagą parinko Regina Kopilevič.)

⁵ Teismo knygos III-6.

⁶ Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau: LVIA). F.11, ap.1, b.1024. Upytės pavieto žydų surašymas. (*Regestr glów żydowskich*). 1765.

⁷ LVIA. F. 11, ap.1, b. 1042. L.58. Senieji Aktai. SA 3754. LDK žydų surašymas. (*Regestr glów żydowskich*). 1765.

⁸ Petras Mažylis. Žagarės savivaldybė. *Savivaldybė*. 1932.

⁹ Lietuvos statutas (antrasis), XII sk. A. Janulaitis. „Žydai Lietuvoje“. 1925.

Kaunas, p. 26.

¹⁰ Two Baltic Families Who Came to America. The Jacobsons and the Kruskals, 1870–1970. Richard D. Brown. American Jewish Archives. April, 1972.

¹¹ Petras Mažylis. Iš Žagarės žydų istorijos. *Apžvalga*. 1937 m. balandžio 16 d., p. 4.

¹² Kauno regioninis valstybės archyvas (toliau KRVA). F. I-49, ap. 1, b.16864. Kauno gubernijos valdyba. Dėl Naujosios Žagarės miesto gyventojų rinkliavos visuomeninėms reikmėms.

¹³ Abraham Simchah Sachs. *Worlds that passed*. p. 39.

¹⁴ KRVA F. I-51, ap. 5, b. 81, l. 74. Naujosios Žagarės miesto sudegusios dalies suplanavimas. 1882 m. spalio 20 d.

¹⁵ The Jewish Community in Russia 1772–1844, by Isaac Levitats. *Columbia University Press*. 1943.

¹⁶ А. Белозорчик. Местечко Жагоры. Вильна. 1899.

¹⁷ *Savivaldybė*. 1932, p. 17.

¹⁸ KRVA F. I-50, ap. 1, b. 22969, l. 321. Kauno civilinio gubernatoriaus kanceliarija. Naujosios Žagarės miestelėno Iciko Dovydo Rubino prašymas duoti naują pasą. 1892.

¹⁹ KRVA. F. I-50, ap. I, b. 22640, l. . Šiauliečio pirklio Dovydo Estermano prašymas leisti steigti knygyną Naujojoje Žagarėje.

²⁰ LVIA F.1567. Ap. 1, B. 2301. О выборах должностных лиц по Ново-жагорско-мещанской управе Шавельского уезда 1882 г. (Apie pareigūnų rinkimus į Šiaulių valsčiaus Naujosios Žagarės miesto valdybą 1882 m.)

²¹ Petras Mažylis. Žagarės savivaldybė. *Savivaldybė*. 1932, nr. 8, p. 11.

²² P. M. „Iš Žagarės žydų istorijos“. *Apžvalga*, 1937 m. balandžio 30 d. p. 4.

²³ Ten pat, p. 23.

²⁴ Rose Zwi. *Last Walk in Naryshkin Park*. North Melburn: *Spinifex Press*. 1997.

²⁵ Eesti Ajaloarhiiv (EAA). Estijos istorijos archyvas. F.402, ap.2, b.6492. Dorpat universitetas. Studentų bylos ir diplomai.

²⁶ Sachs, Abraham Simchah. *Botanik, oder das leben fun flantsen mit bilder*. Nyu York: Edukuėshonal komitėt fun Arbeyter ring. 1916.

²⁷ Sachs, Abraham Simchah. *Horevė veltn*. Nyu-York: Literarisher ferlag. 1917.

²⁸ The Central Archives for the History of the Jewish People. Jerusalem (CAHJP) Collection Abraham Simcha Sachs (1878–1931), p. 7.

²⁹ Aleksandr Suslov. *Zemstvos gydytojas*. *Brasta*. 1915, nr. 4.

³⁰ Александр Сулов. «Земский врач». *Коломенский альманах*. 2012.

³¹ Žr. S. An-ski. *Žydų šeimoje*. *Brasta*. 2017, nr. 1, p. 23.

³² Petras Mažylis. Žagarės mokyklos po 1909 metų. *Vakarai*. 1937 m., kovo 11 d.

³³ *Iluj* – upatingai gabus ješivos auklėtinis.

³⁴ Bima – sinagogoje pakyla, iš kurios skaitoma Tora.

³⁵ Garnizonų mokyklos, pagal Prūsijos karo mokyklų pavyzdį veikusios šalies regionuose – kantonuose.

AR ATSIRAS NAUJA ARCHITEKTŪROS TEORIJA, O GAL IR PRAKTIKOS PERSPEKTYVA?

Vasarai baigiantis, pasirodė architektūros teorijai skirta, įvairiais atžvilgiais intriguojanti knyga „Architektūros teorija kitapus (post)modernizmo“ (Vilnius: *Kultūros barai*, 2021, 234 p.). Beje, lietuviškame kontekste tai pirmoji tokio pobūdžio antologija. Joje paskelbta keliolika tekstų, kurių autoriai – tarp tautiniu mastu pripažinti šiuolaikiniai architektūros ir urbanistikos teoretikai bei praktikai iš įvairių šalių: Christopheris Alexanderis, Léonas Krieras, Jeanas Robert’as, Samiras Younesas... Pristatomi ne tik architektai, bet ir kitų sričių atstovai, nagrinėjantys miestokūros problemas, – anglų filosofas ir architektūros estetikas Rogeris Scrutonas, matematikas ir urbanistas Nikosas A. Salingarosas, vienas garsiausių šiuolaikinių neuromokslininkų Semiras Zeki’s... Knygos pratarmėje rašoma „Šiais laikais galybę naujų problemų dirbtinei aplinkai kelia klimato kaita, beatodairiškas gamtos niokojimas, liūdni destrukcijos, kurių paskatino siaurai mechanistinis supratimas apie pasaulio sandarą, dominavęs praėjusiame amžiuje, padariniai. Daro žalą ir architektūros teorijos atotrūkis nuo tikslųjų bei gamtos mokslų. Antologijos sudarytojas, kaip ir dauguma pristatomų architektūrologų, yra įsitikinęs, kad postmodernioji architektūros teorija, pretendavusi pakeisti ir papildyti išsekusią modernistinę retoriką, neįstengė įgyvendinti ambicingų sau išsikeltų uždavinių, nes iš esmės plėtojosi ideologizuoto modernistinio mąstymo paunksmėje...“

Architektė Dalia TRAŠKINAITĖ kalbasi su šios antologijos sudarytoju, rengėju ir tekstų vertėju (*Kultūros barų* bendradarbiu) Almantu SAMALAVIČIUM.

Dalia Traškinaitė. *Kodėl tik dabar Lietuvoje pasirodė architektūros teorijos tekstų antologija? Kas jus paskatino imtis šio nelengvo darbo?*

Almantas Samalavičius. Į pirmąjį klausimą atsakyti nelengva, adresuoti jį reikėtų, ko gero, ne man, o visai lietuvių architektūros mokslo bendruomenei. Jei pažvelgtume į šią problemą retrospektyviai, turėtume tiesiai šviesiai pripažinti, kad sovietmečiu architektūros teorija domėtasi apgailėtinais menkai. Tokio abejingumo priežastys puikiai žinomos. Gilintis į Vakarų („buržuazinės“) architektūros bei urbanistikos teoriją

architektūros tyrinėtojai tikrai nebuvo skatinami, be to, nelabai ir galėjo tą daryti dėl nuolatinio informacijos bado. Tačiau kai kurias modernistinės architektūros projektavimo, urbanistinio planavimo doktrinas (pavyzdžiui, architektūros ir miestokūros paveldui pragaištingus Le Corbusier ir jo adeptų pasiūlymus) socializmo „stovykla“ priėmė ir diegė su dideliu ūpu, dažniausiai nutylėdama pirminius šaltinius... Ištisos architektūrologų kartos brendo tarsi su „akidangčiais“, tyrinėjo tik leistinas, siauresnes, mažiau ideologiškai grėsmingas sritis. Toks mentalinis paveldas neišven-

Du pastatai vienas priešais kitą Burnside gatvėje Portlande, Oregono valstija. Pastatas viršuje teikia informaciją apie laiką ir senėjimą, įvairius verslus, įėjimus ir išėjimus, skirtingų tūrių patalpas ir pan. Pastatas apačioje nebylus – neteikia jokios informacijos apie supantį pasaulį.

Michaelo Mehaffy'o nuotraukos

giamai darė poveikį architektūrologams ir posovietiniu laikotarpiu. Ką apie architektūros teoriją jie galėdavo išgirsti universitetų ir akademijų auditorijose? Beveik nieko arba tik šį tą. Patyrinėję Lietuvos aukštųjų mokyklų architektūros programas, įsitikintume, kad pirmajame, o iš dalies ir antrajame XXI a. dešimtmetyje disciplinų, susijusių su architektūros ar urbanistikos teorija, juo labiau pristatančių naujas tendencijas, buvo labai nedaug.

Pastaruosiu metu akademinė situacija šiek tiek pasikeitė į gerąją pusę, tačiau platesniame lietuvių kultūros

kontekste architektūros teorija dar tik bando įsitvirtinti. Taip yra iš dalies todėl, kad Vakarų Europos architektūros teorijos veikalų, išverstų į lietuvių kalbą, kol kas turime apgailėtina mažai. Kai kurios išskirtinai reikšmingos ir vertingos knygos pas mus pasirodo, vėluodamos dešimtmečiais. Antai Jane's Jacobs knyga „Didžiųjų Amerikos miestų mirtis ir gyvenimas“, kadaise sudrebėjusi architektūros pasaulį, tiesa, nepraradusi aktualumo iki šiol, lietuviškai išleista tik 2020 m., praėjus šešiams dešimtmečiams nuo jos pasirodymo JAV! Ką jau kalbėti apie tokius autorius kaip Lewisas Mumfordas, Spiro Kostoffas, Christianas Norbergas-Schulzas arba Christopheris Alexanderis, beje, pirmąkart lietuviškai pristatomas šioje antologijoje... Jų fundamentalūs veikalai į lietuvių kalbą nėra išversti iki šiol. Kita vertus, esu įsitikinęs – pristatyti senesnius tekstus verta tik tuo atveju, jeigu juose dėstomos idėjos tebėra vertingos. Neseniai išvydęs Le Corbusier opuso „Architektūros link“ vertimą, negalėjau suprasti, kuriems galams reikėjo švaistyti lėšas ir energiją mirusiam tekstui, kuriame dėstomos idėjos senų seniausiai susikompromitavo, be to, jis parašytas pasibaisėtina klaidų stiliumi.

Atrodo, pamažu priartėjau prie atsakymo į jūsų klausimą. Rengti šią antologiją ėmiausi, siekdamas pristatyti naujausias architektūros idėjas, darnos ir tvarumo koncepcijas, kad pagaliau jos išsiskintų ir lietuviškoje dirvoje, kurioje vis dar klesti skurdi, vaizduotę blokuojanti modernizmo ir postmodernizmo monokultūra. Imdamasis darbo neabejojau prasme ir net būtinybe parodyti, kad yra ir kitų mąstymo apie architektūrą, dirbtinę aplinką perspektyvų, klostosi gerokai brandesnės, gamtai ir vietos dvasiai (*genius loci*) jautresnės tendencijos. Deja, jas perteikiančiais šiuolaikinės minties šaltiniais retai ir pernelyg menkai domisi tiek architektūrologai, tiek architektai, jau nekalbant apie architektūros studentus.

Antologijoje pristatėte tekstus, kurie ne tik analizuoja ir kritikuoja globalų modernistinio bei postmodernistinio mąstymo paveldą, bet ir absorbuoja, integruoja naujesnes gamtos mokslų žinias. Autoriai į dirbtinę

aplinką žvelgia iš holistinio (t. y. visumiško) mąstymo perspektyvos. Papasakokite plačiau apie temų atranką.

Dirbtinė aplinka neišvengia sąveikų su gamta, todėl keista, kad architektūrologijos atotrūkis nuo gamtos mokslų, tyrinėjanti natūralią aplinką, yra toks didelis. Architektūros teorija, išaugusi ant modernizmo doktrinos pamatų, nesidomėjo sąsajomis, juo labiau sąveikomis su gamtos mokslais, rėmėsi nebent pasenusiomis hipotezėmis. Kita vertus, architektūros mokslas šiuo atžvilgiu nėra išimtis – daugelis modernių disciplinų Vakaruose buvo plėtojamoms, griežtai atsiribojant, pavyzdžiui, nuo matematikos, psichologijos, net sociologijos. Paradoksaliai, bet modernioji architektūrologija, atsiribojusi nuo vienu, suartėjo su kitomis disciplinomis. Pavyzdžiui, ilgainiui išgalėjo tendencija imituoti filosofiją ir literatūros mokslą, operuojant nors įspūdingomis, tačiau tuščiomis, beprasmėmis metaforomis. Buvo tarsi pamiršta, kad pastatas, miestas yra ne tik estetinis vaizdinys, bet ir fizinis objektas, turintis realų „kūną“ arba pavidalą. Dėsningas tokių grynai filosofinių ar literatūrinių abstrakcijų taikymo rezultatas – architektūros teoriją bandoma paversti socialine teorija. Pastaruoju metu šią tendenciją bene geriausiai atspindi Patricko Schumacherio pompastiškai plėtojamas „*parametrizmas*“, kurį viename straipsnyje esu pavadinęs ideologija, įvilкта į geometrijos rūbą.

Vis dėlto vyksta ir visai kitokie architektūrologijos pokyčiai. Į atskirą minties mokyklą išaugo architektūros fenomenologija, plėtojanti adekvačius ir prasmingus saitus su filosofija. Bręsta ir plėtojasi kognityvinė architektūrologija, glaudžiai bendradarbiaujanti su kai kuriomis psichologijos sritimis, psichologiją pasitelkianti architektūros supratimui ir vertinimui. Daug vertingų implikacijų geresniam architektūros ir visos dirbtinės aplinkos suvokimui teikia naujausi neuromokslų atradimai. Formuojasi specifinė kryptis – neuroestetika, gausėja kitų tarpdisciplininio pobūdžio tyrimų. Monumentalus matematiko ir architektūrologo Christopherio Alexanderio teoriniai veikalai skatina apie architektūrą mąstyti ir ją kurti iš holistinės perspektyvos, t. y. suvokiant, kad architektūrinė ir urbanistinė aplinka nėra fragmentiškų vaizdinių suma, bet koherentiška struktūra, įvairiais lygmenimis sąveikaujanti su gamta. Fizikos žinios praturtino architektūros teoriją fraktalų, tinklinio miesto ir informacinio lauko sampratomis. Šias paraleles teoriškai pagrindė Christopheris Alexanderis, o toliau plėtoja jo bendramintis Nikosas A. Salingarosas, į architektūros teoriją atėjęs iš fizikos ir matematikos... Sudarydamas antologiją, neatsitiktinai įtraukiau šių autorių svarstymus. Architektūros teorijai itin reikšmingas ir smegenų tyrinėtojo Semiro

Tradicioninis miesto audinys, susiklostęs per ištisas kartas kaip biologinė tąsa. Todėl jis reprezentuoja ne individualaus, o „kolektyvinio proto“ pasitelkimą

Nuotraukos iš Mustapha Ben Hamouche'o knygos „Tradicinė islamiška urbanistika“

Savaime susiklostęs miestas. Jo nė kiek negerbia projektuotojai, norintys primesti savo valią miestams, bei valdžia, siekianti totalitarinės kontrolės. Dharavis, Indija. YGLvoices nuotrauka

Zeki'o tekstas „Grožis architektūroje – ne prabanga, o būtinybė“.

Atrinkti temas, suprantama, nebuvo lengva. Kita vertus, neturėjau ambicijų pristatyti visus architektūros teorijos pokyčius – viename leidinyje tai tiesiog neįmanoma. Tam tikrais atvejais nubrėžiau tik punktyrines linijas, kurios padės skaitytojams patiems susirasti rūpimus veikalus.

Kodėl pasirinkote būtent šių autorių tekstus?

Rinkausi tuos autorius, kurių įžvalgos vertės ir prasmės požiūriu nekelia jokių abejonių. Mano giliu įsitikinimu, jie jau daro poveikį globaliam architektūros ir urbanistikos laukui, o ateityje darys dar didesnę įtaką. Tiesa, kai kurių tekstų negalėjau įtraukti į antologiją dėl objektyvių priežasčių – stigo lėšų didesnės apimties vertimams, kilo problemų dėl autoriaus teisių. Antologiją rengiau laisvalaikiu, negaudamas finansinės paramos, Kultūros taryba parėmė tik galutinį mano kelerių metų darbo etapą – knygos leidybą. Didžiausia rėmėja buvo *Kultūros barų* redakcija, kuri mano verčiamus tekstus skelbė žurnale. Tai skatino neatsisakyti minties sudaryti antologiją, nors šis užmojis daug kam atrodė utopiškas.

Nauji fizikos ir gamtos mokslų tyrimai sustiprina tradicijos, pagrįstos žmogaus ir gamtos sąveika, reikšmę architektūrai ir urbanistinės aplinkos planavimui. Kokie šio reiškinių aspektai jums pačiam atrodo svarbiausi? Turriu omenyje ne vien tai, kas atskleidžiama knygoje...

Architektūros ir urbanistikos diskursas pastaraisiais dešimtmečiais vaduojasi iš būklės, kurią

metaforiškai nusakyčiau kaip modernizmo „pagirias“. Kitaip tariant, su dideliu galvos skausmu bandoma atsikratyti idėjų, kurios seniai nebeveikia arba neveikė net ir tuomet, kai buvo plačiai taikomos. O „išblaivėti“ nelengva, nes senosios dogmos tebėra diegiamos pasaulio architektūros mokyklose, įkyriai brukamos nevakarietiškomis

šalims. Keletas tų architektūros mokyklų, kurios neišsižadėjo sąsajų su architektūros ir urbanistikos tradicija, šiandien neturi didelių problemų, kaip savo perteikiamas žinias susieti su fizikos, informatikos ar biologijos mokslais. Pavyzdžiui, fraktalinė architektūra egzistavo prieš šimtus, netgi tūkstančius metų, įgavusi tvarius urbanistinius pavidalus. Senųjų miestų sąranga yra nusistebėtina „fraktališka“, tai būdinga ir konkreitiems architektūros istorijos tarpsniams, pavyzdžiui, gotikai. Fraktališka yra ir tradicinė islamo architektūra bei miestokūra. Antologijoje visa tai conceptualiai analizuoja Nikosas A. Salingarosas su bendraautoriais, atskleidžiami biofiliškos architektūros ypatumai. Šios naujovės paradoksaliai siejasi su Camillo Sitte's ir Norbergo-Schulzo įžvalgomis, nors jie gyveno visai kitais laikais ir kitomis sąlygomis. Pagarba senojo miesto ir senosios architektūros dvasiai leidžia šiuolaikinių mokslų žinias tinkamai integruoti į architektūrą, nesukeliant jokios kolizijos. O modernizmo doktrinos akivaizdžiai kertasi su tuo, ką implikuoja anksčiau minėtų mokslų žinios. Pridurčiau, kad nereiktų iš akių išleisti ir kitų aspektų, tarkime, architektūrologijos sąveikų su antropologija. Šią, beje, dar vieną labai rimtą ir gilią architektūros teorijos perspektyvą antologijoje atskleidžia šveicarų mąstytojas ir architektas Jeanas Robert'as.

Antologiją pavadinote „Architektūros teorija kitapus (post)modernizmo“. Ar skaitytojai gali tikėtis, kad joje ras argumentais pagrįstą modernizmo kriti-

ką? Kita vertus, ne paslaptis, kad dažnai nesiryžtama kritikuoti šios, vis dar įtakingos krypties. Ar neplanuojate parengti antologijos, pristatančios architektūros idėjų ir koncepcijų raidą, pavyzdžiui, nuo Vitruvijaus ir renesanso teoretikų?

Lietuvos architektūrologijai akivaizdžiai trūksta savirefleksijos, savo šaknų ir ištakų apmąstymo. Iki šiol neturime nė vienos antologijos, pristatančios svarbiausius klasikinius architektūros istorijos tekstus, jau nekalbant apie XX a. kelių ir klystkelių dokumentaciją. Norint bent kiek rimčiau perteikti koherentišką architektūros teorijos raidą, reikėtų keletu tomų veikalo ne tik su vertimais, bet ir su išsamiais, dalykiškais komentarais. Tokio masto projektą įstengtų įgyvendinti tik kvalifikuota profesionalų grupė, turinti bendrą viziją ir pasiryžusi projektą vykdyti kelerius metus, jeigu atsiras rėmėjų. Kol kas tokių vilčių mažai. Aš dirbau vienas, man atrodė svarbiau parengti knygą, atspindinčią, kur link architektūros teorija krypsta dabar.

Kaip manote, ar ši knyga padės visuomenei geriau suprasti dirbtinės aplinkos, taigi ir architektūros santykį su gamta?

Prieš tris dešimtis metų, kai Lietuva tapo laisva ir imta puoselėti daug ateities vilčių, į šį klausimą veikiausiai būčiau atsakęs kiek optimistiškiau. Deja, patirtis liudija, kad tiek visuomenės, tiek profesionalų mąstymas apie dirbtinę aplinką, jos poveikį žmonėms ir gamtai keičiasi gerokai lėčiau negu tikėtasi. Ši pastaba ypač tinka tiems, kurių profesinė veikla susijusi su tos aplinkos kūrimu ir pertvarkymu. Įvairiomis premijomis apdovanotų šiuolaikinių architektūros pažibų statiniuose vizualiai griūva lubos, virsta sienos – tai rodo, kad autoriams nerūpi nei architektūros estetika, nei žmonių psichologija. Akivaizdžiausių tiesų, kurios įrody-

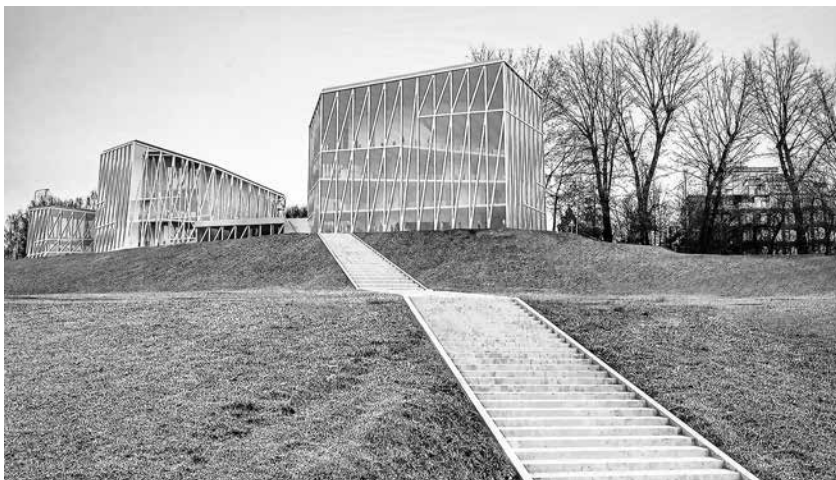
tos, pasitelkus daugybę stebėjimų ir eksperimentų, vis tiek nenorima paisyti, siekiama trūks plyš stebinti, šokiruoti. Nors tokie atgyvenę triukai sukelia nebent nusivylimą ir nuobodulį.

Dabar knygos skaitomos nenoriai, tačiau viliuosi, kad ši antologija paskatins bent kai kuriuos skaitytojus susimąstyti apie architektūros principus ir urbanistinės aplinkos, kurioje gyvename, poveikį mūsų savijautai.

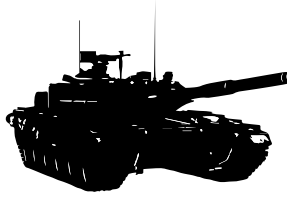
Kuo ši antologija galėtų būti naudinga architektams, architektūros tyrėjams ir kitiems, besidominantiems architektūros teorija?

Nenorėčiau dalyti patarimų, kaip kam reikėtų skaityti, mąstyti, suprasti ar ką daryti, nes būtent taip elgėsi tie, kurie sukūrė ir visam pasauliui įpiršo modernistinę ideologiją. Kadaisė klasikas sakė: *imkite tatai ir skaitykite, o skaitydami permankyte...* Perskaitykite ir pamėginkite suprasti net ir tuo atveju, jei tai, apie ką kalba šios antologijos autoriai, nesutampa su jūsų supratimu apie dirbtinės aplinkos vaizdinį ir vaidmenį... Šį palinkėjimą ypač adresučiau tiems studentams, kurie savo ateitį sieja su architektūra ir urbanistika.

Dėkoju už pokalbį. ■

Paaikėjo, kaip atrodys nacionalinė koncertų salė ant Tauro kalno. Šis „gremėzdas“ atitinka visus svetimkūnio, abejingo vietos dvasiai, požymius...

POLITINĖ HEMIANOPSIJA

Mano būrimo salono *Dura necessità* klientai, išvarginti nuotolinių žaidimų žodžiais, su džiaugsmu perėjo prie tiesioginių veiksmų – kiekvienas ėmė kasti duobę kitam. Ypač žvaliai mosavo kastuvu Skvernelis, beregint iškasęs politinę duobę Karbauskiui. „*Kar, kar bauski, vyre, / Išdaviką dezertyrą!*“ – purptelėjo nuo šakos juoda įmitusi varna, įtartinaį panaši į vieną iš pykčio pažaliavusių valstietę. Bet Ramūnas, neklausydamas sparnuoto patarimo, ramiai narpliojo kosminius klausimus:

– Kas ten šviečia danguje? Saulė ar Mėnulis? – griežtai pasiteiravo žalstiečių partijos nario Virginijaus, klastingai rėmusio Skvernelio demaršą.

– Nežinau, trumpam esu ne vietinis, – nuo tiesaus atsakymo išsisuko eurokomisaras. Dangaus kūnai rūpėjo ir kitiems: „Sankcijos Rusijai jau pasiekė kosmosą – yra vis mažiau norinčių skraidyti Putino raketomis. Nekeista, kad jis nusprendė skubiai prisijungti Baltarusiją, galės nors Lukašenkos bulvių pasikasti“, – informavo susirūpinęs rusų kolaborantas ir išdūmė į pratybas *Zapad 2021*.

Kiti, darbuodamiesi kastuvais, necenzūriškai keikėsi: „Ot, blin, Blinkevičiūtė greituoju būdu, tamsiuoju politinės paros metu, per pačią pandemiją, neteisėtai kraunasi politinį kapitalą ir pučia savo reitingų burbulą! – piktinosi Viktoras U. – Toks padėtis – baisus krizis!“

„Ak, tu, rupūžė!“ – dejavo suplukęs dykūnas, matyt, per visą kadenciją nelaikęs rankose lopetos. „Ak, tu, VĖGĖLE“, – daug madingiau ir mandagiau nusikeikė neurastenikas iš kitos pakampės. „Kokiu klausimu į mane kreipiatės?“ – susidomėjo Advokatų tarybos pirmininkas Ignas, kaip tyčia ėjęs pro šalį, ritindamas Danaidžių statinę, simbolizuojančią begalinį nevaisingą darbą, tokį kaip pilstymas iš tuščio į kiaurą.

– Kodėl advokataujate giltinei? Jūs šis problemos reğėjimo laukas smarkiai susiaurėjęs, tikra hemianopsija, – kibo jam į atlapus hipochondrikas, dukart vakcinuotas ne tik pats, bet jau pasiskiepijęs ir už kaimynus. – Pats gerasis dėdė Semas, kitaip tariant, Bidenas, pagrasino amerikie-

čiams: kas bandys slankioti be kaukės, turės susimokėti baudą iki tūkstančio dolerių! Ir jeigu taip kasdien, visi milijonieriai ubagais išeis! O kas nesivakcinuos, tiems dar blogiau – bus išmesti iš valstybinės tarnybos barščių! Prezidentas tiesiai šviesiai pareiškė: „Aiški amerikiečių mažuma, remiama aiškios išrinktų pareigūnų mažumos, neleidžia mums išspręsti problemos.“

– Ir kas gi čia aiškau? Net mūsų Ekscelencija kartais aiškiau pasako, – paprieštaravo oficialios leksikos žinovas.

– Bet gal čia tik pasiklydimas vertime? Jei mūsų prezidento žodžius išverstume į anglų kalbą, galėtų kilti netgi tarptautinis skandalas!

– Tarptautinis skandalas jau kilo, kai dėl kaltinimo riaušių prie Seimo provokavimu buvo sulaikytas toks Kandrotas-Celofanas, policijai prisistatęs diplomatu, – tvirtino paranojikas.

– Tu matai, kas dedasi! Areštavo niekuo dėtą žmogų! O buvęs „Vilniaus brigados“ smogikas Vasilevskis, pravarde Gibonas, vaikšto sau švilpaudamas, nes mitinge dalyvavo, bet „nevystupalino“, – tokia diskriminacija pasipiktino aiškus neurastenikas.

– Šiam pasaulyje visko būna! Ar bent žinote, kad Turkijos, Vokietijos ir Jungtinės Karalystės mokslininkai, padarę epochinį atradimą, kad lytiniai santykiai su derama kulminacija, liaudiškai vadinama orgazmu, prilygsta vaistams nuo slogos, šiemet gavo prestižinę Šnobelio premiją?

– Koks patrauklus gydymo būdas! Gal tiktų ir koronavirusui? Matyt, šią panacėją propaguodamas vienas mažai kam žinomas dailininkas Vidas Vagnorius, rizikuodamas laisve kaip narsusis Celofanas, Gedimino prospekte per Sostinės dienas prekiaavo pornografiniais paveikslais! – optimistiškai sušuko sangvinikas, džiūgaudamas, kad pagaliau rasta maloni išeitis iš krizės. Niekas tam neprieštaravo... ■

Tiesiai iš Lukašenkos bulvių lauko Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2021. 9 (680)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius, Lithuania

E-mail: info@kulturosbarai.lt

SUMMARIES

Almantas SAMALAVIČIUS. *Protracted Epoch of Dilettantes*. The present confrontation between those in power and the people in Lithuania has reached unprecedented scale and yet, both Seimas and the government are hardly looking for any reasonable solution. Instead, they blame the people, call them bad names and continue insulting the protesters who in their eyes are doing lip service to the “enemies” of the country. Politicians blame philosophers and intellectuals who have repeatedly warned them about the potential outcomes of this confrontation and there is little hope for dialogue. Such an attitude shows that Lithuania’s political elites have not managed to become professionals during the three decades of post-Soviet period, argues the author (page 2).

Peter DRAHOS. *The Universality of Intellectual Property Rights: Origins and Development*. “Intellectual Property is a generic term that probably came into regular use during the twentieth century. This generic label is used to refer to a group of local regimes, each of which, to different degrees, confers rights of ownership in a particular subject matter” – writes the author (page 7).

Gergely SIMON. *Will polluters ever pay?* The explosion in Beirut’s port was so loud that it was heard 150 miles away in Cyprus; a neglected store of fertilizer was the unsuspected bomb. To avoid such mismanagement of hazardous chemicals, authorities need to ensure that the polluter pays, says Gergely Simon (page 16).

Laisvūnas ŠOPAUSKAS. *Is It Better to Be Occupied Rather Than Getting a Vaccine?* Polemical notes on the ideological premises of defending freedom (page 20).

Poems. Since Donelaitis the seasons have taken root in Lithuanian poetry. Thus, an idea was born to put the best poems of this kind into a separate book representing poetry of the last and this century. Some of these poems are being published in the journal (page 27).

Love, Hope and Faith. Artist and illustrator of books for children Sigutė VALIUVIENĖ is interviewed by art critic Ingrida KORSAKAITĖ (page 29).

Stasys EIDRIGEVIČIUS. *Why Thieves do not Pay*. Artist’s essay on the forgery of art work and successful business of forgery (page 33).

Kamilė GUDMONAITĖ. *The Blind Zone or the Superiority of Difference*. Lessons and impressions of rehearsals of performance Festivity (page 41).

Rasa GEČAITĖ. *Anatomy of Sin*. The Chant of Hell by Giedrius Kazimierėnas, celebrating the jubilee of Dante’s Divine Comedy. Review of painter’s exhibition in Titanikas gallery (page 46).

Andrius JEVSEJEVAS. *The Scent of Dolls Theater in Klaipėda*. About Festival *Materia Magica* that is arranged every two years by Klaipėda’s municipal dolls Theater (page 50).

Astrida PETRAITYTĖ. *Lithuanian Voices: Dovas and Vincė*. Excerpts from the book in progress Minister Dovas Zaunius and Mrs. Vincė Zaunius (page 54).

How Legends of Science Differ from Falsifications of History. Archeologist Eugenijus JOVAIŠA is interviewed by Mindaugas PELECKIS (page 64).

Irena BALČIŪNIENĖ. *About Bold and Scared Spirit of Vincas Mykolaitis-Putinas. IV The Third Occupation. To Conform Without Conformism*. Continuation of the essay where the author discusses the intellectual role of famous writer and renowned professor Vincas Mykolaitis-Putinas during Lithuania’s occupation (page 68).

Dalija EPŠTEINAITĖ. *Zhager*. The Magic and Fate of Jewish Center. Most Lithuanian Jewish descendants born in exile feel an enormous longing for their motherland, for small towns from where their ancestors moved abroad. Many small towns produced Jewish personalities of large caliber. Žagarė is one of these cities that produced enormous numbers of future celebrities and yet it remains exceptional in this sense (page 80).

Will a New Perspective of Theorizing and Practicing Architecture Come into Being? Professor and architectural scholar Almantas SAMALAVIČIUS, the editor of the first anthology of architectural theory ever published in Lithuania is interviewed by architect Dalia TRĄSKINAITĖ (page 89).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Political hemianopsia*. Ironical essay on Lithuania’s cultural and political life (page 94).

KULTŪROS BARAI

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas

Some Kultūros barai articles and translations in eurozine (www.eurozine.com):

Skaidra TRILUPAITYTĖ

Can we track what makes humans happy? (En) (Lt)

Lithuanian scientists are working on a formula for happiness. Their biometric measurements of feelings and emotional states propose to improve lives. But smart governance linking efficiency with happiness might have repercussions, says Skaidra Trilupaitytė. In a pandemic-tainted world, tracking and advanced lie detector tests could have questionable political uses.

Karl SCHLÖGEL

This mess of troubled times (En) (Lt)

The processes set in motion by the disintegration of the socialist economy in eastern Europe eluded all analytical frameworks. It was a time of 'wild thinking', in which received ideas were reconsidered and values re-assessed. We are still living through this troubled era, writes the historian of the Soviet Union Karl Schlögel.

Joshua FARLEY, Almantas SAMALAVIČIUS

Where now for economics? A conversation with ecological economist Professor Joshua Farley (En) (Lt)

Maths-based economics seems to be stuck in something of a rut. Almantas Samalavičius, editor of Eurozine partner journal 'Kultūros barai', spoke to Professor Joshua Farley, an ecological economist at the University of Vermont (UVM), about the failure of mainstream economic thinking to explain economic reality, and why the dominant discourse nevertheless remains so powerful in academia.

Diana GEORGESCU

The Romanians are coming. Emerging divisions and enduring misperceptions in contemporary Europe (En) (Lt)

Following changes to UK immigration law in 2014, the documentary 'The Romanians are Coming' promised the truth behind the headlines. Diana Georgescu finds a more troubling picture of Romanians, tied up with longstanding prejudices applied to eastern Europeans generally and Romani people in particular.

Aleida ASSMANN

Go East! (En) (Lt)

Stephen Holmes and Ivan Krastev argue that illiberal politics in central and eastern Europe should be understood primarily as a reaction to the 'imperative to imitate' the West after 1989. But to downplay the ideological substance of the new authoritarianism is reckless in the current situation, responds Aleida Assmann. Recalling the contribution of eastern European dissidents to Europe's culture of human rights offers a corrective to the damaging myth of the 'victorious West'.

Håkan FORSELL

Cracks in the future. On 1989 and historical time (En) (Lt)

The anachronistic appearance of the post-communist world fascinated westerners visiting eastern Europe after '89. As Håkan Forsell puts it, the East offered the image of a 'future that would never happen'. Four decades of totalitarianism were rapidly forgotten by the seekers of 'true Europe'.

Samuel ABRAHÁM

Intellectual paths in central Europe. An idealistic Havel, a cynical Orbán, and a compassionate Walter (En) (Lt) (Cy)

How can intellectuals of central Europe maintain their moral principles and independence, yet support democracy, in an age when the region is again traversing a rocky road paved with nationalism and populism?

Richard SAKWA

Back to Cold War and beyond (En) (Lt)

Instead of overcoming the division of East and West after 1989, the West embarked on a programme of expansion and Russia began to create an alternative world order. Yet as economic power shifts from the Atlantic to the Pacific basin, this is just one aspect of the current clash of world orders.

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

kultūros vaidmuo" – 34500 eurų.

SRTR fondas 2021 m. *Kultūros barų* projektui „Kultūros akistata su *force majeure*“ skyrė 31000 eurų, o projektui „Telkiamasis

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

Lietuvos kultūros taryba remia projektą „Vagiliavimas kaip legali veikla“ (6300 eurų)

SRTR fondas remia rubrikas: Rūpesčiai ir lūkesčiai, Problemos ir idėjos (iš dalies), Kūryba ir kūrėjai, Apie knygas

www.eurozine.com**Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką**

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešoji erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliniam bendravimui ir diskusijoms.

EUROZINE

Geriausi straipsniai iš visos Europos

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*, www.spauda.com

Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

Tiražas 2100 egz.

Kaina – 1,45 Eur

Aleksandras ŠEPKUS. Apyrankė. Bažnytinio paveldo muziejaus archyvo nuotraukos

Aleksandras ŠEPKUS. Pakabukai nuo A iki Z

Aleksandras ŠEPKUS. Žiedas „Cityscape“. 2002. Auksas, deimantai, turmalinas

„Aleksandras Šepkus įtvirtino papuošalo, kaip miniatiūrinių formų kūrinio, skirto nešioti, prilygstančio vaizduojamosios dailės darbams, sampratą, suformavo vadinamą „parodinę“ lietuvių juvelyrikos kryptį ir savo idėjomis smarkiai paveikė lietuvių juvelyrikos modernėjimo procesus“, – garsaus lietuvių juvelyro vaidmenį apibendrina dailėtyrininkė Rūta Pileckaitė.

Juvelyras [Aleksandras Šepkus](#) mirė rugsėjo 6 dieną Niujorke

Kaina – 1,45 Eur
KULTŪROS BARAI 2021. Nr. 9 (680), (1–96)
Indeksas 5031

